

Alexis de Tocqueville

A demokratikus despotizmus

Ádám Péter válogatásában, fordításában és előszavával

Alexis de Tocqueville

A demokratikus despotizmus

Szemelvények *Az amerikai demokráciából*
és Tocqueville leveleiből

Qadmon Kiadó
Budapest, 2020

A válogatás és fordítás alapjául szolgáló kötetek
Alexis de Tocqueville: *Œuvres. Tome 2. De la démocratie
en Amérique 1–2*. Paris, 1992, Éditions Gallimard;
Lettres choisies – Souvenirs (1814–1859). Paris, 2003,
Éditions Gallimard

Válogatta, fordította, az előszót
és a jegyzeteket írta Ádám Péter

Szerkesztette Csáki Márton

The translation was kindly supported by the
Fund for Central and East European Book Projects,
Amsterdam.

Cet ouvrage, publié dans le cadre du Programme
d'aide à la publication (P. A. P.) Kosztolányi, a bénéficié
de soutien de l'Institut français en Hongrie.

Ez a mű a Magyarországi Francia Intézet
támogatásával a Kosztolányi Könyvtámogatási
Program (P. A. P.) keretében jelent meg.

**INSTITUT
FRANÇAIS**
BUDAPEST

© Qadmon Kiadó, 2020
Hungarian translation © Ádám Péter, 2020

ISBN 978 615 81044 1 8

Somogyi-könyvtár, Szeged

S000733990

TARTALOM

ALEXIS DE TOCQUEVILLE ÉS AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA (Ádám Péter)	7
A DEMOKRÁCIA MINT TÁRSADALMI TÉNY	27
A SZÓLÁSSZABADSÁGRÓL	52
A VÁLASZTÓJOGRÓL	64
A TÖMEGSZELLEMRŐL	69
AZ INDIVIDUALIZMUSRÓL	81
AZ ÚR ÉS A SZOLGA VISZONYÁRÓL	108
A HATALOMKONCENTRÁCIÓRÓL	123
AZ ÖNKÉNTES ALÁVETETTSÉGRŐL	147
LEVELEK	200

2

320
T57

ALEXIS DE TOCQUEVILLE ÉS AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA

„Mintha napjainkban minden leáldozóban volna – írja Victor Hugo az *Alkonyati énekek* című 1835-ös verseskötetének előszavában –, az eszmék birodalmában éppúgy, mint a valóságban, a társadalomban éppúgy, mint az egyén lelkében. Hogy mi ez a hanyatlás, amelynek tanúi vagyunk? És mi jön ezután? Ez a minden másnál fontosabb kérdés valószínűleg a legnagyobb azok között, amelyek nyugtalanságban tartják világunkat, mert mindegyikünkben ott mörög a homályos érzés, hogy hatalmas kérdőjel felé menetelünk. A társadalom pedig arra vár, hogy ami a látóhatáron parázslik, lángra gyúljon végre, vagy végleg elenyésszen.”

Hugo ugyanabban az évben írja ezeket a sorokat, amelyekben megjelenik az akkor még ismeretlen Alexis de Tocqueville első könyve az amerikai demokráciáról. Ami aligha véletlen. A francia társadalmat a Napóleon uralmát követő Bourbon-restauráció kudarca után félelemmel és szorongással tölti el a tudat, hogy az ország feltartóztatatlanul sodródik a demokrácia felé. A demokrácia nem csupán 1793 gyászos emléke miatt ijesztő; ijesztő azért is, mert az új jelenséget a kortársak nem nagyon tudják fogalmilag megragadni. Tocqueville az elsők közt jön rá, hogy a demokrácia nemcsak államforma, nemcsak politikai rendszer, hanem sokkal több annál (ezért nem lehet pusztán

politikai vagy alkotmányjogi szakszavakkal leírni); hogy egy olyan új *társadalmi formációról* van szó, amelynek az *egyenlőség* egyszerre talpköve, rendezőelve és lényege.

Tocqueville-t korántsem az amerikai utazás ébresztette rá a demokrácia elkerülhetetlen térhódítására. Ahogyan 1835 januárjában (közvetlenül *Az amerikai demokrácia* első felének megjelenése után) unokatestvérének, Louis de Kergorlay-nek írja: „Ezekről a dolgokról én már jó tíz éve töprengek... Pontosan azért mentem Amerikába, hogy tájékozódjam ezzel kapcsolatban.” *Az amerikai demokrácia* leendő szerzője tehát már igen korán ráeszmélt, hogy a demokrácia előretörését lehetetlen feltartóztatni. Hogy ez az „igen korán” pontosan mit is jelent, arról megoszlanak a vélemények. Van, aki 1825 tájára teszi ezt a megvilágosodást – én a magam részéről pár évvel korábbra datálnám, 1822-re vagy 1823-ra, Alexis de Tocqueville metzi tartózkodásának utolsó időszakára. Meglehet, erre célzott – igaz, nem minden rosszmájúság nélkül – az irodalmár Charles-Augustin Sainte-Beuve, amikor 1860-as könyvkritikájának lábjegyzetében azt írja Tocqueville-ről (a megjegyzést józan ítéletű ismerősenek tulajdonítva), hogy „már akkor elkezdett gondolkodni, amikor még semmit sem tanult...”

Ebben van is valami. A fiatal Tocqueville nem egy emberrel találkozhatott szűkebb családi környezetében, aki – mint például távoli rokona, a szintén „amerikás” François-René de Chateaubriand (akinek bátyja, akárcsak Tocqueville apja, Malesherbes unokát vett feleségül) – hasonló megérzéseket hangoztatott a jövőre vonatkozóan. *Az amerikai demokrácia* szerzőjét kétségtelenül egy olyan intuíció vezette az Újvilágba, amelynek a gyermek- és ifjúkorban, valamint a családi háttérben keresendő a gyökerei.

Alexis de Tocqueville szülei nem a legjobb időben, 1793 márciusában kötnek házasságot. Az apa, Hervé Clérel de Tocqueville régi normandiai nemesi család sarja (egyik felmenője Hódító Vilmos oldalán harcolt Hastings mellett), az anya, Louise Le Peletier de Rosanbo, nagy befolyással bíró taláros nemesi család ivadéka, a XVI. Lajos védőügyvédjeként elhíresült felvilágosult államférfi, Lamoignon de Malesherbes unokája. A fiatal pár (1793-ban mindketten huszonegy évesek) – nem kis könnyelműséggel – a Loiret megyei Malesherbes-kastélyban húzza meg magát, ott várja, hogy feje fölül elmúljon a vihar. Velük van a nagyapa, annak lánya és veje, három – már asszonyosorban lévő – lányunokája meg egy tizenhat esztendőös dédunoka.

December 13-án két *citoyen* (honpolgár) érkezik Párizsból, és letartóztatja az egész társaságot, amelynek tagjai minden ellenkezés nélkül követik őket Párizsba. Tízen vonulnak be a Port-Libre börtönbe (a Port-Royal kolostor valamikori épületébe), de thermidor 9-e után mindössze öten maradnak életben. 1794 áprilisában Malesherbes-et, a lányát és a vejét halálra ítélik, majd kivégzik, akárcsak Chateaubriand bátyját és sógornőjét. A nyaktiló bárdja olyan közel csapódik le a Tocqueville házaspárhoz, hogy Hervé egy éjszaka alatt megöszül, Tocqueville anyja pedig sohase heveri ki akkor szerzett neuraszténiáját. A házaspárnak három fia születik: Hippolyte 1797-ben, Édouard 1800-ban, Alexis 1805-ben. Az első kettőt katonai pályára adják, a legfiatalabbnak a bírói karban remélnék fényes karriert.

Jóllehet Hervé de Tocqueville már a császárság alatt is kap bizalmi állást (1804-től Verneuil polgármestere), megkönnyebbüléssel veszi tudomásul Napóleon bukását és a Bourbonok visszatértét, mivel – ha igaz – titokban már

előtte is kapcsolatban áll Artois gróffal, a későbbi X. Károlyal. Hervé, akit a restauráció korában prefektusnak neveznek ki (előbb Angers-ba, aztán Metzbe, végül Versailles-ba), jól tudja: a királyság visszaállítása önmagában még távolról sem elegendő a régi rendhez való visszatéréshez. Hervé élete végéig megmarad Bourbon-pártinak (legitimistának), de mély pesszimizmusát az uralkodó iránti hűsége sem tudja elfojtani. A gyerek Alexist az apa a saját (meg két idősebbik fia) egykori nevelőjének, Lesueur abbenak a gondjaira bízta. A janzenizmushoz húzó abbé, aki nem volt hajlandó felesküdni az 1790. július 12-ei egyházügyi dekrétumra, és emiatt emigrációban töltötte a forradalom éveit, mély vallásosságra, az uralkodó tiszteletére nevelte tanítványát; igyekezett elültetni benne a hitet, hogy a Jóisten büntetésként küldött forradalmat a liberalizmus útjára tévedő franciákra.

Alexis alig tizenöt éves, amikor ez a koherens értékrend váratlanul felborul. Az apa, aki 1817-től Moselle megye prefektusa, úgy dönt, hogy magához veszi legkisebb fiát, és beíratja a jó hírű metzi gimnáziumba. Csakhogy Hervé de Tocqueville, aki kötelességtudóan végzi megbízatását, folyton utazik; Alexis sokat van egyedül, és ez idő alatt hosszú órákat tölt XVIII. századi filozófusok (főleg Montesquieu, Rousseau és Voltaire) tanulmányozásával a prefektusi rezidencia gazdag könyvtárában. Ezeknek az olvasmányélményeknek a hatására a fiatal Tocqueville mély spirituális válságon megy keresztül; erről a krízisről később több levelében is beszámol. „Hirtelen olyan érzésem támadt – írja 1857. február 26-án a híres szalont fenntartó Sophie Swetchine-nek –, mintha megindult volna alattam a föld, mint amikor kicsúszik a talaj az ember lába alól, mint ami-

kor megmozdulnak körülöttünk a falak, kileng a csillár, ide-oda csúszkálnak a bútorok [...]. Mély levertség fogott el, és még mélyebb életundor.”

A kamaszkori válság Tocqueville egész életét meghatározza. Ez a megrázkódtatás fordítja el – ha nem is radikálisan – a katolikus vallástól, ennek nyomán kezd kételkedni a politikai rendszer, valamint a társadalmi hierarchia alapzatát alkotó értékekben, és ezért kezd tudatosulni benne, hogy új világ van születőben: egy olyan világ, amelyben az egyenlőség utáni mindjobban meggyökeresedő vágy fogja befolyásolni az embereket meg a társadalmi viszonyokat. A „megvilágosodásban” talán az is közrejátszik, hogy Tocqueville híjával van a forradalmat túlélő arisztokrácia sértettségének, bár hozzá kell tenni: a saját társadalmi osztályával sohase fordul szembe; nagyon is belátja a nemesi címek hiábavalóságát (grófi rangját például sohase használja), de ezer szállal kötődik az arisztokrácia életmódjához, szokásaihoz, tradícióihoz. Álláspontja szerint az arisztokráciának az előjogok mellett voltak kötelességei is, nevezetesen a vazallusok védelme. Nem véletlen, hogy olyan eleven benne a közjó eszménye, és hogy semmit sem tart tiszteletre méltóbbnak a közjó önzetlen szolgálatánál.

*

Tocqueville a gimnázium után három éven át – nem túl lelkesen – jogot tanul Párizsban, majd 1827-ben (apja közbenjárására) *juge auditeur*, afféle fizetés nélküli gyakorlonk lesz a versailles-i törvényszéken. A bírói szakma nem vonzza különösebben, és előljáróival se rokonszenvezik, mert azok többségét még a forradalom meg a császárság

ültette hivatalába. Szerencséjére a nála három évvel idősebb Gustave de Beaumont is ott dolgozik helyettes bírói funkcióban. Ez utóbbi az emberi kapcsolatokat illetően sokkal kedvesebb, rugalmasabb, simulékonyabb a nyers, görcsösen merev és távolságtartó Tocqueville-nál. Barátságuk – kisebb-nagyobb zökkenőkkel – Tocqueville 1859-ben bekövetkező haláláig tart.

Beaumont keltette fel barátja érdeklődését a törvény-szék elé kerülő ügyek iránt, de ha Tocqueville – legalábbis ismeretségük első időszakában – sokat köszönhet Beaumont-nak, ennek a fordítottja is igaz, hiszen Beaumont-t meg Tocqueville teszi kíváncsivá a jelen magyarázataként felfogott történelemre: a két barát az 1828–1829-es tanévben rendszeres látogatója a Sorbonne-on a politikus és történész François Guizot híres civilizációtörténeti előadásainak, melyeknek hatása *Az amerikai demokrácia* előszaván is érezhető. Annak is szerepe lehetett a két fiatal jogász barátságában, hogy mindkettőnek a politikai pálya volt az életcélja – de ezt csak a távoli jövőben gondolták megvalósíthatónak, hiszen a restauráció idején csak a negyvenedik életévüket betöltött férfiak jelölthették magukat képviselőnek.

Az 1830-as júliusi forradalom végleg elúzi a Bourbonokat, és Lajos Fülöpöt emeli trónra. Az új rezsim eskütelre kötelezi a tisztviselői kart. Tocqueville is, Beaumont is hűséget fogad az új királynak, még ha ez nemigen lehet segítségükre az érvényesülésben; mindennek tetejébe még legitimista ismeretségi körük is árulásnak tartja tettüket. Tocqueville az új rendszerben elveszíti pártfogóit, apját pedig nemcsak prefektusi állásától fosztják meg, de felsőházi tagságától is – nyilván ezek a fejlemények is közrejátszanak

abban, hogy Alexist nem léptetik elő, nem nevezik ki helyettes bírónak.

A fényes jövőt ígérő jogi pálya reménye tehát szertefoszlik. A csalódás még akkor is szorosan összefügg az amerikai utazás tervével, ha ez a terv sokkal régebbre nyúlik vissza. Tocqueville és Beaumont a júliusi forradalmat követő feszült és zavaros politikai légkörben úgy okoskodnak, hogy csak nyerhetnek rajta, ha egy időre eltűnnek Franciaországból, hiszen az utazással (pontosabban a tervbe vett későbbi könyvvel, amelyben közreadják majd a tengerentúli tapasztalatokat) talán még az ismeretlenségből is sikerül kitörniük: ami számukra azonos lett volna a politikai karrier megalapozásával.

Az 1830-as forradalom után ürügyet is találnak az utazásra. Ekkor kerül napirendre Franciaországban – részben angol, részben svájci mintára – a büntetőintézetek reformja, mire a két ifjú, 1831 januárjában beadványt küld a belügyminiszternek, azt bizonygatva, hogy a kérdést nem Angliában vagy Svájcban, hanem az Egyesült Államokban kell tanulmányozni. Másfél év szabadságot igényelnek e célra. Kérésüket könnyen teljesítik, mivel útjukat saját zsebből akarják finanszírozni.

Az utazásnak természetesen van más célja is, nem csak az amerikai börtönviszonyok tanulmányozása. Tocqueville, régi megérzése sugallatára, valójában az amerikai demokrácia működését akarja alaposabban szemügyre venni, és – ahogy könyvében írja – azért épp az ottant, mert a franciáknál szerencsésebb amerikaiak „úgy jutottak el a demokráciáig, hogy előzőleg nem zúdult rájuk a demokratikus forradalmak minden szenvedése; ők már egyenlőnek születtek, ami annyit jelent, hogy nem kellett megküzdeniük az egyenlőségért”.

Tocqueville és Beaumont beszerzi a szükséges ajánlóleveleket (szám szerint hetvenet), majd 1831. április 2-án Le Havre-ban felszállnak egy amerikai kétárbócosra, amely százhatvanhárom utassal a fedélzetén indul az Újvilágba. A brigg jó öt héttel később, május 9-én vet horgonyt Newport (Rhode Island) partjainál, ahonnan kényelmes gőzhajón utaznak tovább New Yorkba. A nyár egy részét New York városában töltik, innen kiindulva szemlélnék meg néhány börtönt (például a Sing Singet): mindeközben északon eljutnak egészen Montréalig és Québecig, kelet felé pedig Buffalón, Clevelanden és Detroiton át Green Bayig, a visszaúton Bostonba és Hartfordba is ellátogatva. Ezek után – 1831 októberében – New Yorktól délre veszik az irányt; útba ejtik Philadelphiát, járnak Pittsburghben, Cincinnati-ben, Louisville-ben, majd Nashville és Memphis után New Orleans lesz utazásuk végpontja. Ott kapják a hírt, hogy a belügyminisztériumi tisztviselők visszarendelik őket Franciaországba, amiért is – déli tartózkodásukat megrövidítve – Washington érintésével visszatérnek New Yorkba, és az Henri IV. fedélzetén, rengeteg dokumentummal, naplófeljegyzéssel, jó kétszáz személyes interjú lejegyzett változatával az iszákjukban 1832. február 20-án megérkeznek Le Havre-ba.

Hazatérésük után először a vállalt feladatot kell teljesíteniük (vagyis feldolgozni az amerikai börtönökben uralkodó állapotokról szerzett ismereteket), úgyhogy Tocqueville csak 1833 szeptemberében ülhet neki az amerikai benyomásokot summázó mű megírásának. Nagy munka előtt áll. Újra át kell néznie és rendszereznie kell úti jegyzeteit, a hazaküldött leveleket, az utazás alatt papírra vetett interjúkat, az Amerikából hozott könyveket és újságokat, pamf-

leteket és útirajzokat, történelmi és politikai szakmunkákat. De az első *Amerikai demokrácia* nem korlátozódik a tengerentúli utazás élményeinek összegzésére; nagyban épít arra a kiterjedt kutatómunkára is, amelyet méltán nevezhetünk (George W. Piersont, az életmű avatott szakértőjét idézve) Tocqueville „második amerikai utazásának”.

Mivel olyan terjedelmes dokumentációt gyűjtött össze, amelynek feldolgozása öt ember erejét is meghaladná, Tocqueville két amerikai fiatalembert is felfogad. Az első könyv – egy rövid megtorpanástól eltekintve – egykettőre megvan: 1834 októberére be is fejezi, és a kéziratot az év végén átadja Charles Gosselinnek, aki Alphonse de Lamartine, Hugo meg Balzac művei mellett Walter Scott és James Fenimore Cooper franciára fordított regényeinek is kiadója.

A második *Amerikai demokrácia* megírása viszont már jóval nagyobb kihívásnak bizonyul. Tocqueville lassan halad a munkával, többször is elcsügged. Míg az első könyvet egy év alatt papírra vetette, ezen csaknem hat évig dolgozik. Igaz, egészen más helyzetben van, mint az első könyv írása idején. Időközben megházasodott, letudott három választási hadjáratot, ráadásul megírt számtalan tanulmányt is, amelyekre 1835 után kapott felkérést.

A nehézség abból is fakad, hogy a második *Amerikai demokrácia* – az elsőől eltérően – kevésbé leíró jellegű; sokkal inkább látomás, mint szociográfia. Tocqueville ebben fogalmazza meg az amerikai tapasztalatból levonható politikafilozófiai következtetéseit. 1839 novemberére végül elkészül a kézirattal, amely – újfent Gosselin betűivel – 1840 áprilisában jelenik meg. Ezzel a második könyvvel – írja pár hónappal később egy barátjának,

Eugène Stöffelsnek – le is zárult élete „legboldogabb, feltehetően leghasznosabb, de mindenképp legsikeresebb időszaka”.

*

A két könyvnek teljesen más a fogadtatása. Az első hatalmas elismerést arat: az ötszáz példányt (az óvatos Gosselin csak ennyit nyomtatott az akkor még minden hírnevet nélkülöző szerző művéből) pillanatok alatt szétkapkodják, és ezt az első kiadást még kettő követi ugyanabban az esztendőben. „Tegnap benéztem Gosselinhez – írja Tocqueville 1835. április 1-jén Beaumont-nak –, aki, képzeld, ragyogva ezzel fogadott: »Nahát! Úgy látszik, fiatalember, maga remekművet tett le az asztalra!«” A *Le Temps* április 7-ei számában még Sainte-Beuve is nagy csodálattal beszél *Az amerikai demokráciáról*, a filozófusként, jogászként, liberális politikusként ismert Pierre-Paul Royer-Collard pedig a XIX. század addigi legfontosabb politikaelméleti kiadványának nevezi a kötetet. A gátlásos és szerény fiatalember szinte egyik napról a másikra a párizsi szalonok körülrajongott híressége lesz. Így hívja meg – kitüntetésként – Madame Récamier is arra az emlékezetes estélyre, amelyen Chateaubriand olvas fel néhány szemelvényt az akkor még csak készülő *Síron túli emlékiratokból*...

Manapság a második *Amerikai demokráciát* sokkal eredetibbnek, mélyebbnek, izgalmasabbnak tartja az olvasó, mint az első – de 1840-ben nem ez a kortársak véleménye. Míg az első könyv az amerikai alkotmányra meg a politikai intézményekre összpontosít, azt kutatva, miben is állnak az előnyei meg a hátrányai, és egyálta-

lán, hogy melyek a fejlődési irányai a demokráciának, a második még nagyobbat markol. A szerző ebben már a „demokratikus embert”, a demokratikus társadalmat állítja középpontba. Bár a második könyvben is jelen van az amerikai példa, itt a szerző Franciaországról is beszél, mivel ebben a második könyvben a demokrácia filozófiáját, a demokratikus ember antropológiáját igyekszik felvázolni: hogy milyen hatással van a demokrácia a szellemi életre, az érzelmekre, az életformára, a politika egészére.

A könyvet nem üdvözölte olyan lelkesedés, mint az első kötetet. A langyos fogadtatásban az is közrejátszhatott, hogy a második könyv elvontabb, bonyolultabb. Kevesebb cikk is jelent meg róla, és ami megjelent, az is elmarasztaló. A kortársak közül az angol filozófus-közgazdász, John Stuart Mill mellett csak Royer-Collard figyel fel rendkívüli érdemeire. Bármennyire bántotta is Tocqueville-t a kudarc, nagyon jól látta az okait. „Amit az amerikai demokratikus társadalomról írtam – írja Millnek 1840. október 18-án kelt levelében –, azt nem volt nehéz megérteni. Mint ahogyan azt sem, amit a francia demokratikus társadalomról mondtam [...]. Csakhogy én az amerikai meg a francia társadalomból leszűrt fogalmakból kiindulva olyan demokratikus társadalmakról is szerettem volna képet adni, amelyek modellként még nem léteznek. Idáig azonban az átlagolvasó már nem tudott követni.” A második *Amerikai demokrácia* viszonylagos sikertelenségének az is oka lehetett, hogy 1840 táján, amikor republikánus reményeik és liberális illúzióik már köddé váltak, a franciák elvesztették az Amerika iránti érdeklődésüket.

A toqueville-i társadalomértelmezésnek az „*égalité des conditions*”, „a társadalmi helyzetek egyenlősége” a központi fogalma. Ahogy az első *Amerikai demokrácia* bevezetőjében fogalmaz: „Minél alaposabban ismertem meg az amerikai társadalmat, annál inkább a társadalmi helyzetek egyenlőségében találtam rá arra az összes többi előidéző jelenségre, amelyből külön-külön minden egyes társadalmi jelenség levezethető, és amelyet – holmi közép-pont módjára – folytonosan magam előtt láttam, első sorban is azért, mert minden észrevételemmel ugyanehhez a középponthoz jutottam vissza.” A társadalmi helyzetek egyenlősége olyan állapotot jelöl, amelyben nyoma vész a születésen alapuló rangkülönbségeknek, és amelyben elvileg már áthidalható a társadalmi osztályok közt húzódó, korábban leküzdhetetlennek tűnő szakadék. Tocqueville számára alapvető jelentőségű a fogalom, hiszen ennek alapján sorolja két csoportba az emberi közösségeket: az „arisztokratikus társadalom”, illetve az ezt felváltó „demokratikus társadalom” kategóriájába. Az utóbbiban az egyén egyenlőnek érzi magát valamennyi embertársával, főképp azért, mert minden egyén szabad – eredendő szabadságukhoz képest pedig mindenképpen másodlagosak az ilyen társadalmakban is fennálló alá- és fölérendeltségi viszonyok.

Az Egyesült Államok azért volt olyan fontos Tocqueville-nak, mivel ott nem volt régi rend, vagyis ott a demokráciát mintegy vegytiszta állapotban lehetett tanulmányozni, és mert az amerikai társadalom – nem úgy, mint a francia – könnyen meglegelte a módját, hogy miképpen lehet az egyenlőséget összeegyeztetni a szabadsággal. Tocqueville-nak az amerikai társadalom elemzésében nem a politikai rendszer a kiindulópontja; ő azt tanulmányozza, milyen

következményekkel jár a demokrácia, tehát a társadalmi helyzetek egyenlősége az amerikai élet különböző aspektusaira, beleértve a szellemi életet, az életformákat, a közéletet is. Az ő szemében a demokrácia nem egyszerűen politikai rendszer, hanem minden mást meghatározó központi adottság, azaz, ahogy a szociológus Émile Durkheim nevezte, *fait social* (társadalmi tény), és mint ilyen, megkerülhetetlen szintje, állomása, állapota a civilizáció fejlődésének.

Ebből a szempontból alighanem a második *Amerikai demokráciának* az a fejezete a legvilágosabb, amelyik azt elemzi, hogyan alakul át az úr meg a szolga kapcsolata a demokratikus társadalomban. Elsőre azt hihetnénk, hogy az úr-szolga viszony elképzelhetetlen az eleve elrendeltnek tételezett egyenlőtlenség eszméje nélkül, holott a demokrácia közvetlen hatása épp ebben a leglátványosabb. Az arisztokratikus társadalmakban az úr-szolga viszony nem zárja ki a két ember közti meghittséget, az emberi melegséget. A demokratikus társadalmakban viszont a felek bármikor felbontható szerződésnek tekintik e köteléket, és ezért alkalomadtán szerepet is cserélhetnek egymással. Így módon a társadalmi helyzetek egyenlősége másféle alá- és fölérendeltségi viszonyokkal váltja fel az arisztokratikus társadalmak időtlennek látszó hierarchiáit.

Tocqueville az egyén emancipációját nem tartja egyértelműen pozitív folyamatnak, mivel az egyik oldalon egyre nagyobb hatalomkoncentráció, a másikon meg individualizmus következik belőle. Márpedig az individualizmus arra készteti az embereket, hogy a közélettől elfordulva teljesen bezárkózzanak a magánélet világába: ami azzal jár, hogy a demokratikus társadalom hajlamos a hatalmat valami annyira túlközpontosított szervre átruházni, amelynek

működése immár független a honpolgár akaratától. Minde-
nekelőtt azért teszi ezt, mert többre tartja a látszategyenlőség
kényelmét és biztonságát a szabadságnál.

Ráadásul amilyen mértékben nő a hatalomkoncentrá-
ció, olyan mértékben nő a hatalom igénye is arra, hogy
a politikai élet mellett a társadalmi életet, de még a hon-
polgárok legintimebb magánéletét, mi több, a honpolgár
magatartásformáit, gondolatait, szokásait és nyelvezetét is
behálózza, ellenőrzése alá vonja. A *kiskorúsított* honpol-
gár meg annál könnyebben törődik bele a despotizmusba,
minél inkább azt látja, hogy a hatalom birtokosai ponto-
san ugyanolyanok, mint ő, és minél inkább elhiszi, hogy
tényleg önmagát delegálta velük a hatalomba. Mindez egy
újfajta alávetettség kialakulását segíti elő, amelyben a hon-
polgár aktív közreműködője tulajdon leigázásának.

*

Amikor Beaumont és a szerző özvegye 1864-ben *Az ame-
rikai demokráciát* a posztumusz életműkiadás első három
köteteként sajtó alá rendezte, az egykori barát terjedelmes
előszót illesztett a sorozat elé. Hadd idézzem e tanulmány
maig érvényes utolsó sorait: „Tocqueville művei valóságos
szellemi arzenált alkotnak, és ehhez az arzenálhoz még jó
ideig igen sokan fognak vissza-visszajárni: a szabadság hívei
fegyverért, a politikusok bölcs mondásokért, a gyengék ener-
giáért, a gondolkodó emberek pedig ötletekért.” Ennél tö-
mörebben és találósabban, azt hiszem, *Az amerikai demokrácia*
változatlan időszerűségét ma sem tudnánk megfogalmazni.
Igaz, míg Tocqueville kortársai körében, mint már említet-
tük, az első *Amerikai demokráciának* volt nagyobb sikere, ne-

künk, a XXI. század elején, a demokrácia feltételezhető alak-
változásait megjövendőülő második a fontosabb. Ez a magya-
rázata annak, hogy az általunk választott címszavak, avagy
kulcsfogalmak köré csoportosított szövegrészeket többségét
az utóbbiból emeltük át („A hatalomkoncentrációról” és „Az
önkéntes alávetettségéről” címek alatt teljes terjedelemben
közölve a második könyv híres negyedik részének nyolc feje-
zetét). A válogatás során ügyeltünk arra, hogy a kötetben, ha
szűk terjedelmi keretek között is, de *Az amerikai demokrácia*
két könyvének minden nagy témája helyet kapjon.

Kötetünkbe felvettük Tocqueville néhány magánlevelét
is, amelyekből kirajzolódik, hogy miként reagált a demok-
rácia lehetséges félresiklását elvontan elemző szerző (aki
1849-ben egy rövid ideig még külügyminiszter is volt),
amikor a történelmi események – jelesül Bonaparte Napó-
leon Lajos, a későbbi III. Napóleon 1851. december 2-ai
államcsínye, valamint tekintélyelvű diktatúrája – a valóság-
ban is szembesítették a despotizmusról festett víziójával.

Tocqueville levelei először 1866-ban, majd – számos
kötetben – 1951 és 2002 között láttak napvilágot, mára
pedig nyilvánvalóvá vált, hogy Gustave Flaubert mellett ő
a francia XIX. század legnagyobb levélírója. A *Bovaryné* és
Az amerikai demokrácia szerzőjének levélírói teljesítménye
sokban hasonlít, de sok mindenben különbözik is egymás-
tól. Rokontja őket a levelek mennyisége, esszéisztikus jel-
lege, de az is, hogy maga a levelezés egyszerre kommentár-
ja, kísérleti műhelye és hajónaplója az életműnek. Eltérnek
viszont abban, hogy míg Flaubert-nél állandóan érezni az
alakoskodást meg a provokáló szerepjátszást, Tocqueville
minden mondatából őszinteség, hitelesség és egyenesség
sugárzik: a levelezés, amelyben leplezetlenül vall kétségei-

ról és félelmeiről, elveiről és eszményeiről, egy gyöttrődve önmagát kereső, melankóliára hajlamos lélek minduntalan kiigazított önarcképe.

Minden levél kész kis értekezés, amelynek hol gyilkosan ironikus, hol játékos, hol elmélyült, de mindig szellemes és eleven hangja élesen elüt a nagy becsvággal írott művek, *Az amerikai demokrácia* meg *A régi rend és a forradalom* visszafogott, szenvtelen stílusától. Első levelét hatévesen, 1811-ben írja házántatójának, Lesueur abbénak, az utolsót 1859-ben, már a cannes-i halálos ágyon: a levelezés négy és fél évtizeden át megszakítatlan folyama Tocqueville egész életét végigkíséri. Bárhol legyen is, az Újvilágba induló hajó fedélzetén, az 1830-as vagy az 1848-as forradalom viharában, minisztériumi dolgozószobájában vagy vidéki kastélyában, egyszerre birkózva önmagával és kora eseményeivel, Tocqueville úgyszólván napról napra közli szeretteivel, ismerőseivel, meghitt barátaival az érzelmeit és benyomásait, terveit, és vágyait, gondolatait és észrevételeit.

Főleg azok a levelek izgalmasak, amelyeket Tocqueville a közeli barátaihoz (például Beaumont-hoz, Louis de Kergorlay-hoz) vagy politikustársaihoz és kortárs gondolkodókhoz (köztük Arthur Gobineau-hoz¹) intézett. Politikai eszmefuttatás, filozófiai elmélkedés, könyvkritika, helyzetelemzés, történelmi esszé – Tocqueville-től egyik műfaj sem idegen.

Semmi kétség, a levélíró életében Napóleon Lajos államcsínye a legnagyobb trauma: ekkor határozza el, hogy végleg visszavonul a közélettől. Ettől fogva csak

¹ Lásd Alexis de Tocqueville Arthur Gobineau-hoz intézett leveleiből. Fordította Ádám Péter. *Holmi*, 2011. 8. sz. 1038–1046. p.

tehetetlen szemlélője, rezignált elemzője a demokratikus intézmények módszeres lerombolásának, a tekintélyuralmi rendszer kiépítésének. A társadalomkritikus sehol sem olyan keserű és borúlátó, mint az államcsíny után írt levelekben. De még itt is képes rá, hogy az egyeditől mindig eljusson az általánosig, a konkrét történésektől a történetfilozófiáig.

A szerző maga is tisztában volt a levelek történelmi és irodalmi jelentőségével. És csakugyan, a levelezés, amely ugyanolyan pontos fejlődésrajza Tocqueville demokráciaképének és liberális meggyőződésének, mint az életmű genezisének, nemcsak páratlan értékű kordokumentum, nemcsak egy kivételesen tisztán látó elme, egy feddhetetlen politikus önarcképe, hanem annak is cáfolhatatlan bizonyítéka, hogy az ő esetében milyen szoros egységet alkot a jellem, a politikai tevékenység meg az életmű.

*

Végezetül néhány szó a fordításról. *Az amerikai demokráciából* 1983-ban készült az első XX. századi magyar fordítás, amely azonban csak a terjedelmes mű részleteire szorítkozott: a szemelvénygyűjtemény *A demokrácia Amerikában* címen jelent meg a Gondolat Könyvkiadó *Politikai Gondolkodók* elnevezésű sorozatában. A válogatást az utószót jegyző Kulcsár Kálmán végezte, a fordítást pedig a szegedi bölcsészkaron működő akkori francia tanszék docensére, a fordítóként is jól ismert Nagy Gézára bízta. Nagy Géza azonban nem egyedül, hanem egyik kollégájával és három tapasztalatlan tanítványával látott munkához.

Amikor tíz évvel később Ludassy Mária kezdeménye-

zésére az Európa Könyvkiadó elhatározta a teljes mű közreadását, az látszott a legcélszerűbb megoldásnak, ha két újabb fordító bevonásával az 1983-as kiadást egészítik ki a hiányzó részekkel. A teljes szöveget azonban – vélhetően – senki sem gondozta, senki sem vetette össze az eredetivel. Senki nem foglalkozott azzal, hogy a hét fordító eltérő színvonalú és hajlékonyságú szövegeit – akár csak a szakszavak szintjén – egymáshoz igazítsa. Nem csoda, hogy az 1993-as teljes kiadás, amely hemzseg a félrefordításoktól és a téves értelmezésektől, zavaros, pontatlan és nehezen olvasható, ha ugyan nem teljesen érthetetlen.² Van abban valami nagyon jelképes, és van talán figyelmeztető előjel is, hogy ez a nagy mű annak idején ilyen mostoha sorsra jutott mifelénk...

Bár *Az amerikai demokrácia* írásművészetéről meglehetősen kevés szó esik a Tocqueville-lal kapcsolatos tengernyi szakirodalomban, tény, hogy a műnek elsőrangú stilisztája, a XVII. és XVIII. századi klasszikusokon – legelsősorban Pascal, Montesquieu, Rousseau művein – nevelődött eszszéista a szerzője. Megkérdőjelezhetetlen írói tehetségét nemcsak az amerikai út emlékéét őrző két kisebb, 1831-ben papírra vetett szépirodalmi szövege, a *Cours au lac Onéida* és a *Quinze jours au désert*, illetve magyarul *Emlékképek 1848-ról* címen megjelent visszaemlékezése tanúsítja, de

² Tocqueville művének interpretációs nehézségeit csak tetézi, hogy a XIX. század első felének francia nyelve sok mindenben eltér a maiétól, így a *Dictionnaire de l'Académie française* 1835-ös kiadása olykor még a XIX. századi francia nyelvállapotot feldolgozó Littré-féle nagyszótárnál is nagyobb segítségünkre volt a szöveg értelmezésében.

az a páratlan műgond is, amellyel *Az amerikai demokrácia* végleges szövegét kialakította. *Az amerikai demokrácia* – minden intellektuális értéke mellett – a XIX. századi francia esszé műfajának is remekműve. Mindennek tükrében a könyv 1993-as fordításával nem egyszerűen az a baj, hogy logikailag zavaros és élvezhetetlen, hanem az is, hogy a kötet hét fordítója mindenestől figyelmen kívül hagyta a mű stilisztikai, szépírói dimenzióját.

A jelen kiadás szövegét – kerülve minden archaizálást és papírizű irodalmiaskodást – igyekeztem életteli, mai köznyelven megszólaltatni. Nemcsak világosságra és gondolati szabatoságra törekedtem, de arra is, hogy érzékeltessek valamit a szerzőnek a XVIII. századi francia értekező próza legjobb hagyományain iskolázott kristálytisztá stílusából.

Ádám Péter

A DEMOKRÁCIA MINT TÁRSADALMI TÉNY

Bevezetés Az amerikai demokrácia első könyvéhez¹

Azoknak az újdonságoknak a sorában, amelyek Amerikában felkeltették az érdeklődésemet, semmi sem volt olyan kirívóan szembeszökő, mint a társadalmi helyzetek egyenlősége. Nem volt nehéz észrevenni, hogy ez a minden másnál előbbre való jelenség óriási hatással van a társadalom mozgására: irányt ad a közéleti gondolkodásnak, formát a törvénynek; új vezéreszmékkel látja el a választott vezetőket, és sajátos magatartásformákkal a választókat.

Egykettőre szemet szúrt, hogy e jelenség a politikai szokások és törvények körén messze túlmutat, és ugyanúgy kiterjeszti befolyását a civil társadalomra, mint a kormányzatra: véleményeket alakít, indulatokat kelt, szokásokat su-

¹ Lásd Alexis de Tocqueville: *Œuvres*. Tome 2. *De la démocratie en Amérique* 1–2. Édition publiée sous la direction d'André Jardin, avec la collaboration de Jean-Claude Lamberti et James T. Schleifer. Paris, 1992, Éditions Gallimard, 3–18. p. (*Az amerikai demokrácia* egyes szövegrészeire való minden további hivatkozásnál ennek a kiadásnak az oldalszámait tüntetjük fel. Amennyiben másként nem jelezzük, úgy minden jegyzet a kötet fordítójától származik.)

gall, és még azt is a saját képére formálja, amit nem maga hozott létre.

Minél alaposabban ismertem meg az amerikai társadalmat, annál inkább a társadalmi helyzetek egyenlőségében találtam rá arra az összes többi előidéző jelenségre, amelyből külön-külön minden egyes társadalmi jelenség levezethető, és amelyet – holmi középpont módjára – folytonosan magam előtt láttam, elsősorban is azért, mert minden észrevételemmel ugyanehhez a középponthoz jutottam vissza.

Majd gondolatban a mi féltékénk felé fordítottam tekintetemet, és ott is felfedeztem valamit, ami nagyjából hasonló az Újvilágban tapasztaltakhoz. Hirtelen láthatóvá vált előttem a társadalmi helyzetek egyenlősége; ez az egyenlőség, igaz, itt még nem jutott el, miként az Egyesült Államokban, megvalósulásának legszűkebb határáig, de minden nap közelebb kerül hozzá; és az is feltűnt számomra, hogy előbb-utóbb ugyanaz a demokrácia fogja Európában is megragadni a hatalmat, mint amelyik az amerikai államokban már uralomra jutott.

Ekkor fogant meg bennem az itt olvasható könyv gondolata.

Nagy demokratikus átalakulás zajlik a társadalomban; az átalakulást mindenki érzékeli, és mindenkinek más a véleménye róla. Egyesek új jelenséget látnak benne, és merő véletlennek hiszik, abba az illúzióba ringatva magukat, hogy még meg lehet állítani, mások viszont pusztán azért is feltartóztathatatatlannak ítélik, mivel szerintük – megszakítatlan folyamatosságánál és állandó jelenléténél fogva – ez a legösibb tény az emberiség történetében.

Hadd térjek vissza egy pillanatra a hét évszázaddal előtti Franciaországba:² csak néhány család osztozott ezen a Franciaországon, ez a néhány család birtokolta a földet, vezette az embereket; az emberek feletti hatalom joga így szállt nemzedékről nemzedékre, együtt a föld átörökítésével; az emberek csak egyféleképpen – nyers erőszakkal – tudtak hatást gyakorolni egymásra, és a hatalomnak a földtulajdon volt az egyetlen forrása.

De már kialakulóban van, és nemsokára terjeszkedni is kezd a papság politikai hatalma. A papság mindenki előtt megnyitja sorait, szegényt éppúgy befogad, mint gazdagot, közembert éppúgy, mint nemesembert; az egyenlőség pedig az egyház révén lassan a kormányzás közegébe is beszivárog, és aki jobbágyként tengődött volna örök szolgaságban, papként már nemesek közt is helyet kaphat, mi több, nemritkán a királyénál is magasabb rangot tudhat magáénak.

Ahogy a társadalom idővel egyre civilizáltabb és kiszámíthatóbb, az emberi kapcsolatok is megszaporodnak, bonyolultabbá válnak. Egyre nagyobb szükség lesz polgári törvényekre. Megszületik a jogtudós, aki egyszer csak kilép a törvényszékek sötét terméből meg a poros irattárak odvái-

² Itt kezdődő történelmi áttekintéshez Tocqueville igen sokat merített François Guizot (1787–1874) műveiből – főleg az *Essai sur l'histoire de France du Ve au Xe siècle* (1823), valamint az *Histoire de la civilisation en France* (1830) című munkáiból –, illetve azokból az 1829-ben és 1830-ban tartott egyetemi előadásaiából, amelyeknek buzgó látogatója volt. Tocqueville jegyzetelt is az előadásokon (az 1829. április 11. és 1830. március 29. közötti időszakban készült feljegyzései fenn is maradtak), de a leveleiben is sokat emlegette őket.

ból, hogy az uralkodói udvar fényében vasba meg hermelinpalástba öltözött nagyurak mellett foglaljon helyet.

A túlméretezett vállalkozások királyokat sodornak anyagi összeomlásba, a nemesek magánháborúkban véreznék ki, a közemberek a távolsági kereskedelemben vagyonokra tesznek szert. Egyre érezhetőbb a pénznek az államügyekre gyakorolt befolyása. Az új jövedelemforrásként kezelt áruforgalom lehetősége is megnyílik a hatalom előtt, ekképpen a hol megvetett, hol körülhízelgett politikai hatalom pénzemberek kezére kerül.

Lassan terjed a civilizáció; felébred az igény a művészet meg az irodalom iránt, hovatovább a jó felfogóképesség lesz az érvényesülés egyik feltétele; a tudomány az államigazgatás eszközévé, az intellektus társadalmi erővé válik; megérkeznek a kiművelt emberfők is a politikába.

Ahogy újabb és újabb utak rajzolódnak ki, amelyeken el lehet jutni a hatalomba, láthatóan egyre csökken annak az értéke, hogy ki melyik osztályba születik bele. A XI. században még felbecsülhetetlen érték a nemesség, a XIII. században már pénzért is meg lehet vásárolni; először 1270-ben adományoznak így nemesi címet; az egyenlőség lépésről lépésre az arisztokrácia által irányított államigazgatásba is behatol.

Az utolsó hét évszázadban néha még az is előfordult, hogy a nemesség politikai hatalmat adott a népnek a királyi hatalom meg a hatalmaskodó vetélytársak elleni harcában.

Sőt, azzal a céllal, hogy csökkentsék az arisztokrácia jelentőségét, még a királyok is bevonták az alsóbb osztályok tagjait a kormányzásba.

Franciaországban a királyok a legserényebbek és legállhatatosabbak az egész társadalom egy szintre hozásában.

Amikor erősek és nagyravágyók voltak, arra törekedtek, hogy a népet is felemeljék a nemesség rangjára, amikor pedig gyengék és elnézők, még azt is eltűrték, hogy a nép fölébük kerekedjen. Egyik király tehetségével egyengette az utat a demokrácia előtt, a másik tehetségtelenségével. Míg XI. Lajos és XIV. Lajos igyekezett mindent egy szintre hozni az uralkodása idején, XV. Lajos maga csúszott, együtt egész udvarával, bele a sárba.

Mihelyt kezdenek fellazulni a feudális földbirtok tulajdonlásának kötöttségei, és közemberek is földtulajdonhoz juthatnak, mihelyt az ingó vagyon is elismert forrása lehet a befolyásnak és hatalomnak, nem jöhet olyan ipari felfedezés, nem lehet úgy megújítani a kereskedelmet meg a nagyipart, hogy mindez ne erősítené megannyi új elemmel az emberek közti egyenlőséget. Ettől a pillanattól fogva minden újonnan felfedezett ipari eljárás, minden újonnan születő szükséglet, minden kielégítésre váró igény egy-egy lépés az egyetemes kiegyenlítődés felé. A fényűzés kedvelése, a háború szeretete, a divat diktatúrája, az emberi szív legsekélyesebb és legmélyebb érzelmei egytől egyig közrejátszanak abban, hogy a gazdag egyre szegényebb lesz, a szegény meg egyre gazdagabb.

Amióta a szellemi tevékenység vagyon és hatalom forrásává lett, a maga idejében minden tudományos felfedezés, minden új ismeret, minden új eszme rettenetes fegyverré válik a nép kezében. A költői tehetség, a szónoki adottság, az emlékezőképesség, a szellem eleganciája, a képzelet tűzijátéka, a gondolat mélysége, egyszóval mindazok az adottságok, amelyeket vaktában szór szét a Jóisten, mind-mind a demokrácia malmára hajtották a vizet, és akkor is a demokrácia ügyét vitték előre, amikor a demokrácia ellenfe-

leinek voltak a birtokában, mivel így is az ember természetes nagyságát domborították ki. Mindebből az következik, hogy a demokrácia térhódítása egy ütemben ment végbe a civilizáció meg a tudomány terjeszkedésével, és hogy még a gyengék és szegények is felfegyverezhették magukat az irodalom mindenki előtt nyitott arzenáljában.

Ha végigtekintünk Franciaország történelmén, azt látjuk, hogy az elmúlt hét évszázadban nem volt egyetlen olyan jelentős esemény sem, amely valamilyen módon ne a demokrácia szekerét mozdította volna előre.

A keresztes hadjáratok meg az angolokkal vívott százéves háború megtizedeli a nemességet, és megosztja a földjükön élőket, a szabad városok intézménye pedig a királyság szívében honosítja meg a demokratikus szabadságot. A tűzfegyver feltalálása óta immár semmi különbség közember és nemesember között a csatamezőn, és a könyvnyomtatás is minden különbségtétel nélkül lát el mindenkit a gondolkodáshoz nélkülözhetetlen információval; a posta ugyanúgy leteszi a tudást a szegény ember kunyhójának küszöbére, mint a paloták kapujába, és a protestantizmus is azt hirdeti, hogy igenis bárki képes megtalálni a mennyekbe vezető utat. Ahogyan apránként belakják Amerikát, úgy táruul fel száz meg száz új útja a meggazdagodásnak, és még a legjelentéktlenebb kalandor is vagyonhoz meg hatalomhoz juthat.

Ha a XI. századtól kezdve fél évszázadonként haladva vesszük szemügyre, mi is történik Franciaországban, nem lehet nem észrevenni, hogy ezeknek az ötvenéves időszakoknak a végén kettős átalakulás megy végbe a társadalom állapotában. A nemesember lefelé megy a ranglétrán, a közember felfelé; az egyik süllyed, a másik emelkedik. És

minden fél évszázad közelebb hozza őket egymáshoz, míg végül össze nem találkoznak.

Mindez más országokra is jellemző, nem csak Franciaországra. Bármerre fordítjuk is tekintetünket, ugyanazt az átalakulást látjuk folytatódni az egész keresztény világban.

Mindenütt azt látni, hogy a mindennapok apró-cseprő történései is mind a demokrácia ügyét viszik előbbre. Ebbe az irányba hat minden erőfeszítés: azoké is, akik a győzelmét szeretnék előmozdítani, és azoké is, akiknek eszük ágában sincs a szolgálatába szegődni; azoké is, akik harcolnak érte, és azoké is, akik esküdt ellenségének vallják magukat. Mintha megkülönböztetés nélkül mindenkit ugyanarra az útra löktek volna, és mintha – holmi vak eszközként az Ūristen kezében – mindenki kivette volna részét a közös munkából: egyesek jobb szándékuk ellenére, mások pedig úgy, hogy tulajdonképpen nem is tudtak róla.

Ebből adódóan a társadalmi osztályok egyenlőségének fokozatos térhódítása bizvást tekinthető a Gondviselés rendelkezésének: egyetemessége, évszázadokon átívelő volta éppúgy erre vall, mint az a tény, hogy fittyet hány az emberi akaratnak; nincs olyan esemény, amely javára ne válna, és nincs olyan ember, aki valamiképp elő ne segítené kiteljesedését.³

³ A fenti mondatnak több értelmezése is van a Tocqueville-szakirodalomban. A szerzővel feltehetően nem saját fatalizmusa vagy (egyébként vitatott) vallásos hite mondatja ezt. Inkább tarthatta szem előtt, hogy a demokrácia mellett felsorakoztatott érvei pedagógiai szempontból is meggyőzőek legyenek, mivel művét – részben legalábbis – a mélyen vallásos francia arisztokráciának szánta.

De hiheti-e bárki, hogy egyetlen nemzedék képes egy ilyen – az évszázadok mélyéről induló – társadalmi mozgást a pusztá erejével feltartóztatni? Hiheti-e bárki, hogy miután a demokrácia földig rombolta a feudalizmust, majd megfosztotta trónjuktól a királyokat, épp a nagypolgárok és gazdagok előtt fog meghátrálni? Hogy éppen most torpanna meg, ereje teljében, amikor ellenfelei annyira meggyengültek?

És ha egyszer így van, vajon merrefelé megyünk, és hová? Nincs ma ember, aki meg tudná mondani: már csak azért sem, mert még csak analógiát sem találunk arra nézve, hogy meghatározhatnánk az irányt. A keresztény világban ma már akkora a különböző társadalmi osztályok közti egyenlőség, amekkora egyetlen történelmi korban, egyetlen országban sem volt még; hatalmas dimenziójukkal ezért épp az eddigi fejlemények takarják el előlünk a perspektívát, és épp emiatt nem láthatjuk előre, hogy még mi vár ránk.

Az olvasó kezében tartott jelen könyv annak a szinte vallási rémületnek a sugallatára íródott, amelyet ez az évszázadok óta tartó, minden akadályon könyörtelenül átgázoló, és az útját szegélyező romok között is tovább- és továbbnyomuló megfélemlítő átalakulás gerjeszt a szerző lelkében.

Istennek nem kell okvetlenül megszólalnia: fel tudjuk fedezni anélkül is akaratának megkérdőjelezhetetlen jeleit; ehhez csak gondosan meg kell vizsgálni, mi is a természet szokásos menete, illetve az események tendenciája; nem kell a Teremtőnek felemelnie a hangját, hogy tudjam: a csillagok az Ő ujjával rajzolt pályán keringenek az űrben.

Ha hosszas megfigyelései és őszinte meditációja tükrében a mai ember ráeszmélne, hogy az egyenlőség fokról

fokra haladó kiteljesedése egyszerre múltja és jövője a történelmének, ez a felfedezés már önmagában is a szuverén isteni akarat szentségével ruházná fel e fejlődési folyamatot. Aki tehát megpróbálja feltartóztatni a demokrácia térhódítását, valójában magával Istennel száll szembe; a különböző nemzetek pedig legfeljebb annyit tehetnek, hogy belenyugszanak a Gondviselés által rájuk kényszerített társadalmi állapotba.

Ha végignézek a keresztény népeken, ijesztő látkép⁴ tárul a szemem elé: az árnak, amely magával ragadja őket, már amúgy is elég erős a sodrása, hogysem meg lehetne állítani, de még mindig nem elég sebes folyású, hogy kétségbe essenek, amiért nem ők az irányítói; sorsuk egyelőre a kezükben van, de már nem sokáig.

Megzabolázni a demokráciát, új étellel megtölteni – már ha egyáltalán lehetséges ez – a hiedelmeit, megszéldíteni a szokásait, szabályozni a mozgását, lassanként a politika tudományával cserélni fel tapasztalatlanságát, és felismert valóságos érdekeivel vak ösztöneit; hozzáigazítani kormányzását a helyhez és a korhoz, a körülményekhez és az emberi adottságokhoz: ma ez a legfontosabb feladata mindazoknak, akik a társadalom élén állnak.

Új politikatudomány kell ennek a teljesen új világnak.

Erre azonban nem gondol közülünk senki: ott állunk, háttal a folyásiránynak, a gyors sodrású folyó közepén, és csak nézzük dacosan a parton távolodó romokat, miközben egyre visz, szor, hömpölyget minket a víz a szakadék felé.

⁴ A „kép” vagy „látkép” [*tableau*] Tocqueville kedvelt metaforája; arra utal vele, hogy az alaposabb megértés érdekében a szemlélőnek némi távolságból kell rátekintenie a társadalmi jelenségekre.

Ez az általam leírt nagy társadalmi átalakulás egyetlen európai nép körében sem fejlődött olyan rohamosan, mint éppen minálunk, de mindig váratlanul, mindig véletlenszerűen tört előre.

Soha egyetlen államfőnek sem jutott eszébe, hogy valamennyire is előkészítse számára a terepet; ha történt is valami ezen a téren, az mindig akaratuk ellenére, ha ugyan nem a tudtuk nélkül ment végbe. A nemzet legtehetősebb, legértelmesebb, legtisztességesebb osztályai soha nem törekedtek arra, hogy azonosuljanak vele, és az élére álljanak. Ami azt jelenti, hogy tulajdon vad ösztöneinek engedték át a demokráciát; akképpen cseperedett fel minálunk, mint a minden szülői gondoskodástól megfosztott, csak gyerektársai között szocializálódó gyerek a nagyvárosok utcáin, az a gyerek, aki semmi mást nem ismer a társadalomból annak bűnein és nyomorúságán kívül. Szemlátomást még akkor sem tudtunk semmit a létezéséről, amikor meglepetésszerűen megragadta a hatalmat. Ném csoda, hogy sokan oly szolgálai igyekeztek minden kívánságát teljesíteni; úgy borultak le előtte, mintha magának a nyers erőnek volna a szobra; amikor pedig meggyengítették tulajdon szélsőségei, a meggondolatlan törvényhozók a teljes kiiktatása mellett döntöttek, és ahelyett, hogy próbálták volna megszelídíteni, ráncba szedni, majd megtanítani a kormányzás minden fortélyára, csak azon törték a fejüket, hogy miként is lehetne maradéktalanul kizárni a kormányzásból.

Mindennek következményeként a demokratikus átalakulás oly módon játszódtott le a társadalom anyagi alapzatában, hogy semmiféle változást nem idézett elő a törvényekben, eszmékben, szokásokban és életformákban, holott ennek hiányában ezt az átalakulást semmiképpen sem lehet hasz-

nosnak nevezni.⁵ Úgy hullt ölünkbe a demokrácia, hogy közben képtelenek voltunk javítani valamit a fogyatékoságain, és kidomborítani természetes érdemeit; és ha azt már látjuk is, miféle bajokkal jár együtt, arról fogalmunk sincs, hogy még mennyi jóval ajándékozhatna meg minket.

Amikor az arisztokráciára épített királyi hatalom még békében és nyugalomban kormányozta Európa népeit, a társadalom – minden sanyarúság ellenére – többféle válfáját is élvezhette a boldogságnak, ma azonban már nemcsak hogy nem lehet részünk annyiféle örömben, de jószerével elgondolni is lehetetlen számunkra, hogy miben is állhattak ezek.

A hatalom, amelyre néhány alattvaló szert tett, áthatolhatatlan gátat emelt az uralkodói zsarnokság elé, a királyok pedig, akik a tömeg szemében szinte isteni tulajdonságokkal voltak felruházva, még az őket övező tiszteletből is azt a tanulságot vonták le, hogy semmilyen formában sem szabad visszaélniük a hatalmukkal.

A nemesség ugyanolyan jóindulatú és jámbor érdeklődéssel figyelte a tőle óriási távolságra álló nép életét, mint amilyenel pásztor a nyáját, és bár a nemesek a szegényt sohase tartották magukkal egyenlőnek, azért ugyanúgy ügyeltek a sorsára, mint valami letétbe helyezett érték-tárgyra, amelyet a Gondviselés juttatott megőrzés végett a kezükre.

⁵ Többek között ez a gondolat is szóba került Guizot híres civilizációtörténeti előadás-sorozatában (lásd François Guizot: *Histoire de la civilisation en France, depuis la chute de l'Empire romain jusqu'en 1789*. Leçon 4. In uő: *Cours d'histoire moderne*. Bruxelles, 1839, J. Jamar, 160. p.).

Mivel el se tudott volna képzelni az övétől eltérő társadalmat, mivel soha meg nem fordult a fejében, hogy urával valaha is egyenrangú lehet, a nép elfogadta a nemesek kezéből a jótéteményeket, és soha nem kérdőjelezte meg jogaikat. Még szerette is őket, ha elnézők és igazságosak voltak, és úgy törődött bele, könnyedén és talpnyalás nélkül, hajlíthatatlan szigorukba, mint azokba az elkerülhetetlen sorscsapásokba, amelyeket Isten zúdított a nyakába. A szokásjog – meg maga az élet – különben is korlátokat szabott a zsarnokoskodásnak, sőt, valamilyen törvényességet képviselt a nyers erő közegében.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a nemesben soha fel se merült, hogy valaha is megfoszthatják hite szerint legitim előjogaitól, és hogy a jobbját mindig is az anyatermészet örök rendjétől való adottságnak tartotta alávetettségét, akkor rögtön érthetővé válik, miért is alakulhatott ki valamilyen fajta kölcsönös jóindulat e között a két különböző sorsú társadalmi osztály között. Volt az akkori társadalomban kétségtelenül sok egyenlőtlenség, volt sok nyomorúság is, de hogy senkit sem alázott meg az a világ, az egészen biztos.

Az embereket ugyanis korántsem a felettük gyakorolt hatalom vagy a beléjük nevelt engedelmisség rontja meg erkölcsileg, hanem ha olyan hatalom uralkodik felettük, amelyet nem tartanak legitimnek, vagy ha olyan jogtalanul bitorolt hatalomnak kell engedelmességniük, amelyet ráadásul elnyomónak is éreznek.⁶

Egyik oldalon az anyagi javak, az erő, a sok szabadidő, mindezzel együtt meg a fényűző életmód, a kifino-

⁶ Célzás Bonaparte Napóleon első konzulként (1799–1804), majd császárként (1804–1815) gyakorolt egyeduralmára.

mult étkezési kultúra, a szellemi elfoglaltságok élvezete, a művészet szeretete, a másikon munka, parlagiság, tudatlanság.

Ám ez a parlagi és tudatlan tömeg energiától feszülő indulatokat, érzékeny nagylelkűséget, mélyen gyökerező hiedelmeket és palléroztatlan erényeket hordozott magában.

Az ekként szervezett társadalom stabil volt, erőt sugárzó, és egyáltalán nem volt híjával a dicsőségnek.

De már kuszálódik is össze a hierarchia; ledőlnek az embereket elválasztó korlátok, a földbirtok elaprózódik, az emberek feletti hatalom megoszlik; terjed a tudás, a szellemi képességek kiegyenlítődnek; a társadalom demokratizálódik, a demokrácia pedig fokozatosan az intézményekre és szokásokra is kiterjeszti fennhatóságát.

Olyannak képzelem el az akkori társadalmat, amelyben a törvényt mindenki kedveli és mindenki tiszteletben tartja, mivel a saját alkotásának tekinti; amelyben nem azért övezi tisztelet a kormány tekintélyét, mert isteni eredetű, hanem mert nélkülözhetetlen, és amelyben az államfő felé irányuló szeretet nem rajongást, hanem egyfajta higgadt és racionálisan átgondolt elismerést jelent. Miután ebben a társadalomban mindenkinek vannak jogai, és senkinek sem kell tartania attól, hogy esetleg elveszíti őket, valamilyen férfias bizalom alakul ki a társadalmi osztályok között, valamilyen leereszkedő elfogadás, amely egyformán távol áll a pöffeszkedéstől és a szolgálattelkütségtől.

Az igazi érdekeinek tudatában lévő nép nagyon is megérti, hogy kizárólag az élvezheti a társadalom áldásait, aki a közteherviselés kötelezettségének is hajlandó alávetni magát. Csakis ekkor léphet a honpolgárok szabad társulása a nemesek egyéni hatalmának helyébe, és érezheti magát

biztonságban az állam a zsarnoksággal meg az anarchiával szemben.

Tudom, a társadalom az így szervezett demokratikus államban sem lesz mozdulatlan. A társadalomtest azonban feltehetően kiegyensúlyozottabban fog mozogni, és mindig a fejlődés irányában. Lehet, hogy az ilyen társadalomban nincs annyi fény meg ragyogás, mint az arisztokratikus társadalmakban, viszont a nyomorúság is sokkal kevesebb. Lehet, hogy az örömök hajszolása nem annyira szertelen, viszont általánosabb a jólét. Lehet, hogy sekélyesebb a tudás, viszont az iskolázatlanság is ritkább. Lehet, hogy az indulatokban több a visszafogottság, viszont az emberi kapcsolatokban kevesebb a durvaság; lehet, hogy az ilyen társadalomban több az erkölcsi botlás, de mindenképp kevesebb a bűn.

A honpolgároknál talán kevesebb lesz a lelkesedés, a hiedelmekben pedig kevesebb a hév, de ettől még képesek lesznek a felvilágosultság meg a tapasztalat ösztönözte nagy áldozatokra. Mivel mindenki egyformán gyengének érzi majd magát, mindenkinek egyformán szüksége lesz embertársai segítségére, és miután ki-ki csak azzal a feltétellel várhatja ezt másoktól, ha adott esetben maga is viszonozza, a honpolgár könnyen beláthatja, hogy az ő sajátos magánérdeke teljesen egybefonódik a közérdekkel.

Ez az egyetlen közösségként felfogott nemzet nem fog kitűnni se kiválóságával, se dicsőséggel, és lehet, hogy erejével sem, a honpolgárok túlnyomó részének azonban sokkal irigylésre méltóbb lesz a sorsa, és a nép is sokkal nyugodtabb lesz – nem mintha végleg elveszítené a jobb sorsba vetett reményét, hanem mert tudva tudja, mennyivel jobb az élete.

Lehet, hogy az így módon szervezett világban sem volna minden fenéig tejfel, de legalább a társadalom mindent birtokba vehetne, ami jót és hasznosat az ilyen világ csak felkínálhat, és így az emberek, ha egyszer és mindenkorra lemondanának az arisztokratikus társadalom által biztosított kiváltságokról, örülhetnének annak a sok jónak, amit a demokrácia adhat nekik.

De miután szakítottunk felmenőink társadalmával, miután messze magunk mögött hagytuk intézményeiket, eszméiket és életformájukat, állítottunk-e valamit mindezek helyébe?

A királyi hatalomnak úgy vált semmivé az erkölcsi súlya, hogy nem léphetett helyébe a törvények tekintélye; napjainkban minden tekintély egyszerre kelt a népben félelmet és megvetést, félelemmel pedig sokkal többet el lehet érni, mint amennyit a népből valaha is kikényszeríthetett az uralkodó iránti szeretet és tisztelet.

Egyrészt be kell látnom, hogy tönkretettük azokat az egyéni egzisztenciákat, amelyek külön-külön harcolni tudtak volna a zsarnokság ellen,⁷ másrészt ott látom magam előtt a kormányzatot, amely immár egymaga rendelkezik a családoktól, céhektől vagy az emberektől erőnek erejével elvett kiváltságokkal: tehát egy maroknyi honpolgár néha elnyomó, a régóta gyakran változatlanul őrző erejének az egész nemzeti közösség gyengesége lépett a helyébe.

A vagyon felaprózódása csökkentette a távolságot szegény és gazdag között, de mintha a szegény meg a gazdag csak még jobban gyűlölködne, amióta közelebb került egymáshoz; mindegyik rémülettel és féltékenyen figyeli a

⁷ Tocqueville a francia arisztokráciára céloz.

másikat, arra törekedve, hogy kölcsönösen elüssék egymást a hatalomtól; mindketten egyformán semmibe veszik a törvényesség eszményét, és mindkettő szemében kizárólag a nyers erő a jelen egyedüli igazsága és a jövő egyetlen biztosítéka.

A szegény a felmenői csaknem minden előítéletét megőrizte, kivéve vallásos hitűtet; hű maradt felmenői tudatlanságához, erényeikről azonban megfélelkezett; elfogadta, hogy minden tettének a magánérdek legyen a vezérfonala, jóllehet sohase hallott ennek tudományos elméletéről – nem meglepő, hogy önzését is ugyanúgy a sötét ösztön irányítja, mint egykori odaadó engedelmességét.

A társadalom egyelőre nyugodt, de nem azért, mert tudatában van erejének és jólétének, hanem – épp ellenkezőleg – mert gyengének és tehetetlennek érzi magát. Attól fél, még bele is halna, ha megerőltetné magát; hogy ez így nagyon nincs jól, azt mindenki érzi, de hogy keressünk valami jobbat, ahhoz senkiben sincs elég bátorság, senkiben sincs elég energia; hiába a sok vágyakozás, megbánás, szomorúság és öröm, mindebből semmi tartós, semmi látható nem kerekedik ki, ahogyan az öregek érzelmi fellángolásainak is tehetetlen erőlködés a vége.

Úgy tagadtuk meg mindazt a jót, amit a régi társadalom még nyújthatott, hogy közben nem tudtunk élni mindazzal, ami pedig nagyon is hasznunkra válhatott volna ebben a mostaniban; földig romboltunk egy arisztokratikus társadalmat, és úgy néztük magunk körül, olyan önelégülten, a régi épület omladékait, mint akik örök időre ezek között a romok között akarnak berendezkedni.

Az se sokkal vigasztalóbb, ami a szellem világában történik.

Mivel újra és újra megpróbálják feltartóztatni, ha ugyan nem szolgáltatják ki teljesen vak indulatainak, a francia demokrácia mindent feldöntött, ami csak útjába került, és még annak is aláasta az alapzatát, amit érintetlenül hagyott. Birtokba vehette volna fokozatosan is a társadalmat, békésen építve ki uralmát, ehelyett azonban a harc zaklatott szeszélyességével csörtetett előre – nem véletlen, hogy útját mindenfelé káosz és összevisszaság kísérte. A csata forgatagában – szemben az ellenfél véleményével és agresszivitásával – mindenki erősen eltúlozva, valóságos meggyőződésén messze túllépve fejt ki nézeteit, és a maga elé tűzött célt is szem elől tévesztve sok olyasmit is mond, aminek vajmi kevés köze van igazi érzelmeihez és rejtett indítékaihoz.

Innen van az a furcsa zűrzavar, amelynek ma kénytelen-kelletlen a tanúi vagyunk.

Hiába keresek-kutatok az emlékezetemben, nem találok semmi olyat, ami fájdalmasabb és szánalmasabb volna mindannál, ami a szemünk előtt zajlik. Olyan érzésünk van, mintha mára már ezer darabra tört volna az a természetes egység, amely a véleményt egykor jó ízléssel, a cselekedetet a hittel kötötte össze. Az a szoros kapcsolat, amely minden korban megfigyelhető volt az emberek érzelmei és eszméi között, ma romokban hever, mintha az erkölcsi törvényekkel való mindennemű analógia megsemmisült volna.

Még mindig vannak köztünk olyan hitbuzgó keresztények, akik szívesen edzik hitüket a halál utáni élet igazságaival; ők nyilván ki fognak állni – mégpedig teljes mellszélességgel – az emberi szabadság mellett, mivel az ő szemükben minden erkölcsi nagyságnak ez a szabadság a forrása. A kereszténységet, amelynek szellemében

minden ember egyenlő Isten előtt, aligha fogja zavarni a honpolgárok törvény előtti egyenlősége. Mégis, egy sor rendkívüli esemény összjátékának következtében a vallás átmenetileg olyan hatalmak szolgálatába szegődött, amelyeket a demokrácia el akar takarítani az útból, ezért még az sem megy ritkaságszámba, hogy az egyház az általa becsült egyenlőséget is eltaszítja magától, és ellenséggé bélyegezi meg a szabadságot – holott ha kézen fogná, még meg is szentelhetné az erőfeszítéseit.

De a hívők mellett mások is akadnak, olyan emberek, akik nem az ég, hanem a föld felé fordítják tekintetüket. Ők nem pusztán azért állnak ki a szabadságért, mert úgy vélik, a szabadság a legnemesebb erények kútfeje: azért is lándzsát törnek mellette, mert szerintük minden jó a szabadságból ered – így aztán őszintén törekednek kivívására, és arra is, hogy mindenkit elhalmozzanak jótéteményeivel. Nagyon is érthető, ha ezek az emberek minden tétovázás nélkül a vallást is segítségül hívják, elvégre nemcsak azt kell tudniuk, hogy lehetetlen megvalósítani a szabadság birodalmát az életformák megváltoztatása nélkül, de azt is, hogy a vallási hiedelmeket eltaszítva az életformákat sem lehet átalakítani. De mivel azt látják, hogy a vallás az ellenfeleik oldalán áll, ez elég is nekik: némelyikük bőszen támadja, mások pedig nem mernek a védelmére keln.

Az elmúlt évszázadokban hitvány és pénzsovár emberek nem átaláltak felmagasztalni a rabszolgaságot, mialatt független elmék és nagylelkű emberbarátok vívták reménytelen harcukat az emberi szabadságért. De hát nemritkán még mostanság is találkozunk olyan büszke és nemes férfiakkal, akiknek elvei homlokegyenest ellentétesek az ízlésükkel, és akik annak ellenére zengenek dicshimnuszokat a szolgálal-

kúségról meg a hitványságról, hogy a saját bőrükön egyiket sem kellett soha megtapasztalniuk. Ezzel szemben mások úgy beszélnek a szabadságról, mint valami szent dologról, mintha át tudnák érezni, mennyi nagyság van benne, és olyan jogokat követelnek az emberiségnek, amelyeket ők maguk sohase voltak hajlandók elismerni.

Nem kevés embert látok, aki feddhetetlen életvitelével, mértékletes szokásaival, vagyoni helyzetével és szellemi képességeivel méltán megérdemelné, hogy a körülöttük élők vezetője legyen. Bár ezek a hazájukat őszintén szerető férfiak mindig készek arra, hogy áldozatokat hozzanak érte, a társadalom gyakran ellenségnek látja őket. Még hozzá azért, mert nem tudják elég élesen elkülöníteni a társadalom bűneit a jótéteményeitől – arról már nem is beszélve, hogy a fejükben elválaszthatatlanul összefonódik a gonosz és az újdonság eszméje.

Végül olyanokat is látok, akik – miközben a haladás nevében megpróbálják az embert az anyagi valójára korlátozni – a méltányosság elvének semmibe vételével akarnak rátalálni a hasznosra, a vallási hiedelmek félretolásával a tudományra, az erkölcsösség sutba hajtásával a jólétre; ezek az emberek, akik a mellüket verve kiáltották ki magukat a modern társadalom élharcosának, és lépnek nem kis önhittséggel annak élére, csak bitorolják azt az erőnek erejével megszerzett pozíciót, amelyre semmi se teszi őket méltóvá.

De hol tartunk most?

Vallásos emberek a szabadságot, a szabadság hívei a vallást tekintik fő ellenségnek; nemes lelkű és jóérzésű elmék magasztalják a rabszolgaságot, szolgálékú bitangok követelik minden függő viszony eltörlését; míg becsületes és felvilágosult honpolgárok emelnek szót a fejlődés ellen,

hazafiatlan és becstelen senkik állítják magukról, hogy a műveltség meg a tudás apostolai.

De vajon olyan volt-e mindegyik évszázad, mint ez a miénk? Vajon olyan volt-e mindig a világ, mint ez a mai, amelyben minden szétmállik, amelyben az erény híjával van minden kiválóságnak, a tehetség meg minden emberi tisztességnak; amelyben a rend szeretete egyet jelent a zsarnokság jóváhagyásával, a szabadság szent kultusza pedig a törvény semmibe vételével; amelyben a lelkiismeret homályban hagyja az emberi cselekedeteket, amelyben, úgy látszik, immár semmit sem tiltanak, és semmit sem engedélyeznek, és amelyben már nincs semmi különbség tisztességes és tisztességtelen, igaz és talmi közt?

Lehet, hogy a Teremtő kizárólag arra alkotta az embert, hogy vég nélkül rúgkapáljon ebben a minket övező szellemi nyomorúságban? Ezt én nem tudom elhinni: Isten biztonságosabb és nyugodtabb jövőt szán az európai nemzeteknek; hogy pontosan mi a szándéka, nem tudom, de attól, hogy képtelen vagyok átlátni, még nem veszítem el hitemet, mert inkább kételkedem a tulajdon éleslátásomban, mint az Ő méltányosságában.

Csak hogy létezik olyan ország is a világon, amelyben az a nagy társadalmi átalakulás, amelyről beszélek, már elérte kiteljesedésének természetes határait; ráadásul ez az átalakulás ott simán és akadálytalanul ment végbe, azt is mondhatnám: ez az ország úgy élvezi ennek a demokratikus átalakulásnak az előnyeit, hogy közben semmi oka nem volt forradalomban kiküzdeni azokat.

Azok a bevándorlók, akik a XVII. század elején telepedtek le Amerikában, a demokrácia elvét elválasztották mindazoktól az elvektől, amelyekkel az harcban állt az Óvilág

egyik-másik társadalmában, és csak ezt az egyet plántálták át az Újvilág partjaira. Ott aztán háborítatlanul kibontakozhatott, és – egy ütemben fejlődve a szokásokkal – minden konfliktus nélkül fejződhetett ki a törvényekben.

Részemről biztosra veszem, hogy miként az amerikaiak, előbb vagy utóbb mi is el fogunk jutni a társadalmi osztályok lehető legteljesebb egyenlőségéig. Mindezt egyáltalán nem azért mondom, mintha ebből a társadalmi állapotból egy nap majd nekünk is ugyanazokat a politikai következtetéseket kellene levonnunk, mint az amerikaiaknak. Végképp nem állítanám, hogy a demokrácia csakis azt az államformát öltheti, és mást nem, amelyet az amerikaiak kitaláltak neki. De ha egyszer náluk is meg nálunk is ugyanarra az okra lehet visszavezetni a jogrendet és a szokásokat, akkor ez a tény már önmagában is éppen elegendő indok arra, hogy tüzetesebben szemügyre vegyük, mit is eredményezett ez az ok az ő országukban, és mit a miénkben.

Mindent összevéve engem korántsem csak a nagyon is indokolt kíváncsiság vitt az amerikaiakhoz; arról van szó, hogy okulni szerettem volna a tapasztalataikból. Nagyot fog csalódnai, aki azt hiszi, hogy ebben a könyvben az egekig magasztalom őket; nekem nem ez volt a célom, és erről az olvasó is megbizonyosodhat. Nem is az lebegett a szemem előtt, hogy bármiféle államformát javasoljak – már csak azért sem, mert magam is azok közé tartozom, akik úgy gondolják, hogy minden szempontból tökéletes törvényt alkotni csaknem lehetetlen. Nemkülönben azt sem állt szándékomban eldönteni, hogy ez a társadalmi átalakulás, amelynek énszerintem feltartóztathatatlan a térhódítása, üdvös-e vagy végzetes az emberiségre nézve. Mivel az én szememben ez az átalakulás már kész tény – vagy legalább-

is beteljesülőben van –, megkerestem, melyik az a nép, amelynek körében a lehető legnagyobb mértékben és békés úton már kifejlődött; tettem ezt annak okán, hogy világosan lássuk, mik is a természetes következményei, és miképpen lehet az emberek javára fordítani. Tagadhatatlan, hogy én Amerikában nemcsak Amerikát láttam, hanem valami mást is; azért mentem oda, hogy megnézzem, hogyan is fest a demokrácia, hogy megnézzem, mik a sajátosságai, mi a jellege, mik az előítéletei és indulatai; szerettem volna alaposabban megismerni: ha másért nem, hát hogy tudjam, mit remélhetünk és mennyire kell tartanunk tőle.

E mű első részében megpróbálom kimutatni, hogy amikor szabadon kiteljesedhetnek az adottságai, és szinte korlátok nélkül érvényesülhetnek ösztönei – amiként Amerikában –, milyen irányt szab a demokrácia természete a törvényeknek, milyen eljárásokat ír elő a kormányzatnak, és milyen általános befolyással van a vállalkozásokra. Azt szerettem volna kideríteni, hogy mik az előnyei, mik a hátrányai. De annak is utánanéztem, miféle óvintézkedésekkel éltek, illetve miféle intézkedésekről mondtak le az amerikaiak a féken tartása érdekében, és azt is igyekeztem felderíteni, hogy a demokráciának mi teszi lehetővé az egész társadalom irányítását.

Azt a célt tűztem magam elé, hogy majd egy másik könyvben arról is képet adjak, milyen hatással van Amerikában a társadalmi helyzetek egyenlősége meg a demokratikus kormányzás a civil társadalomra, a szokásokra, az eszmékre és az életformákra.⁸ De úgy érzem, egyre kevesebb

⁸ Tocqueville *Az amerikai demokrácia* 1840-ben közreadott második könyvére céloz.

bennem a lelkesedés e terv valóra váltásához. Attól tartok, jószérével bele se vágok ebbe a munkába, és máris feleslegessé válik. Nemsokára ugyanis valaki más fogja bemutatni az olvasónak az amerikai jellem fő vonásait; ez a szerző könnyű fátyol mögé rejtí majd a kép komolyságát, és olyan kellemes vonzerővel ruházza fel az igazságot, amilyenvel én sohase tudtam volna felékesíteni.⁹

Hogy sikerül-e megosztani az olvasóval mindazt, amit Amerikában láttam, nem tudom, abban viszont biztos vagyok, hogy a magam részéről őszintén törekedtem erre, és hogy sohase engedtem a kísértésnek (ha csak tudattalanul nem), hogy a tényeket alárendeljem az eszméknek; épp fordítva: az eszméket iparkodtam a tényekhez hozzáigazítani.

Amikor lehetőség adódott rá, hogy egy-egy állítást írott dokumentummal támasszak alá, különös gondot fektettem arra, hogy eredeti szövegeket idézzek, és hogy hiteles

⁹ Amikor e mű első kiadása megjelent, amerikai útitársam, Gustave de Beaumont még dolgozott *Marie, ou l'esclavage aux États-Unis. Tableau de mœurs américaines* című könyvén; a mű azóta napvilágot látott. Szerzőjének az volt a célja, hogy megismertesse az olvasóval, milyen sorsa van a négereknek az angloamerikai társadalomban, és hogy felhívja a figyelmet a jelenségre. A könyv jól megvilágítja a rabszolgaság kérdését, ez ugyanis mindennél fontosabb problémája az amerikai államoknak. Remélem, nem tévedek, de az a véleményem, hogy Gustave de Beaumont könyve fel fogja keltetni az érzelmes és festői olvasmányokra áhítozók figyelmét, sőt, azoknak az olvasóknak a körében is tartós és megérdemelt sikert fog aratni, akik elsősorban hiteles észrevételekre és mély igazságokra vágynak. [Tocqueville jegyzete.]

és megbecsült munkákra támaszkodjam.¹⁰ A jegyzetekben mindig megadom a forrásaimat, ezeket bárki ellenőrizni tudja. Legyen szó véleményről, politikai szokásról vagy életformáról, mindig attól kértem további információt, akit a lehető legtájékozottabbnak tartottam. És ha fontos dologról volt szó, netalán kétségeim támadtak, nem értem be egyetlen tanúval, és csak több vélemény meghallgatása után alakítottam ki álláspontomat.

Nagyon remélem, hogy az olvasó nem fogja megkérdőjelezni szavahihetőségemet. Állításaim igazolására többször hivatkozhattam volna az olvasó által is ismert tekintélyekre, miként azokra a kevésbé híres személyekre is, akik pedig nagyobb dicsőséget érdemelnének. De valami visszatartott. A külföldről jött ember sok olyan igazságot tudhat meg a kandalló mellett vendéglátójától, amelyeket az nemegyszer a legjobb barátjának se mondana el. Ám a külföldi jelenléte jó alkalom, hogy könnyítsen a lelkén. Ebben az esetben nem kell indiszkréciótól tartania, hiszen beszélgetőpartnere egy idő után úgyis visszautazik hazájába. Alaposan feljegyeztem ezeket a bizalmas vallomásokat, és ügyeltem rá, hogy sohase kerüljenek ki az irattartómból. Inkább legyen a könyvemnek kisebb sikere, semhogy az én nevem is felkerüljön azok listájára, akik durva tapintatlansággal hálálták meg azt a nagyvonalú vendégszeretetet, amellyel fogadták őket.

Tudom, bármilyen lelkiismeretesen írtam is ezt a könyvet, nagyon könnyű lesz kritizálni, már ha egyáltalán eszébe jut valakinek, hogy véleményt mondjon róla.

¹⁰ Még a legkülönbözőbb törvényhozási és közigazgatási dokumentumokat is rendelkezésemre bocsátották, amely kedvességért rendkívül hálás vagyok. [Tocqueville jegyzete.]

Akik ezt a könyvet behatóan áttanulmányozzák, azok – úgy hiszem – egy olyan alapgondolatot találnak e mű mélyén, amely a könyv összes részét magában foglalja. Mindamellet annyira nagy az általam elemzett résztémák száma, hogy az olvasó minden nehézség nélkül állíthat szembe egy elszigetelt tényt az általam idézett tényekkel, esetleg egy elszigetelt megfigyelést a könyvben idézett megfigyelésekkel. Ezért arra kérem az olvasót, hogy ugyanazzal a hozzáállással olvassa művemet, mint amilyenel írtam, és aszerint mondjon véleményt róla, hogy milyen összenyomást hagyott benne – hiszen én magam sem egyetlen bizonyítékra, hanem bizonyítékok egész tömegére alapoztam véleményemet.

Azt sem szabad elfelejteni, hogy ha egy szerző meg szeretné értetni a mondanivalóját az olvasóival, akkor kénytelen valamennyi ötletét azok minden elméleti következményeivel együtt végiggondolni, egészen az abszurditásig vagy a lehetetlenségig. Mert ha igaz is, hogy az embernek, legalábbis a tettei terén, néha hátat kell fordítania a logikának, az is igaz, hogy a mondandójának mindig logikusnak kell maradnia; de persze majdnem olyan nehéz a megnyilatkozásainkban következetlenné mutatkozni, mint amilyen nehéz következetesnek lennünk a cselekedeteinket illetően.

Végezetül hadd mutassak rá valamire, amit nem egy olvasó nyilván a mű fő hibájaként fog felróni. Olyan úton indultam el, amelyen még senki se járt előttem; ezt a könyvet nem azért írtam, hogy kiszolgáljak vagy legyőzzek valamilyen érdekcsoportot, hanem hogyha nem is másféleképpen, de távolabb lássak a különféle pártállású gyülekezeteknél – mert míg azokat csak az foglalkoztatja, mi lesz holnap, engem az érdekelt, mit tartogat a távolabbi jövő.

A SZÓLÁSSZABADSÁGRÓL

Sajtószabadság az Egyesült Államokban¹

A sajtószabadság nemcsak a politikai nézeteken, hanem minden véleményen érezteti hatását; átalakítja a törvényeket, még az életformákat is megváltoztatja. Hogy az Egyesült Államokban a sajtószabadság mennyire hatotta át a civil társadalmat, azt egy másik fejezetben igyekszem felvázolni.² Ott próbálom majd feltárni, milyen irányt adott az eszméknek, mire szoktatta rá a gondolkodást, és hogyan befolyásolta az amerikaiak érzelmeit. Ezúttal csak azt fogom elemezni, hogy mivel jár a sajtószabadság a politika világában.

Őszintén be kell vallanom, hogy én korántsem bálványozom a sajtószabadságot, és korántsem tartom valami eredendően jó és tökéletes dolognak. És nem azért szeretem, mert sok jó származik belőle, hanem mert sok rossztól kímél meg bennünket.

Ha mutatna valaki a gondolat korlátlan függetlenségbe és teljes szolgátságba kényszerítése közt egy közbülső pozíciót, és volna némi remény is rá, hogy ott megvethetem a lábam, akkor lehet, hogy meg is kísérelném – de találhat-e valaki ilyet? Induljunk csak el a korlátlan szabadságtól,

¹ Lásd Alexis de Tocqueville: i. m. 202–210. p.

² Lásd Alexis de Tocqueville: i. m. 625–629. p.

és menjünk sorjában; vajon mit csinálunk? Legelőször is esküdtek elé állítjuk az újságírókat, az esküdtek azonban nem találják bűnösnek őket, és amit eddig csak egyetlen ember gondolt, az ettől fogva egy egész országnak lesz a véleménye. Vagyis egyszerre csináltunk túl sokat és túl keveset. Újfent tovább kell mennünk. Az újságírókat bíróság elé állítjuk. De a bírák csak akkor tudnak ítéletet hozni, ha előzőleg meghallgatták a vádlottat. Amit az újságíró csak félve merészelt könyvben elmondani, azt most büntetlenül hirdeti ország-világ előtt a vádirat. És ezek szerezhetnek tudomást egy mindaddig ismeretlen szerző vélekedéseiről. Az írott szó azonban csak külső forma, csak a gondolat teste, ha lehet így fogalmazni, de nem maga a gondolat. A bíróságok a testet maguk elé idézhetik, a lélek felett azonban nincs hatalmuk – az rendre kicsúszik a kezük közül. Más szóval egyszerre csináltunk túl sokat és túl keveset. Tovább kell mennünk. Végül az újságírók megszabályozását rábízuk a cenzorokra. Nagyszerű! Közeledünk. Hogyan, hát nem tehet mindenki olyan politikai nyilatkozatot, amilyet csak akar? Ezzel nem mentünk sokra, még nagyobb lett a baj. De mi volna, ha valamiféle anyagi természetű erőnek fognánk fel a gondolatot, amelynek annál nagyobb a hatása, minél többen hirdetik? Mi volna, ha úgy tekintenénk az újságíróra, mintha egy hadsereg katonája volna? Csakhogy a materiális erőktől eltérően a gondolat befolyása nemritkán akkor is nagy, ha kis létszámú a csoport, amelyik a zászlajára tűzi. Annak a nagy hatalmú embernek a szavai, aki egyedül néz farkasszemet egy néma, de indulatos testülettel, ezer szónok zavaros kiabálásánál is többet nyomnak a latban. És ha csak annyit harcolunk is ki, hogy legalább egyetlen nyilvános helyen lehessen szabadon beszélni, már

az is annyi, mintha az összes faluban lehetne. A szólásszabadságot tehát éppúgy el kell törölni, mint az írott szó közreadásának szabadságát. Ezúttal – végre – célhoz értünk. De hová jutottunk? A szabadsággal való visszaéléstől indulunk, és megérkeztünk a zsarnok csizmatalpa alá.

A legnagyobb szabadságtól indultunk, és úgy jutottunk el a legnagyobb szolgáshoz, hogy egyetlen helyet sem találtunk ezen a hosszú úton, ahol megvethettük volna a lábunkat.

Olyan népek is akadnak, amelyek az általam felvetett általános okoktól függetlenül, sajátos megfontolásból ragaszkodnak a sajtószabadsághoz.

Egyes – önmagukat szabadnak tartó – nemzeteknél a hatalom bármely képviselője megengedheti magának, hogy lábbal tiporja a törvényt, mivel az illető ország alkotmánya semmi olyan joggal nem ruházza fel az elnyomottakat, amelynek nevében panaszt emelhetnek emiatt a bíróságon. Ezeknél a népeknél a sajtó függetlensége nem egy garancia a sok közül, hanem az egyetlen megmaradt biztosítéka a honpolgárok szabadságának és biztonságának.

Ha e nemzetek vezetői egy szép napon azzal állnának elő, hogy a sajtót meg kell fosztani függetlenségétől, a nép méltán mondhatná: ha hagyjátok, hogy rendes bünyűgyi eljárásban bíróságok ítélik meg az általatok elkövetett bűncselekmények felett, esetleg mi is lemondunk arról, hogy a közvélemény ítélőszékétől kérjünk jogorvoslatot.

Ahol tüntetően a népszuverenitás dogmája az úr, abban az országban a cenzúra nem egyszerűen veszedelmes dolog, hanem maga a képtelenség.

Ha egyszer minden honpolgár egyformán részt vehet a társadalom irányításában, akkor azzal a képességgel is ren-

delkeznie kell, amely nélkül nemcsak hogy nem tud választani a kortársakat foglalkoztató különböző vélemények közül, de azokat a tényeket sem tudja kellőképp mérlegelni, amelyeknek ismerete elengedhetetlen a helyes döntéshez.

Mindebből arra juthatunk, hogy a népszuverenitás meg a sajtószabadság között szoros összefüggés van: ezzel szemben a cenzúra meg az általános választójog egymást kizáró fogalmak, és sokáig nem maradhatnak meg egymás mellett egyazon nép politikai intézményeiben. Jelenleg tizenkét millióan élnek az Egyesült Államok területén, és e tizenkét millió ember között nincs *egyetlen egy sem*, aki követelni merné a sajtószabadság korlátozását.

Az első újságban, amely Amerikába érkezésem után a szemem elé került, ezen a cíken akadt meg a tekintetem (igyekszem a szöveget pontosan fordítani):

„Jackson (mármint az elnök³ [Tocqueville megjegyzése]) úgy beszélt ebben az egész ügyben, mint valami szívtelen kényúr, akit egyetlen dolog érdekel csak: hogy hatalmon maradjon. Ennyi becsvágy már bűn, és ennek a bűnnek meg is lesz a méltó büntetése. Neki az ármány az igazi hivatása, de az ármány fogja keresztülhúzni a terveit, és az ármány fogja őt elveszejteni is. Hiába próbálkozik megvesztegetéssel, bűnös fondorlatai nem maradhatnak örök titokban. Mint a gátlástalan és szegységtelen hazárdjátékos, úgy lépett a politika porondjára. Ha sikerült is tervét valóra váltania, már nincs messze az igazság órája. Akkor vissza kell majd adnia, amit nyert. De hiába hajítja messze ma-

³ Andrew Jackson (1767–1845) az Amerikai Egyesült Államok hetedik elnöke volt, aki két cikluson keresztül, 1829 és 1837 között volt hivatalban.

gától cinkelt dobókockáját, mindenképpen az örültekházában fogja végezni, ahol kedvére átkozhatja majd a tébolyt, amely végül a bukását okozta. Mert bűnös szívének nem adatott meg, hogy valaha is megtudja, mi a bűnbánat” (*Vincennes Gazette*).⁴

Franciaországban sokan azt hiszik, hogy a sajtó durvaságaira a könnyen felbillenő társadalmi egyensúly, a politikai indulatok hevessége, valamint az ezekkel együtt járó általános rossz közérzet a magyarázat. Mintha mindenki abban reménykedne, hogy egyszer csak eljön az az időszak, amikor visszaáll a társadalmi egyensúly, és ezzel egyidejűleg majd a sajtó is megnyugszik. Velük ellentétben én sokkal inkább a fentebb vázolt okokkal indokolnám, miért is van ránk a sajtó olyan nagy hatással; azt azonban egy percre sem állítom, hogy ezek az okok a sajtónyelvre is befolyással volnának. Mindig is úgy véltem, hogy az időszaki sajtónak nagyon is megvannak a maga külön ösztönei és indulatai, amely ösztönök és indulatok teljesen függetlenek attól, hogy a sajtó mikor, milyen körülmények között teljesíti a feladatát. Az Amerikában tapasztaltak csak megerősítették e meggyőződésemet.

Manapság talán Amerika az egyetlen olyan ország a világon, amelyben hiába keressük a forradalom csíráit. Az amerikai sajtó azonban ennek ellenére ugyanolyan destruktív, és ugyanolyan indulatos, mint a franciaországi, jóllehet ott egészen más okok váltják ki ezeket a dühös kirohanásokat. A sajtó Amerikában is pontosan olyan – egyszerre nagyon sok jóra és nagyon sok rosszra képes – rendkívüli hatalom,

⁴ A Tocqueville-kutatók mindaddig nem tudták fellelni az eredeti cikket.

akárcsak Franciaországban; mindenesetre tény, hogy ahol nincs sajtó, ott a szabadság életképtelen, ahol pedig van, ott csak ügyvel-bajjal lehet a társadalmi rendet fenntartani.

Meg kell állapítanunk, hogy a sajtónak az Egyesült Államokban sokkal kisebb a hatalma, mint nálunk. Ebből adódóan a lehető legritkább, hogy egy újság ellen pert indítsanak. Ennek egyszerű az oka: az amerikaiak nemcsak elfogadják, hanem alkalmazzák is, ráadásul jóhiszeműen, a népszuverenitás dogmáját. Eszükbe se jut, hogy örökérvényűnek szánt, napról napra változó tartalmú alkotmányokat szövegezzenek. Ami annyit jelent, hogy mindenki szabadon bírálhatja a létező törvényeket, feltéve, hogy senki se akarja erőszakkal kivonni magát a hatályuk alól.

Különben is, az amerikaiak szerint az igazságszolgáltatás tehetetlen ezekben az esetekben, és képtelen a sajtó megrendezésére; mivel rugalmassága folytán a nyelv minduntalan kisiklik a bírói elemzés hálójából, az efféle vétségek majdhogynem megfoghatatlanok, hiába is próbál a bíróság újra meg újra pálcát törni felettük. Az amerikaiak úgy gondolják, csakis az a bíróság tudja a sajtót hathatósan kezelni, amelyik hű a létező rendhez, és amelyik emellett arra is képes, hogy felülemelkedjen a körülötte hangoskodó közvéleményen; vagyis az a bíróság, amely a nyilvánosság teljes kizárásával hoz ítéletet, amely nem tartja magára nézve kötelezőnek, hogy indokolja a döntéseit, és amely nem is annyira a kimondott szót, mint inkább a szándékot szankcionálja. Egyedül olyasvalaki vesztegetheti idejét a szabad sajtó üldözésére, akinek hatalmában áll felállítani és fenntartani egy ilyen bíróságot. Ezzel viszont korlátlan uralmát az egész társadalomra kiterjeszti, és ha arra kerülne a sor, maguktól az újságíróktól is ugyanolyan könnyen meg tudna szaba-

dulni, mint a műveiktől. A sajtót illetően nincs középút szolgalelkűség és teljes szabadság között. Csak akkor örülhetünk a szólásszabadság által biztosított felbecsülhetetlen értékeknek, ha abba a sok rosszba is hajlandók vagyunk beletörődni, amelyek elválaszthatatlanok tőle. Kizárólag a jót akarni, a rosszat nem, annyi, mint elfogadni azt az illúziót, amelybe – sok más illúzió mellett – a belső harcokba belefáradt, a hiábavaló erőfeszítésektől kimerült beteg országok ringatják magukat, amikor azt keresik, hogyan is lehetne a területükön egyszerre megtartani az egymás ellen harcoló véleményeket és az egymással ellentétes elveket.

Az a tény, hogy Amerikában olyan elenyésző az újságok befolyása, az alább említendő fő okokra vezethető vissza.

Az írott szó szabadsága a többi szabadságjoghoz hasonlóan annál félelmetesebb, minél újabb; amelyik nép sohase lehetett részese az államügyek intézésének, az hitelt ad az útjába kerülő első hordószónoknak. Az angloamerikaiaknál ez a szabadságjog egyidős az első telepesek megérkezésével; de ha a sajtó alkalmas is az emberi indulatok felszítására, arra egymagában nem képes, hogy életre hívja őket. És ha igaz, hogy az amerikai politikai élet változatos, pezsgő, sőt, nyugtalan, akkor az is igaz, hogy ritkán háborgatják heves indulatok; amíg az anyagi érdekek nem sérülnek, addig általában semmi se bolygatja fel, márpedig az Egyesült Államokban az üzlet virágzik. Elég egy pillantást vetni a két nép hírlapjaiba, és máris világos, hogy ebből a szempontból miben is különböznek tőlünk az angloamerikaiak. A francia lapokban csak kis helyet foglalnak el a kereskedelmi hirdetések, és számuk is csekély. Az újság lényegi részét politikai viták alkotják. Amerikában viszont a hatalmas újságoldal jó háromnegyedét hirdetések teszik ki, a többi

részét meg döntően politikai hírek vagy közönséges anekdoták. És csak hébe-hóba, az újság egyik eldugott sarkában találunk afféle heves vitacikkeket, amelyek minálunk mindennapos csemegéi az újságolvasónak.

Egy hatalom annál erősebb, minél jobban központosítja az irányítást: olyan alaptörvénye ez a természetnek, amelyet már az egyszerű tapasztalat is igazolhat, és amelyre a legjelentéktlenebb zsarnok is ösztönösen ráérez.

Franciaországban a sajtót két szempontból is erős központosítás jellemzi.

Egyrészt a sajtó minden hatalma egyetlen helyen koncentrálódik, másrészt csaknem egyetlen kézben; aminek egyebek mellett az az oka, hogy viszonylag kevés újság létezik.

Ezért van az, hogy a sajtónak, főleg egy szkeptikus nép körében, szinte végtelen a hatalma. Nem ok nélkül lát benne fenyegetést a kormány, amely tisztában van vele, hogy egy ilyen ellenséggel ideig-óráig ideig ugyan békét köthet, de ha konfliktusba kerül vele, akkor ő húzza a rövidebbet.

Az imént kétféle központosításról beszéltem, de ezek közül egyik sem létezik Amerikában.

Az Egyesült Államoknak nincs az európai országokéhoz fogható fővárosa: a tudás meg a hatalom nem egyetlen helyen koncentrálódik, hanem nagyjából egyenletesen oszlik el ebben a hatalmas országban. Az emberi értelem sugarai ahelyett, hogy egyetlen közös centrumból indulnának ki, mindenfelől keresztezik egymást. Az amerikaiak nem irányítják központilag a gondolatot, ahogyan nem irányítják központilag az üzleti életet sem.

Mindez a helyi körülményeknek is függvénye, és független az emberi akarattól; a következő megállapításban foglaltakat azonban ott törvény garantálja.

Az Egyesült Államokban nincs szükség semmiféle engedélyre a könyvnyomtatáshoz, ahogyan az újságkiadáshoz sem követelnek okmánybélyeget, sem előzetes bejelentést; de még az óvadék letétbe helyezésének jogszabálya is ismeretlen náluk.⁵

Éppen ezért nagyon egyszerű és könnyű is újságot alapítani – elég csak pár előfizető, és már meg is térültek a lapalapító költségei. Nem meglepő, hogy olyan magas az Egyesült Államokban a rendszeresen, illetve kisebb-nagyobb rendszerességgel megjelenő lapok száma. A műveltebb amerikaiak épp ezzel a hihetetlen szétszóródottsággal magyarázzák a sajtó gyengeségét: nemhiába egyik alapigazsága az amerikai politikatudománynak, hogy egy módja van a sajtó semlegesítésének: ha minél nagyobb az újságok száma. Fel nem tudom fogni, hogyan lehetséges, hogy nálunk csak egészen szűk körben ismerik ezt a pofonegyszerű igazságot. Azt még értem, hogy akik a sajtó révén akarnak forradalmat csinálni, igyekeznek az erejét néhány befolyásos lapra összpontosítani, de hogy a fennálló rend hivatalos szószólói meg a létező törvények védelmezői miért a sajtó központosításával akarják semle-

⁵ Tocqueville a restauráció korában fennálló franciaországi sajtóviszonyokra utal, akkoriban ugyanis az államhatalom politikai megfontolásból megsarcolta (többek között kötelező okmánybélyegek rendszeresítésével) a fővárosi napilapok vidéki terjesztését.

⁶ Tocqueville a 'félig-meddig időszaki' jelentésű *semi-périodique* kifejezést használja, a restauráció idején ugyanis Franciaországban az időszaki (vagyis rendszeresen megjelenő) lapokra vonatkozó sajtótörvényt a kiadók szabálytalan időközönként megjelenő sajtótermékekkel próbálták kijátszani.

gesíteni az újságok hatalmát, azt már sehogyan sem tudom felfogni. Mintha az európai kormányok arra törekednének, hogy ugyanúgy bánjanak a sajtóval, mint a lovagok bántak ellenfeleikkel: mivel tapasztalatból tudják, milyen óriási fegyver a központosítás, ezért az ellenlábasukat sem akarják tőle megfosztani, talán hogy még nagyobb legyen a dicsőség, ha egyszer legyőzik.

Az Egyesült Államokban nincs is kisváros, amelynek ne volna saját hírlapja. Nem nehéz megérteni, hogy ahol ennyi a harcos, ott nem lehet se fegyelemről, sem együttes fellépésről beszélni: itt mindegyik a maga háborúját vívja. Nem úgy áll a dolog, hogy az Unió minden egyes politikai újságja kivétel nélkül fellép a kormányzat mellett vagy ellen; inkább százféleképpen támadják és százféleképpen veszik védelmükbe. Amiből az következik, hogy az amerikai újságok sohasem tudnak a közvéleményben olyan viharos hullámokat vetni, amelyek még a legbiztonságosabb gátakon is átcsapnak, ha ugyan el nem sodorják azokat. Annak, hogy a sajtó megosztja erőit, vannak más, nem kevésbé érdekes következményei is. Mivel akadály nincs, mindenki előtt egyformán nyitva áll a lapalapítás lehetősége. Másrészt akkora a konkurencia, hogy egyetlen újságalapító sem kecsegtetheti magát nagy nyereséggel, így aztán a legnagyobb iparmágnásoknak eszébe se jut ilyen vállalkozásba fogni. De még ha jövedelmező üzlet volna is az újságkiadás, olyan nagy az újságok száma, hogy tehetséges író nem jut minden szerkesztőség élére. Ami azzal jár, hogy az amerikai újságírók nem állnak valami magasan a társadalmi hierarchiában, és a legjobb akarattal se lehet őket műveltnek nevezni; mi tagadás, a gondolkodásuk is eléggé közönséges. Egyébiránt mindenben a többség szava dönt;

a többség előír bizonyos magatartásformákat, amelyekhez mindenki igyekszik alkalmazkodni. Ezeknek a közös beidegződéseknek az összességét hívják egy hivatás sajátosságának. A bírói hivatásnak ugyanúgy megvan a maga sajátossága, mint az udvari életnek. A francia sajtóé például az, hogy az újságokban heves – bár korántsem színvonalatlan, sőt, nemritkán ékesszóló – viták folynak arról, hogy mik is az állam legfőbb érdekei. Lehet, hogy nem mindig ez a helyzet, de minden szabály alól van kivétel. Amerikában viszont az jellemzi a sajtót, hogy az újságíró durván neki-megy – nyersen és minden stilisztikai finomkodás nélkül – a vitapartnerének; ott az újságíró nem törődik elvekkel, hanem az embert veszi célba, sokszor az ellenfél magánéletét sem tartva tiszteletben, csak hogy leleplezhesse az adott személy gyengeségeit és jellemhibáit.

Természetesen nem követendő mintaként mutatom be ezeket a visszásságokat; később azt is megpróbálom majd feltárni, milyen hatással vannak az újságok az amerikai nép jó ízlésére és erkölcsösségére; ezúttal – ismétlem – csak a politika világával szeretnék foglalkozni. Nem lehet nem észrevenni, hogy a korlátlan sajtószabadság politikai következményei csak közvetlenül járulnak hozzá a köznyugalom fenntartásához. Ezért, akik köztisztületnek örvendenek honfitársaik körében, nem nagyon merészelnék újságokba írni, pedig ezzel félelmetes fegyverről mondanak le, tekintve, hogy mégiscsak a sajtó a legalkalmasabb eszköz arra, hogy – ha az érdekük úgy kívánja – felkorbácsolják a nép indulatait.⁷ Mindennek legfontosabb eredményeként az

⁷ Csak abban a ritka esetben írnak újságokba, és akkor is a saját nevükben, amikor a néphez akarnak fordulni: például ha alapta-

újságírók által kifejtett nézetek, legalábbis az olvasók szerint, vajmi keveset számítanak. Az olvasókat ugyanis a tények érdeklik, pusztán ezért olvasnak újságot – az újságíró azonban csakis akkor tud hatást gyakorolni véleményével, ha megváltoztatja vagy kiforgatja ezeket a tényeket.

A sajtó még ezekkel a behatárolt lehetőségekkel is óriási hatalom Amerikában. Már azzal is, hogy e hatalmas terület legtávolabbi zugaiba is elviszi a politikai életet. Mindig éber figyelmével folyamatosan leleplezi a politika rejtett mozgatórugóit, és erőnek erejével kényszeríti rá a közszereplőket, hogy egymás után odaálljanak a közvélemény ítélszéke elé. A sajtó sorakoztatja fel az érdekeket egy adott politikai vélemény mellett, és a sajtó fogalmazza meg a pártok alapelveit. A pártok, amelyeknek nem szükséges találkoznuk vagy kapcsolatot tartaniuk egymással, a sajtóban cserélnek eszmét, és a sajtóban jutnak egyezségre. Amikor olyan helyzet áll elő, hogy egyszerre nagyon sok újság indul ugyanabba az irányba, hosszú távon aligha kivédhető a sajtó befolyása, mert jól célzott pörölycsapásokkal úgy megoldozza a közvéleményt, hogy az végül képtelen lesz minden ellenállásra.

Az Egyesült Államokban az újságoknak külön-külön nincs valami nagy hatalma, de ez mit sem változtat azon, hogy a nép után az időszaki sajtó a legnagyobb hatalom.

lan vádak terjednek róluk, ők pedig szeretnék tisztázni a helyzetet, és elmondani a maguk igazát. [Tocqueville jegyzete.]

A VÁLASZTÓJOGRÓL

*Hogyan választ a nép, és az amerikai demokráciában
milyen ösztönök befolyásolják a választást¹*

Amerikában sokan hiszik (bár beszélni nem beszélnek róla) és sokan is hangoztatják (bár hinni nem hiszik), hogy az általános választójognak az a nagy előnye, hogy így közmegebecsülésre méltó férfiak kerülhetnek a közügyek élére. Igaz – mondják –, a nép alkalmatlan a kormányzásra, de maga is az állam javát akarja, és csalhatatlan ösztönrel jelöli ki mindazokat, akiket ugyanez a vágy hevít, és akik rátermettségüknél fogva leginkább megérdemlik, hogy rájuk bízzák a hatalom gyakorlását.

Ami engem illet, meg kell mondanom, hogy amit Amerikában láttam, egyáltalán nem igazolja a fentieket. Alighogy megérkeztem az Egyesült Államokba, meglepetéssel fedeztem fel, milyen sok kiváló ember van a honpolgárok között, és milyen kevés a magas rangú közhivatalnokok körében. A legkiválóbbak ugyanis az Egyesült Államokban csak ritkán töltenek be közfunkciót, és ez sosem volt másképp, amióta a demokrácia túllépett egykori határain. Tény, hogy az amerikai államférfi emberfajtája szinte teljesen elsilányodott az elmúlt fél évszázadban.

Több oka is lehet ennek a jelenségnek.

¹ Lásd Alexis de Tocqueville: i. m. 222–224. p.

Először is: hiába minden erőfeszítés, a népet lehetetlenség bizonyos szellemi szint fölé emelni. Hiába nyitják meg az utat a humán tudományok elsajátítása előtt, hiába próbálkoznak hatékonyabb oktatási módszerekkel, és teszik könnyen elérhetővé a tudományt a tömegek számára, az emberek csak akkor fognak művelődni, csak akkor fogják fejleszteni értelmi képességeiket, ha tudnak időt is áldozni a tanulásra.

A népnek nincs sok lehetősége arra, hogy munka nélkül is meg tudjon élni, ez pedig egyben szellemi fejlődőképességének határait is kijelöli. Hogy ezek a határok éppen hol húzódnak, országa válogatja, de egészen eltűnni csak akkor fognak, ha a népnek már nem kell megélhetési gondokkal küszködnie, vagyis csak akkor, amikor a nép többé már nem nép. Ennélfogva ugyanolyan nehéz elképzelni egy olyan társadalmat, amelynek minden egyes tagja átlátja az ilyen kérdéseket, mint olyat, amelyben minden honpolgár dúsgazdag – a két nehézség tudniillik szorosan összefügg egymással. Azt egy percre sem vonom kétségbe, hogy a honpolgárok túlnyomó része őszintén jót akar az országnak. Sőt, tovább megyek: meggyőződésem, hogy a társadalom alsóbb osztályai esetében sokkal kevesebb érdek és számítás keveredik ebbe a vágyba, mint azt a felsőbb társadalmi osztályok tagjai közt tapasztalni; de ha a célt őszintén akarják is, arról fogalmuk sincs, milyen úton-módon lehet eljutni odáig. Gondoljuk csak meg, mennyi tanulás, milyen gazdag fogalomkészlet kell ahhoz, hogy akár csak egyetlen ember jelleméről is pontos képet kapjunk! És ami sokszor még a legnagyobb tehetségeket is tévútra viszi, azt pont a sokaság látná tisztán? Hiszen a népnek sem ideje, sem lehetősége az elmélyülésre. És mivel mindig kutyafut-

tában kell ítéletet alkotnia, nem csoda, hogy sohase jut túl a dolgok felszínén. Ez az oka annak, hogy míg a legutolsó szélhámos is tudja, hogyan kell a tömeg kedvében járni, addig a nép igazi barátai csaknem mindig kudarcot vallanak.

Egyébként a demokrácia – többnyire – nem kellő adottság híján nem tud tehetséges férfiakat választani, hanem mert egyszerűen nem akar, mert nem kedveli különösebben az ilyen embereket.

Világosan kell látnunk: a demokratikus intézmények rendkívüli mértékben felkorlácsolják az irigységet az emberek szívében. Nem mintha nem biztosítanának mindenkinek egyforma lehetőséget arra, hogy egyenlő legyen a társaival – inkább arról van szó, hogy az eszközeik folyton csődöt mondanak. A demokratikus intézmények ugyanis úgy ébresztik fel és tartják mindenkiben elevenen az egyenlőség iránti vágyat, hogy közben sohase képesek e vágy maradéktalan kielégítésére. A népben minden nap megújul a remény, hogy csak karnyújtásnyira van a teljes egyenlőségtől, de mihelyt ott érzi a markában, máris csúszik ki az ujjai közül: ahogy Pascal mondja, „örökös szökésben menekül előlünk”.² A nép lázasan hajszolja ezt az egyenlőséget, ami azért is nagy érték a szemében, mivel ahhoz elég közel van, hogy tudomása lehessen róla, ahhoz viszont távoli, hogy neki is hasznára váljon. A népet a siker esélye felajzza, ám a bizonytalanság ingerültséget kelt benne: dühbe jön, elcsügged, megkeseredik. Nincs abban semmi rendkívüli, ha mindent, ami több vagy nagyobb nála, csak akadálynak érez a vágyai beteljesülésének útjában, és hogy nincs olyan

² Lásd Blaise Pascal: *Gondolatok*. Fordította Pödör László. Budapest, 1983, Gondolat Könyvkiadó, 36. p.

nagyság vagy fensőbbiség – legyen bár mégoly legitim is –, amelynek jelenvalóságába bele ne fáradna.

Sokan azt képzelik, hogy csupán Franciaországra jellemző ez a rejtett ösztön, amelynek sugallatára az alsóbb néposztályok, amennyire csak lehetséges, kizárják a felsőbb osztályokat a közügyek intézéséből, de ez nagy tévedés: az ösztön, amelyről beszélek, minden demokratikus népben ott él, nem csak a franciában. A politikai körülmények hatására minálunk talán megkeseredettebb, mint máshol, ez azonban mit sem változtat azon, hogy nem ezekből a politikai körülményekből ered.

Az Egyesült Államokban a nép nem érez semmi gyűlöletet a felsőbb társadalmi osztályok iránt, de különösebb rokonszenvet sem, amiért is gondja van rá, hogy távol tartsa őket a hatalomtól. Félni nem fél a tehetséges emberektől, ugyanakkor nem is rajong értük. Megfigyeltem, hogy a nép csak elvétve lelkesedik olyanokért, akik nem az ő segítségével emelkedtek magas pozícióba.

A demokrácia a maga természetes ösztöneivel arra indítja a népet, hogy szorítsa ki a hatalomból az előkelő származású férfiakat, ez utóbbiakat viszont arra sarkallják az ő úgyszintén erős belső késztetései, hogy hátat fordítsanak a politikusi hivatásnak, mivel ezen a pályán nem tudják megőrizni önmagukat, és előbb-utóbb minden erkölcsi érzéküket elvesztik. Ezt a gondolatot a maga naiv módján Kent főbíró³ is megfogalmazza. Miután a híres szerző

³ James Kent (1763–1847) alkotmányjogász, New York állam egykori főbírája; az Egyesült Államokban járva Tocqueville találkozott is vele, a neves jogtudós *Commentaries on American Law* (1826–1830) című négykötetes művét pedig sokat forgatta. Az

dicső szavakkal emlékezik meg azokról az alkotmányos rendelkezésekről, amelyek a végrehajtó hatalomra hagyják a bírók kinevezését, megjegyzi: „Akik a legalkalmasabbak a funkciók betöltésére, azok feltehetően nagyon is viszszafoogtak és körültekintőek a magatartásukat illetően, és sokkalta merevebben ragaszkodnak az elveikhez annál, hogysem valaha is győzelmet arathatnának az általános választójogon nyugvó választásokon.”⁴ Ilyen véleményeket nyomtattak ki – ráadásul minden cáfolat nélkül – az 1830-as év Amerikájában.

Adatközlőimnek sikerült meggyőzniük engem arról, hogy akik az általános választójogot a jó választás garanciájának vélik, csak áttatják magukat. Az általános választójognak kétségtelenül megvannak az előnyei, ezek mibenléte azonban egészen másban áll.

---

amerikai demokrácia írása közben.

⁴ Lásd James Kent: *Lecture XIV. Of the Judiciary Department.* In uő: *Commentaries on American Law.* Volume 1. New York, 1826, O. Halsted, 272. p.

A TÖMEGSZELLEMRŐL

*A többség diktatúrája*¹

Bár mélyen megvetem, sőt, istentelenségnek tartom azt az elvet, amely szerint egy nép többsége bármit megtehet kormányzás dolgában, az én szememben továbbra is a többségi akarat minden hatalom kizárólagos forrása. Lehet, hogy nem vagyok következetes?

Létezik a világon egy mindenkre egyformán vonatkozó alapelv, amelyet nem ennek vagy annak a népnek a többsége dolgozott ki vagy fogadott el, hanem az egész emberiségé. Ez pedig nem más, mint a méltányosság elve.

Ami annyit jelent, hogy minden nép esetében a méltányosság jelöli ki a jog területén húzódó határokat.

Úgy is fel lehet fogni a nemzeteket, mint az egyetemes emberi társadalmat külön-külön képviselő, az egyetemes emberi társadalom törvényben kifejeződő méltányosságigényét érvényesítő megannyi testületet. Márpedig lehet-e nagyobb hatalma a társadalmat képviselő testületnek annál a társadalomnál, amelynek a törvényt alkalmazzák?

Amikor tehát nem vagyok hajlandó egy igazságtalan törvény előtt fejet hajtani, korántsem kérdőjelezem meg a többség kormányzáshoz való jogát; mindössze annyi történik,

¹ Lásd Alexis de Tocqueville: i. m. 287–291. p.

hogy a népszuverenitás döntése ellen az emberiség szuverenitásához fellebbezek.

Egyesek nem állják azt állítani, hogy egy nép az őt érintő törvényalkotási tárgyakban sohase lépheti át a méltányosság meg a józan ész határát, és már csak ezért sem kell tartanunk attól, ha minden hatalmat a népet képviselő többségre bízunk. De ez csak amolyan rabszolgabeszéd.

Ugyan mi más az egyetlen közösségként felfogott többség, ha nem egy olyan egyén, akinek nézetei, de nemritkán érdekei is homlokegyenest ellentétesek annak a másik egyénnek a nézeteivel és érdekeivel, akinek kisebbség a neve? És ha elfogadjuk, hogy egy teljhatalommal felruházott egyén visszaélhet a hatalmával az ellenfeleivel szemben, miért ne fogadnánk el ugyanezt a többséggel kapcsolatban? Attól, hogy az emberek az önszerveződés útjára lépnek, a jellemük még változatlan marad. Azzal, hogy erősebbnek érzik magukat, talán nagyobb türelmet mutatnak, ha egyszer akadály zárja el útjukat?² Kötve hiszem; és ha egyszer nincs senki, akit én teljhatalommal felruháznék, akkor miért adnám meg egyszerre több felebarátomnak ezt a teljhatalmat?

Egyáltalán nem feltételezek olyasmit, hogy a szabadság megőrzése végett lehetséges volna ugyanabban a kormány-

² Abban mindenki egyetért, hogy egy nép valamely másik néppel szemben nagyon is visszaélhet az erejével. Márpedig a pártokat úgy is fel lehet fogni, mint egyetlen nagy nemzethez tartozó megannyi kisebb nemzetet, amelyek kölcsönösen idegennek tekintik egymást. És ha elfogadjuk, hogy egy nemzet zsarnokoskodhat egy másikkal, miért is ne fogadnánk el, hogy ugyanígy egy párt is zsarnokoskodhat az összes többivel? [Tocqueville jegyzete.]

zatban többféle elvet is érvényre juttatni, mégpedig oly módon, hogy egymással szembeállítjuk őket.

Én az úgynevezett vegyes kormányzatot mindig is illúciónak tartottam.³ Az az igazság, hogy nem is létezik vegyes kormányzat (legalábbis abban a jelentésben, amit e kifejezésnek tulajdonítanak), mivel maholnap minden társadalomban találnak olyan cselekvési elvet, amely valamennyi másikat maga alá rendeli.

A múlt századi Anglia – hiszen az ilyen kormányzatra főleg Angliát szokás példaként idézni –, lényegében véve arisztokratikus állam volt, méghozzá azért, mert bár voltak ennek az államnak fontos demokratikus építőkövei, a törvények és életformák mégis úgy alakultak az országban, hogy végül mindig a közügyeket kedve szerint irányító arisztokrácia kerekedjen felül.⁴

Látni láttuk, hogy az arisztokraták érdekei állandóan konfliktusba kerülnek a nép érdekeivel, erről azonban, tévesen, mindig csak a harcra gondoltunk, holott – mivel itt ez számít – a harc eredményére kellett volna összpontosítanunk a figyelmünket. Amikor az a helyzet áll elő, hogy csakugyan vegyes – vagyis egymással ellentétes elvek közt egyformán megosztott – kormányzata lesz egy társadalom-

³ A vegyes kormányzat elutasításával Tocqueville azt jelzi, hogy szakít az „arisztokratikus liberalizmussal”, amelynek hívei az arisztokratikus, illetve a demokratikus elvet megtestesítő társadalmi erők egyensúlyára alapozva vélték megvalósíthatónak a szabadságot.

⁴ Közvetlen célzás Montesquieu megállapítására (lásd Montesquieu: *A törvények szelleméről*. Fordította Csécsy Imre, Sebestyén Pál. Budapest, 2000, Osiris Kiadó – Attraktor, 64–67. p.).

nak, akkor ez a társadalom vagy válságba kerül, vagy felbomlik.

Mélyen hiszem, hogy nélkülözhetetlen a társadalomban egy olyan hatalom, amely felette áll mind a többinek, de mély meggyőződésem az is, hogy nagyon is veszedelmes a szabadságra nézve, ha ennek a hatalomnak egyetlen akadály sem áll az útjában, legalább azért, hogy időt adjon neki önmérsékletet gyakorolni.

Én a teljhatalmat már önmagában is rossznak és veszedelmesnek tartom. A teljhatalom gyakorlása ugyanis meghaladja az ember képességeit; szerintem csakis Isten lehet minden kockázat nélkül mindenható, mivel bölcsessége és méltányossága mindig azonos léptékű mindenhatóságával. Ennek megfelelően nincs a földön olyan tiszteletre méltó, sem olyannyira szent jogon gyakorolt hatalom, amelyet a magam részéről minden ellenőrzés és korlátozás nélkül hagynék uralkodni. Így amikor a hatalmat a szemem látára ruházzák fel a mindenhatóság jogával és képességével – legyen az népuralom vagy királyság, demokrácia vagy arisztokrácia –, azt mondom: ez már a diktatúra kezdete, és igyekszem olyan égtájra költözni, ahol más a törvény.

Nekem nem az a kifogásom, hogy az egyesült államokbeli demokratikus kormányzat gyenge, mint ahogy Európában annyian állítják: épp ellenkezőleg, az a kifogásom, hogy túlságosan is erős. És az én szememben nem az Amerikában uralkodó végtelen szabadság a legvisszatevőbb, hanem hogy nagyon kevés a garancia a diktatúrával szemben.

Amikor egy emberrel vagy párttal igazságtalanság történik, ugyan hová is fordulhatna? A közvéleményhez? De hát az adja a többséget. A törvényhozó testülethez? De hát

az is vakon engedelmeskedik a többségnek, amelyet képvisel. Netán a végrehajtó hatalomhoz? De hát azt a többség nevezi ki, és a többségnek is az eszköze. A karhatalomhoz? De hát a karhatalom nem egyéb, mint a többség fegyveres testülete. A bírósághoz? De hát a bíróság is azt a többséget képviseli, amely felruházta az ítélethozatal jogával: egyes államokban még a bírák is a többségtől kapják kinevezésüket. Bármennyire igazságtalan vagy értelmetlen intézkedésnek legyen is valaki az áldozata, nincs más tenni, bele kell törődnie a megmászhatatlanba.⁵

⁵ Baltimore-ban az 1812-es háború idején szembeütköző példáját láttuk annak, hogy milyen szélsőséges következményekkel járhat a többség diktatúrája. Az idő tájt a háború nagy támogatottságot élvezett Baltimore-ban. Volt azonban egy újság, amely háborúellenességével kihívta maga ellen a lakosság indulatát. Nagy tömeg gyűlt össze, és a sokaság összetörte a nyomdai berendezést, sőt, több újságíró házáat is megtámadta. Ki akarták hívni a polgárőröket, de azok nem reagáltak a riadóra. Nem volt más megoldás: csak úgy lehetett a szerencsétleneket megmenteni a népharagtól, ha közönséges bűnözők gyanánt börtönbe csukják őket. De ezzel se mentek sokra, mert éjjel idején ismét összecsdültek az emberek, és mivel a városi előjárók nem tudták kivezényelni a polgárőrséget, betörték a börtönbe: az egyik újságíró ott helyben meggyilkolták, a többi félholtra verték; a bűnösöket bíróság elé állították, a bíróság azonban felmentette őket.

Pennsylvániában egy nap ezzel a kérdéssel fordultam az egyik helyi lakoshoz: „Magyarázza meg nekem, kérem, hogy egy kvékerek által alapított és toleranciájáról elhíresült államban miért nem tudnak élni a felszabadított négerek a honpolgári jogaikkal! Ha egyszer megfizetik az adót, nem volna méltányos, hogy szavaz-

Képzeli el ezzel szemben egy olyan törvényhozó testületet, amely összetételéből adódóan úgy képviseli a többséget, hogy közben nem veti alá magát szükségszerűen a többség indulatainak; hozzá meg egy olyan végrehajtó hatalmat, amelynek megvan a maga ereje, és egy olyan bírói hatalmat, amely független az előbb említett két hatalomtól – így is demokratikus kormányzat lenne a végeredmény, de nagyon kis tere maradna a diktatúrának.

Nem azt akarom mondani, hogy manapság gyakran élnek Amerikában a diktatúra módszerével, csak azt, hogy nem látni, mi is volna ellene a biztosíték, és hogy a kormányzat visszafogottságának okai nem is annyira a törvényekben, mint inkább a körülményekben és a szokásokban keresendők.

hassanak is?” – „Már a feltételezés is sértő ránk nézve – hangzott a válasz –, hogy a törvényhozóink ilyen durva igazságtalanságra ragadtatták volna magukat.” – „Ezek szerint önöknél a négereknek is van szavazati joga?” – „Van bizony!” – „De akkor hogyan lehetséges, hogy ma reggel egyetlen egyet sem láttam a választói gyűlekezetben?” – „Ez nem a törvény hibája – mondta az amerikai. – Bár a négerek részt vehetnek a választásokon, önszántukból tartózkodnak a szavazástól.” – „Ez aztán a szerénység!” – „Nem mintha nem akarnának szavazni, mindössze attól félnek, hogy a szavazók esetleg bántanák őket. Nálunk sűrűn előfordul, hogy ha a többség nem áll mögötte, nincs semmi ereje a törvénynek. Márpedig a többségben sok előítélet él a négerekkel szemben, és még a bírák sem képesek nekik biztosítani azokat a jogokat, amelyeket a törvényhozóktól kaptak.” – „Csak nem? Tehát a többség, amelynek a törvényhozás az egyik jogosítványa, a törvényszegés jogosítványát is magának követeli?” [Tocqueville jegyzete.]

*A többség teljhatalmának hatása az amerikai
közhivatalnokok önkényeskedésére*

Az önkényt sokan azonosítják a diktatúrával. Pedig előfordul, hogy a diktatúrának a törvény az eszköze, és ezért a diktatúrát nem lehet önkénynek nevezni; máskor viszont a választók érdekében gyakorolnak önkényt: ez esetben az önkény nem tekinthető diktatúrának.

A diktatúra általában az önkényt is felhasználja céljaira, de ha úgy hozza a szükség, nagyon is boldogul nélküle.

Az Egyesült Államokban a többség mindenhatósága egyszerre kedvez a törvényhozó törvényes despotizmusának meg a bírói önkénynek. A többség ugyanolyan korlátlan ura a törvényhozásnak, mint a törvények alkalmazásának, ugyanúgy ellenőrzi a kormányzatot, mint a választókat – nem csoda, hogy a beosztottaiként kezeli a főtisztviselőket, sőt, rendszerint még támaszkodik is rájuk tervei kivitelezésében. Ilyenformán előre sohasem írja elő részletekbe menően a kötelességeiket, és sohasem fárasztja magát jogaik megállapításával. Pontosan úgy bánik velük, mint ahogyan az úr tenné a szolgálival, ha azok a szeme előtt végeznék a teendőiket, neki meg minden pillanatban lehetősége volna utasítgatni vagy megregulázni őket.

Általában az ottani törvény, legalábbis az általa meghatározott körben, sokkal nagyobb szabadságot ad az amerikai tisztviselőknek, mint az itteni a mieinknek. A többség néha még azt is lehetővé teszi számukra, hogy ki is lépjenek e körből. A tisztviselők – a többségi vélemény oltalmában és képviseletében – nemegyszer olyasmitől sem riadnak vissza, ami ugyancsak megdöbbeníti az önkény tapasztalathoz szokott európaiat. Ennek következtében aztán olyan

szokások alakulnak ki a szabadság kebelén belül, amelyek egy nap a végzetét okozhatják.

Hogyan ellenőrzi a többségi hatalom a gondolatokat

Amikor idáig érve szemügyre vesszük, hogyan is fest az Egyesült Államokban a gondolkodás gyakorlata, hirtelen megvilágosodik előttünk, hogy itt mennyivel nagyobb a többség hatalma minden általunk ismert európai hatalomnál.

A gondolkodás láthatatlan és csaknem megfoghatatlan hatalom, amely gúnyt űz minden zsarnokságból. Napjainkban még a legnagyobb hatalmú európai uralkodók is tehetetlenek a tekintélyüket megkérdőjelező gondolatokkal szemben, és nemhogy az államukban, de még tulajdon udvarukban sem tudják meggátolni az ellenséges eszmék titkos terjesztését. Amerikában tökéletesen más a helyzet: amíg a többségi vélemény bizonytalan, bárki szabadon elmondhatja a magáét, de mihelyt kiforrálódott, mindenki elhallgat, és egy emberként áll oda a szekere mögé – ha barátja a többségi véleménynek, ha nem. Ennek egyszerű az oka: nincs olyan korlátlan hatalmú uralkodó, aki úgy tudná egy kézben egyesíteni a társadalom minden erejét, és úgy tudna letörni minden ellenállást, mint a többség, már amikor az a törvényalkotásnak és a törvények végrehajtásának jogával is fel van ruházva.

Egy királynak különben is csak az anyagi dolgok felett van hatalma: befolyásolni kizárólag a cselekedeteket tudja, maga a szándék elérhetetlen messzeségben van tőle; az amerikai többség ereje azonban egyszerre erkölcsi és materiális természetű, egyszerre hat az akaratra meg a cselekedetre:

nemcsak a tett elé gördít akadályt, de ezzel egyidejűleg már a cselekvésre irányuló pusztá szándékot is lehetetlen-né teszi.

Az összes ország közül, amit ismerek, Amerikában a legnehezebb függetlenül gondolkodni, és Amerikában a legszűkösebb a gondolatok szabad megvitatásának a lehetősége.

Nincs az a vallási vagy politikai elmélet, amelyet ne lehetne szabadon hirdetni Európa alkotmányos államaiban, és amely ne juthatna el mindegyikbe; Európában ugyanis nincs olyan ország, amely egyetlen hatalomnak volna alávetve, így nem fordulhat elő, hogy ha valaki ki akarja mondani az igazságot, akkor ne kapna védelmet szellemi függetlenségének lehetséges következményeivel szemben. Ha szerencsétlenségére korlátlan hatalmú kormányzat alatt kell élnie, többnyire legalább a népet maga mellett tudhatja, ha pedig szabad ország lakója, még mindig megvan a lehetősége, hogy szükség esetén a királyi tekintély mögé bújjon. A demokratikus országokban az arisztokraták csoportja veszi védelmébe, a többiben meg a nemzet demokratikusan gondolkodó része. Az Egyesült Államok mintájára szervezett demokratikus társadalomban viszont csak egyetlen hatalommal, egyetlen erővel, egyetlen népszerű véleménnyel találkozhat az ember: ezen túlmenően nincs semmi.

Amerikában a többség félelmetes kört von a gondolat köré. A körön belül teljes az író szabadsága, de magára vessen, ha vesztere kilép belőle! Autodafétól ugyan nem kell tartania, de a többi ember undorodó visszautasításával, indulatos reakciójával mindenképp szembesülnie kell. A politikai érvényesülés útját elzárják előtte, utóvégre azt az egyetlen hatalmat sértette meg, amelyik azt megnyithatná

számára. Mindent megtagadnak tőle, még az elismerést is. Amíg mások előtt ki nem fejtí véleményét, abban a hitben ringathatja magát, hogy vannak barátai, de attól fogva, hogy a nyilvánosság elé lép, teljesen magára marad – annál is inkább, mert míg bírálói fennhangon becsmérlík, a vele egyformán gondolkodók meghunyászkodva hallgatnak, és eszük ágában sincs mellé állni. Az ellenséges légkörben végül ő is megtörik, beadja a derekát, és elhatározza, hogy immár soha többé nem fog megszólalni; mintha csak furdalná a lelkiismeret, amiért kimondta az igazságot.

Vasba verni, hóhérkézre adni – valaha ilyen gorombák voltak a zsarnokság eszközei; mára azonban a civilizáció még a despotizmust is korszerűsítette, holott ez utóbbi méltán hihette, hogy nem szorul kioktatásra.

Az uralkodók – mondhatni úgy is – mintegy materializálták az erőszakot, a mai demokratikus köztársaságok ellenben spiritualizálták, mint ahogyan spirituális az emberi akarat is, amelyet járomba akarnak fogni. Az egyetlen ember korlátlan hatalmú kormányzatán alapuló despotizmus csak a test kíméletlen sanyargatásával juthatott el a lélekig, de a lélek, a gyötrelmek elől elszökve, megtörhetetlenül fölébe kerekedett a testnek; a demokratikus köztársaságokban egészen más a zsarnokság módszere: a testtel nem törődik, neki a lélek a fontos. Az úr nem ezt mondja: „Vagy hozzám hasonlóan gondolkodsz, vagy halállal lakolsz!” – hanem ezt: „Nem kell hozzám hasonlóan gondolkodnod, az életedet, a javaidat nem fenyegeti semmi; de ha tőlem eltérően vélekedsz, többé nem tartozol közénk. A közösségben megmarad minden kiváltságod, csak éppen semmire se mégy vele; hiába tartasz igényt polgártársaid szavazatára, mást fognak megválasztani, nem téged; hiába

várod el megbecsülésüket, meg fogják tagadni tőled. Kitaszítani nem fognak maguk közül, de hogy nem fognak veled emberségesen bánni, az biztos. Embertársaid kerülni fognak, mint valami gonosztevőt, hiába is szeretnél közelni hozzájuk; még azok is elhagynak majd, akik pedig tisztában vannak ártatlanságoddal, mert őket is ugyanígy kiközösítenék, ha melléd állnának. Menj hát békével, az életedet meghagyom, de ez az élet rettenetesebb lesz még a halálnál is.”

Az abszolút monarchiák az elmúlt évszázadokban igen csak rossz hírbe hozták a despotizmust; ne engedjük hát, hogy a demokratikus köztársaságok tisztára mossák a becsületét, mint ahogyan azt se, hogy néhány emberre rakják minden terhét, miközben a többség előtt megpróbálják tűrhetőnek és elfogadhatónak feltüntetni.

Még a régi világ legfennhéjázóbb országában is megjelentek olyan művek, amelyek leplezetlenül ábrázolták a kortársak jellemhibáit és nevetséges gyarlóságait; amikor La Bruyère megírta híres könyvének azon fejezetét, amelyet a hatalmasságoknak szentelt,⁶ XIV. Lajos palotájában lakott, ahogyan Molière is udvaroncok előtt adatta elő az udvart bíráló színműveit. Az Egyesült Államokban uralkodó hatalom azonban képtelen elviselni, hogy élcelődjének rajta. Az ő szemében a legapróbb fricska is méltánytalanság, a legenyhébben csipkelődő kritika is durva támadás; őróla csakis elismerően lehet beszélni, és dicsérni kell mindent, ami vele kapcsolatos, az angolságától kezdve az összes

⁶ Célzás Jean de La Bruyère (1645–1696) francia esszéíró és moralista fő művének – *Les caractères* (1687) – „Des grands” című fejezetére.

megkérdőjelezhetetlen érdeméig. Legyen valaki bármilyen híres író, akkor sem vonhatja ki magát a honfitársak tömjénezésének kötelezettsége alól. Ennek folytán a többséget semmi se mozdíthatja ki az állandó önimádat állapotából; egyes igazságokról – a személyes tapasztalat mellett – kizárólag külföldiek tudják meggyőzni az amerikaiakat.

Nincs abban semmi meglepő, hogy Amerikának még ma sincsenek nagy írói: a nagy tehetség elválaszthatatlan a gondolat szabadságától, márpedig Amerikában nincs gondolatszabadság.

Az inkvizíció sohase tudta megakadályozni Spanyolországban a többségi vallás által ellenségesnek tartott könyvek terjesztését. Amerikában a többségi uralom sokkal hatékonyabb: ott még eszébe se jut senkinek, hogy ilyen könyveket adjon közre. Élnek Amerikában is olyanok, akik nem hisznek Istenben, ezek azonban nem rendelkeznek semmilyen újsággal.

Egyes kormányok úgy védik a jó erkölcsöket, hogy vád alá helyezik az erkölcsromboló művek szerzőit. Az Egyesült Államokban senkit sem ítélnék el, ha efféle műveket alkot, viszont senkinek meg sem fordul a fejében ilyesmiket írni. Ami korántsem jelenti, hogy minden honpolgár feddhetetlen erkölcsű; a többség azonban igenis tiszteletben tartja a jó erkölcs szabályait.

Alkalmazni a hatalmat feltehetően jól alkalmazzák – ezért is beszélek én csak magáról a hatalomról. Ez a feltartóztathatatlan hatalom megmásíthatatlan tény, de hogy jól alkalmazzák-e, az pusztá véletlen.

AZ INDIVIDUALIZMUSRÓL

Miért ragaszkodnak a demokratikus népek sokkal makacsabban és sokkal szenvedélyesebben az egyenlőséghez, mint a szabadsághoz¹

Az első és leghevesebb érzés, amely a társadalmi osztálykülönbségek fokozatos eltűntével az emberekben kialakul, nem egyéb, mint az egyenlőség szeretete. Ezért mindenk előtt erről kívánok beszélni:

Lehetetlenség nem észrevenni, hogy ezekben a mai időkben – és különösképpen Franciaországban – az egyenlőség iránti vágy úgyszólván napról napra mind nagyobb helyet foglal el az emberek szívében. Azt már százszor hallottuk, hogy a kortársak sokkal hevesebben és sokkal makacsabban ragaszkodnak az egyenlőséghez, mint a szabadsághoz, de úgy látom, e tény kiváltó okait eddig senki sem igyekezett feltárni. Az alábbiakban ezt fogom megkísérelni.

Képzeljünk csak el egy olyan különleges helyzetet, amikor az egyenlőség meg a szabadság körei érintkeznek, sőt, össze is olvadnak egymással.

Ebben a helyzetben – feltételezésem szerint – minden egyes polgár részt vesz a kormányzásban, és mindegyiknek azonos az esélye a részvételnél.

¹ Lásd Alexis de Tocqueville: i. m. 607–625. p.

Mivel nincs különbség honpolgár és honpolgár között, senki se tud zsarnoki hatalomra szert tenni a többiek felett, amiért is az emberek, mindannyian egyenlők lévén, teljesen szabadok lesznek.

A demokratikus népek ennek az eszménynek a megvalósítására törekednek.

Bár ez a legtökéletesebb formája az egyenlőség kiteljesedésének, létezik ezer másféle is; ezek, ha nem is annyira tökéletesek, nem kevésbé vonzóak a népek számára.

Megtörténhet, hogy az egyenlőség kiteljesedik ugyan a civil társadalomban, de a politika világában már nem tud uralomra jutni. Mert ha elgondolható is, hogy minden honpolgár ugyanolyan jogot formálhat bizonyos élvezetekre, meg arra is, hogy ugyanolyan hivatást válasszon, ugyanazokat a helyszíneket látogassa, vagyis ugyanazt az életet élje, és ugyanazokkal a módszerekkel próbáljon vagyont szerezni, ez még egyáltalán nem jelenti, hogy mindannyian egyformán részt vehetnek a közügyek intézésében.

Mi több, valamiféle egyenlőség még politikai szabadság nélkül is lehetséges a politika világában. Ilyenkor mindenki mindenkivel egyenlő, egyvalakit kivéve, ez az egy azonban – minden különösebb rang nélkül – korlátlan ura a többinek, és hatalma támaszait is társai közül választja.

Cseppet sem volna nehéz több hipotézist is felállítani; ezekből arra juthatnánk, hogy az aránylag nagy egyenlőség nagyon is jól megfér azokkal az intézményekkel, amelyek csak többé-kevésbé szabadok, de még az olyan intézményekkel is, amelyek a legnagyobb jóakarattal sem nevezhetők annak.

Jóllehet az emberek csak akkor lehetnek teljesen egyenlők, ha teljesen szabadok is, és ezért az egyenlőség legkitel-

jesebb formája azonos a szabadsággal, minden okunk megvan rá, hogy a kettőt elválasszuk egymástól.

Már csak azért is, mert az emberek szabadságvágya, valamint az a vágy, amelyet az egyenlőség iránt éreznek, valójában két különböző dolog, és hadd tegyem hozzá rögtön: két olyan vágy, amelyeknek messze nem azonos az intenzitása.

Aki nem sajnálja a fáradságot, és alaposan utánanéz, láthatja, hogy minden évszázadban van egy sajátos tény, amely kapcsolatban áll az összes többivel; ez a tény csaknem mindig világra hoz egy központi gondolatot vagy fő törekvést, amely végül minden érzést, minden eszmét odavonz magához, és magával sodor. Akár valami nagy folyó, amelynek a környékén nincs olyan patak, amelyik ne feléje futna.

A szabadság különböző korokban és különböző megjelenési formákban bukkant fel eddig a történelemben; egyetlen társadalmi berendezkedésnek sem kedvezett a többi rovására, és más társadalmakban is találkozunk vele, nem csak a demokráciákban. Ebből következően a szabadságot semmiképpen sem tarthatjuk a demokratikus évszázadok megkülönböztető jegyének.

Egyetlen kivételes és minden mást maga alá rendelő tény jellemzi csak ezeket az évszázadokat, ez pedig nem más, mint a társadalmi osztálykülönbségek fokozatos eltűnése; ezekben az időkben egyetlen fő szenvedély mozgatja az embereket, nevezetesen a társadalmi egyenlőség szeretete.

Ne kérdezzék, milyen különleges vonzereje lehet a társadalmi egyenlőségnek a demokratikus kor emberének szemében, ahogyan azt se, milyen egyedülálló okai lehetnek arra, hogy épp az egyenlőséghez ragaszkodjon foggal-kő-

römmel, szemben azzal a többi jóval, amit a társadalom kínál: érzék be annyival, hogy az egyenlőség a megkülönböztető jegye annak a kornak, amelyben élnie adatott. Már önmagában ez is bőven elegendő annak magyarázatára, hogy a legjobban miért pont ezért rajong mind közül.

De e mellett az ok mellett, illetve ettől függetlenül, több más is van, és nem is volt olyan kor, amelyben az emberek ezeknek az okoknak a nyomására az egyenlőség meg a szabadság közül ne az egyenlőséget választották volna.

Ha akadna nép, amely valaha is képes volna – ha nem is teljesen lerombolni, de legalább – csökkenteni a körében uralkodó egyenlőséget, ez még neki is csak hosszú és fáradtságos erőfeszítéssel sikerülhetne. És akkor is csak azon az áron, ha változtat társadalmi berendezkedésén, eltörli törvényeit, megújítja eszméit, másokra cseréli szokásait, átalakítja életformáját. A politikai szabadság elvesztéséhez azonban annyi is elég, hogy hagyjuk kicsúszni a kezünkéből – és máris odalesz.

Az emberek nemcsak azért ragaszkodnak az egyenlőséghez, mert fontos nekik, hanem azért is, mert úgy gondolják, ennek a társadalmi állapotnak örökké kell tartania.

Nincs olyan ostoba és felületes ember, aki ne látná, hogy a politikai szabadság szélsőségei feldúlhatják a köznyugalmat, megfoszthatják a honpolgárt családi vagyonától, sőt, egész életét tönkretehetik.² De ami az egyenlőség veszélyeit illeti, ezeket csak az éles szemű, a részletekre is ügyelő emberek veszik észre – ők viszont a legritkább esetben szoktak óva inteni tőlük. Azt jól tudják, hogy már

² Tocqueville az 1789-ben kirobbant francia forradalomra céloz.

messze mögöttük a rettegett nyomorúság, ezért abban az illúzióban ringatják magukat, hogy az legfeljebb a jövő generációkat fogja utolérni – emiatt azonban a jelen nemzedéknek sohase szokott fájni a feje. A szabadsággal együtt járó nyűgök néha közvetlenül is tapasztalhatók; mindenki láthatja, mindenki érezheti őket. Az egyenlőséget kísérő gondok-bajok ellenben csak lassanként jelentkeznek, apránként ütik fel fejüket a társadalomban; csak néhanapján észleljük őket, amikor agresszivitásukkal magukra vonják a figyelmet, mert amúgy már annyira megszoktuk őket, hogy ügyet sem vetünk rájuk.

A szabadság előnyei csak hosszú idő elteltével mutatkoznak meg, és mindig nehéz megmondani, hogy pontosan milyen okoknak köszönhetően.

Ám az egyenlőség előnyei már a jelenben érezhetők, és nincs nap, hogy az emberek ne látnák, hogyan buzognak fel forrásukból.

A politikai szabadság egyes korokban kifinomult élvezettel ajándékozza meg a honpolgárok bizonyos részét.

Az egyenlőség azonban minden nap temérdek apró szórakozással örvendezteti meg az embert. A számtalan varázslatos lehetőséget kínáló egyenlőség minden percben érezhető, és mindenki egyformán részesülhet belőle; a legnemesebb szíveket sem hagyja érzéketlenül, és még a köznapi lelkeknek is gyönyörűséget okoz.

Az a szenvedély, amelyet az egyenlőség ébreszt az emberekben, ugyanolyan erőteljes, mint amennyire általános érzés.

A politikai szabadságot csak nagy erőfeszítések árán veheti birtokba az ember, csakis akkor élvezhetjük, ha előzőleg nem kevés áldozatot hozunk érte. Az egyenlőség által

kínált örömek viszont mindenkinek egyaránt a rendelkezésre állnak. Nincs olyan jelentéktelen eseménye a magánéletnek, amely alkalmat ne adna ezekre az élvezetekre, és hogy az ember meg is ízlelje őket, ahhoz csak annyi kell, hogy éljen, más semmi.

Habár a demokratikus népek mindig is szerették az egyenlőséget, egy-egy történelmi korban az egyenlőségért való rajongásuk szó szerint örületté válik. Mint például akkor, amikor véres testvérharc után a sokáig ostromolt társadalmi hierarchia végképp összeomlik, és a honpolgárokat immár semmiféle korlát sem választja el egymástól. Ekkor az emberek rávetik magukat az egyenlőségre, mint valami zsákmányra, és ha történetesen meg akarnák tőle fosztani őket, úgy kapaszkodnak bele, olyan görcsösen, mint egy felbecsülhetetlenül értékes vagyontárgyba. Az egyenlőség szeretete beszivárog az emberi szívbe, gyökeret ver, és minden mást kiszorít onnan. Hiába mondjátok az embereknek: azzal, hogy vakon átadják magukat egy ilyen kizárólagos szenvedélynek, a legfontosabb érdekeiket ássák alá – süket füleknek beszéltek. Hiába próbáljátok rányitni a szemüket, hogy míg másfelé tekintgetnek, a szabadság szépen kicsúszik a kezükből – semmit sem akarnak látni, legalábbis annak az egy dolognak a kivételével, amelyre vágyakoznak.

Amit idáig mondtam, minden demokratikus nemzetre igaz. Amiről mostantól fogok beszélni, csakis ránk vonatkozik, és senki másra.

A legtöbb modern nemzetnél – különösképpen az európai népek körében – a szabadság vágya és eszméje csak akkor kezdett kialakulni, csak akkor indult fejlődésnek, amikor megkezdődött a társadalmi osztályok közti külön-

ségek kiegyenlítődése, de azt is mondhatnánk, hogy a változás épp ennek a kiegyenlítődéssnek lett a következménye. Legjobban az abszolút uralkodók járultak hozzá ahhoz, hogy egy szintre hozzák az alattvalóikat. Ezeknél a népeknél az egyenlőség megelőzte a szabadságot, ezek a népek az egyenlőséget már rég megszokták, amikor a szabadság – mint újdonság – beköszöntött hozzájuk. És mire a szabadság első ízben lépett színre nyíltan, egymagában, az egyenlőség már véleményeket formált, jogszokásokat teremtett, és kialakította saját törvényeit. A szabadság még csak eszmékben meg vágyakban létezett, de az egyenlőség már behatolt a szokásokba, birtokba vette az életformákat, és még az élet legjelentéktelenebb cselekedeteit is átformálta. Csoda-e, ha a mai ember többre becsüli a szabadságnál?

Meggyőződésem, hogy a demokratikus népek őszintén óhajtják a szabadságot; ha rajtuk múlik, törekednek is rá, szeretik, és fájdalommal veszik tudomásul, ha le kell mondaniumuk róla. De a vágy, amely az egyenlőség iránt él bennük, mohóbb és szenvedélyesebb, örök és legyőzhetetlen; előbb a szabadságban akarják az egyenlőséget, és ha abban nem kaphatják meg, a szolgaságban igyekeznek majd elérni. Ha kell, beletörődnek a szegénységbe, beletörődnek a szolgaságba, beletörődnek a barbárságba, de az arisztokratikus társadalmi berendezkedésbe soha nem fognak belenyugodni.

Mindez minden korra érvényes, különösen a miénkre. Ez az ellenállhatatlan erő minden embert és minden hatalmat elsöpör, ha megpróbálják útjában feltartóztatni. Napjainkban elképzelhetetlen a szabadság, ha nem számíthat a támogatására, sőt, nélküle még a despotizmus sem tudja a hatalmát tartósan megalapozni.

A demokratikus társadalmak meg az individualizmus

Ahogy már írtam, az egyenlőség évszázadaiban minden ember maga dönti el, miben akar hinni, miben nem.³ Ezúttal arról szeretnék beszélni, hogyan fordul ugyanezekben az évszázadokban minden érzésével önmaga felé.

Az *individualizmus* ugyanis merőben új kifejezés, és merőben új eszme szülte. Felmenőink csak az egoizmust ismerték, ezt nem.

Az egoizmus nem más, mint önmagunk szenvedélyes és szélsőséges szeretete, amely azt súgja azt embernek, hogy mindenben csak a maga javát lássa, és fontosabbnak tartsa magát mindenki másnál.

Az individualizmus ellenben nyugodt és megfontolt érzés; arra sarkall minden honpolgárt, hogy elszigetelődjön honfitársai tömegétől, és családjával meg barátaival együtt külön világot alakítson ki magának; miután pedig visszahúzódott ebbe a külön kis világba, már eszébe se jut a vállalára venni a társadalom minden ügyét.

Az egoizmus elvakult ösztönből ered, az individualizmus viszont nem is annyira valami negatív érzület, mint inkább a helytelen ítéletalkotás következménye. Az individualizmus egyszerre gondolkodási hiba és érzelmi fogyatékoság.

Az egoizmus minden jó tulajdonságnak elsorvasztja a gyökerét, míg az individualizmus először csak a honpolgári erények forrását apasztja el; hosszú távon azonban az utóbbi is elpusztít minden üdvös jellemvonást, és végül aztán összeolvad az egoizmussal.

³ Lásd Alexis de Tocqueville: i. m. 513–518. p.

Egoizmus mindig is létezett a világon, és egyik társadalmi formációnak sem megkülönböztető jegye.

Ám az individualizmusnak a demokrácia a szülőanyja, ezért annál erősebb, minél inkább kiegyenlítődnek a társadalmi osztálykülönbségek.

Az arisztokratikus rendszerben élő népek körében a család azonos társadalmi helyzetben él évszázadokon át, nemritkán ugyanazon a helyen. Emiatt keltenek olyan benyomást, mintha minden nemzedék kortársa volna egymásnak. Az ember csaknem mindig tudta, kik a felmenői, és tisztelte is őket; olyan érzése volt, mintha már látná a saját dédunokáit is, és irántuk is szeretetet érzett. Tisztában volt vele, hogy ezekkel és amazokkal szemben is vannak kötelességei, és sűrűn megesett, hogy lemondott nem egy élvezetéről azoknak a javára, akik vagy már nem is éltek, vagy még meg sem születtek.

Az arisztokratikus intézmények ráadásul azt eredményezik, hogy minden embert szoros szálak fűznek jó néhány honfitársához.

Mivel az arisztokratikus társadalmakban az osztályok élesen elkülönülnek egymástól, és viszonylag mozdulatlanok, minden társadalmi osztály valóságos kis hazája lesz az odatartozónak, aki ezt a „hazát” világosabban látja az igazinál, és jobban is ragaszkodik hozzá.

Az a tény, hogy az arisztokratikus társadalomban a honpolgárok egymás alatt és felett helyezkednek el, és társadalmi pozíciójuk állandó, azzal a következménnyel jár, hogy az egyén mindig talál valakit a felette állók között, akitől védelmet igényelhet, és mindig akad olyan az alatta lévők soraiban, akinek méltán számíthat a segítségére.

Az arisztokratikus évszázadokban élő emberek szinte mindig szorosan kötődnek valami rajtuk kívülálló dologhoz, és igencsak hajlamosak arra, hogy önmagukról megfeledkezzenek. Igaz, ezekben az évszázadokban még mindannyiukban homályos a *felebarát* fogalma, és fel se merül bennük, hogy az emberség nevében feláldozzák magukat, egy-egy adótt személyért mégis mindenre készek.

Ezzel szemben a demokratikus évszázadokban, amikor sokkal egyértelműbbek az egyének azok a kötelességei, amelyekkel az egész emberiségnek tartozik, az egyes emberért tanúsított önfeláldozás egyre ritkább: az emberek közti szeretetalapú kapcsolat nemcsak szétterül, de felszínesebbé is válik.

A demokratikus népeknél mindig újabb meg újabb családok emelkednek ki az ismeretlenségből, majd süllyednek bele vissza, miközben az épp felszínen lévők is rendre más arculatot öltenek; a múlt folyamatossága jóformán minden pillanatban megszakad, a nemzedékek semmi nyomot nem hagynak maguk után. Egykettőre elfelejtjük azokat, akik előttünk jártak, és semmiféle előzetes képünk sincs azokról, akik a nyomunkba fognak lépni. Csak a legközelebbi hozzátartozók fontosak, más senki.

Mivel tetemesen csökken a társadalmi osztályok közötti távolság, és a társadalmi osztályok keveredhetnek is, az azonos osztályba tartozók, mint megannyi idegen, olyan közönyösen tekintenek egymásra. Az arisztokrácia megszakítatlan láncba rendezte a honpolgárokat – a paraszttól egészen a királyig –, a demokrácia azonban széttöri a láncot, és különválaszt minden egyes láncszemet.

A társadalmi osztálykülönbségek kiegyenlítődésével egyre sokasodnak azok, akik megfelelő vagyon és hata-

lom híján semmilyen befolyást sem tudnak gyakorolni felebarátaik sorsára, de annyi vagyonhoz és tudáshoz azért hozzájutnak, amennyi önmaguknak bőven elegendő. Ezek az emberek semmivel sem tartoznak senkinek, és nem is várnak senkitől semmit. Hozzászoktak, hogy önmagukat mindig külön szigetként fogják fel, és azt képzelik, kizárólagos urai tulajdon sorsuknak.

Ilyenformán a demokrácia az összes emberrel elfeledteti felmenőit, de ezzel egyidejűleg az utódaikat is elfedi előlük, sőt, a kortársaiktól is elszigeteli őket; a demokrácia mindig önnönmaga felé fordítja a honpolgárt, ami azzal a veszéllyel jár, hogy az visszahúzódik, majd teljesen bezárkózik saját magányába.

Miért nagyobb az individualizmus egy demokratikus forradalom végén, mint más történelmi időszakokban

Akkor ötlik leginkább szemünkbe az emberek egymástól való elszigeteltsége, valamint az ennek hatására kialakuló egoizmusuk, amikor a demokratikus társadalom végre felépül az arisztokratikus társadalom romjain.

Ezekben a társadalmakban független honpolgárok sokasága éli életét, de mindeközben úgyszólván napról napra szaporodik azoknak az embereknek a száma, akik frissen szerzett függetlenségükben a szó szoros értelmében megrészegülnek az új lehetőségektől: az ilyenek – önhitt módon – rendíthetetlenül bíznak magukban, és mivel eszükbe se jut, hogy valaha is szükségük lehet még embertársaik segítségére, nem félnek kimutatni, hogy minden gondolatuk önmaguk körül forog.

Az arisztokrácia általában csak hosszú harc eredményeként bukik el, és e harc közben az egymás ellen táplált vak gyűlölet fűti a különböző társadalmi osztályokat. Ezek az indulatok, amelyek túléltek a győzelmet, nyomokban jól felismerhetők a győzelem utáni demokratikus zűrzavarban.

Azok a honpolgárok, akik elsőek voltak a lerombolt hierarchiában, nem tudják egyik pillanatról a másikra elfelejteni valamikori nagyságukat; még sokáig idegennek érzik magukat az új társadalomban, és elnyomót látnak minden honfitársukban, akit a társadalom melléjük állít, ráadásul olyan elnyomót, aki semmivel sem tudja kiérdekelni rokonszenvűket. Akik valaha egyenrangú társaik voltak, azokat szem elől veszítették, és már nem érzik úgy, hogy a közös érdek továbbra is összekötné őket; mindegyikük elzárkózik a külvilágtól, mivel az az érzésük, hogy a körülmények miatt semmi mással nem foglalkozhatnak, csak önmagukkal. Azok viszont, akik nem is olyan régen még a társadalmi ranglétra legalján álltak, és akiket a váratlanul kitörő forradalom közelebb vitt a többség szintjéhez, csak valamiféle szégyenlős zavartsággal élvezik frissen szerzett függetlenségüket, és ha véletlenül olyasvalakivel találkoznak, aki nemrég még felettük állt a hierarchiában, diadalittasan és rettegve néznek rá, majd elsomfordálnak.

Mindebből az következik, hogy a honpolgárok általában a demokratikus társadalmak kezdetén a leghajlamosabbak önmaguk elszigetelésére.

A demokrácia arra készíti a honpolgárokat, hogy távolságot tartsanak embertársaiktól, a demokratikus forradalmak idején azonban szinte menekülnek egymás elől, már csak azért is, mert ezek a forradalmak fenntartják az

egyenlőségen belül mindazt a gyűlöletet, amelyet maga az egyenlőtlenség szított a társadalomban.

Az amerikaiak – nagy előnyükre – úgy jutottak el a demokráciáig, hogy előzőleg nem zúdult rájuk a demokratikus forradalmak minden szenvedése; ők már egyenlőnek születtek, ami annyit jelent, hogy nem kellett megküzdeniük az egyenlőségért.

Hogyan harcolnak az amerikaiak szabad intézményekkel az individualizmus ellen

A despotizmus természeténél fogva gyanakvó, és mivel az emberek elszigeteltsége a legbiztosabb garanciája fennmaradásának, általában igyekszik is egymástól gondosan elkülöníteni őket. Nincs még egy olyan jellemhibája az emberi szívnek, amelyet a despotizmus jobban kedvelne az egoizmusnál; a diktátor nagyvonalúan megbocsátja alattvalóinak, ha gyűlölik: neki csak az a fontos, hogy az alattvalók egymást is gyűlöljék. Segítséget sohase kér tőlük az állam ügyeinek intézéséhez: neki már az is bőven elég, ha semmi igényük nincs rá, hogy az államot ők maguk igazgassák. Akik szeretnék egyesíteni erőiket a közös boldogulás érdekében, azokat nyughatatlan és izgága elméknek titulálja, és azokat nevezi jó honpolgárnak – megváltoztatva ezzel a szavak eredeti jelentését –, akik bezárkóznak saját szűk köreikbe.

Ezért hát a despotizmus pont azokat a jellemhibákat hívja életre, amelyeket az egyenlőség is ösztönöz. A despotizmus meg az egyenlőség kiegészíti egymást, de mindkettő erősíti is a másikat a maga gyászos következményeivel.

Az egyenlőség úgy állítja egymás mellé az embereket, hogy semmilyen kötelék nem fűzi össze, és nem is fogja vissza őket. A despotizmus emellett még kerítést is emel közéjük, hogy ne tudjanak egymással kapcsolatba lépni. Míg az egyenlőség arra hajlamosítja az embereket, hogy ne törődjenek felebarátaikkal, a despotizmus erkölcsi törvény-nyé emeli a többi emberrel szembeni közönyt.

A despotizmus, ami minden történelmi korban vészjós-ló, a demokratikus évszázadokban a legfélelmetesebb.

Könnyű belátni, hogy épp ezekben az évszázadokban van különösen nagy szüksége az embereknek a szabadságra.

A honpolgárokat csak úgy lehet rászorítani a közügyek-ben való részvételre, ha kirángatják őket egyéni érdekeik köreiből, és időről időre rákényszerítik őket, hogy mást is lássanak a világból, ne csak önnön tükörképüket.

Mihelyt másokkal összefogva fáradozik valaki a közös gondok megoldásán, rögtön ráeszmél, hogy nem is olyan független többi embertársától, mint korábban gondolta, és arra is rájön, hogy csak akkor tudja megszerezni embertársai támogatását, ha ő is felajánlja – akár több ízben is – a segítségét.

Amikor a népé a kormányzás joga, minden ember érzi, hogy milyen nagy érték a köznek iránta tanúsított jóindulata; ezt a jóindulatot az egyén azzal nyerheti el, ha igyekszik kivívni mindazoknak a szeretetét és megbecsülését, akikkel együtt kell élnie.

Ilyenkor egy sor szívet bénító és megosztó indulat visszahúzódik a lélek rejtekébe, és próbál elbújni. A gőg álcázza magát, a megvetésnek nincs bátorsága nyíltan mutatkozni. Az önzés fél önmagától.

Ahol szabadság van, és választás útján töltik be a legtöbb közfunkciót, ott azok, akik széles látókörük és tenni akará-

suk miatt szűken érzik magukat a magánéletben, csaknem minden nap tapasztalják, hogy nem lehetnek meg a környező lakosság nélkül.

Ennek nyomán az is előfordul, hogy egyesek a becsvágyuk sugallatára gondolnak embertársaikra, és nemegyszer épp az önmagukról való látványos megfélekezésben találják meg számításaikat. Tudom, most fel lehet hozni ellenem mindazokat a fondorlatokat, amelyek együtt járnak a választásokkal, mindazokat a nemtelen eszközöket, amelyeket a jelöltek azért vetnek be, hogy kiüthessék riválisukat a nyeregből, meg a rágalmakat, amelyeket az ellenfelek szórnak egymásra. Mindez megannyi alkalom a gyűlölködésre, és ezek az alkalmak annál gyakoribbak, minél többször tartanak választásokat.

Mindez nem kis probléma, elismerem, de ezek a problémák átmenetiek, miközben a belőlük fakadó előnyök maradandók.

Egyeseknek olyan fontos a választási győzelmük, hogy valósággal háborút indítanak vetélytársaik ellen; ám az idő előrehaladtával ugyanez a vágy arra buzdítja az embereket, hogy kölcsönösen egymás segítségére legyenek. És ha igaz is, hogy a választás néha megoszthat két jó barátot, az is igaz, hogy a választási rendszer rengeteg olyan ember között teremt állandó jellegű közelséget, akik más körülmények esetén teljesen közömbösek lennének egymásnak. Míg a szabadság olykor gyűlölködéssel járhat, a despotizmus általános közönyt szül.

Az amerikaiak szabadsággal harcoltak az egyenlőség szülte individualizmus ellen, és sikerült is legyőzniük.

Az amerikai törvényhozók jól tudták, hogy a demokratikus időkben semmiképpen sem elegendő a társadalom

gyakori és végzetes betegségének gyógyításához, ha az egész nemzetnek biztosítják a népképviselőket; úgy gondolták, ezzel együtt az is szükséges, hogy a nemzet területének minden részén legyen politikai élet, ami a végtelenségig megsokszorozza a honpolgárok számára a közös fellépés lehetőségét, szinte minden nap éreztetve velük egymásra utaltságuk mértékét.

Mindez nem kis bölcsességre vall.

Egy ország legáltalánosabb politikai ügyei csak a honpolgárok elitjét foglalkoztatják. Ezek a honpolgárok azonban csak időnként gyűlnek össze ugyanazonokon a helyszíneken, és mivel gyakran megesik, hogy utána elszakadnak egymástól, tartós kapcsolat nem létesül köztük. De amikor az ott lakók egy országrész sajátos ügyeit akarják elrendezni, folyamatos összeköttetésben maradnak – már csak azért is, mert kénytelenek alaposabban megismerni egymást, illetve szót érteni egymással.

Nem könnyű az ember figyelmét elterelni önmagáról, és felkelteni az érdeklődését az állam sorsa iránt, mert eleve nem nagyon érti, hogy az állam sorsa miképpen befolyásolhatja az övét. De építsenek csak utat a kertje végében: rögtön rádöbben, hogy igenis van valamilyen összefüggés az útépítés meg az ő legfontosabb magánügyei között, és könnyen be fogja látni – minden különösebb segítség vagy magyarázat nélkül –, hogy mennyire szoros ilyenkor a magán- meg a közérdek kapcsolata.

Mindezen okokból tehát a honpolgároknak a közjóra irányuló érdeklődést nem országos ügyekkel kell felkelteni, hanem azzal, hogy rájuk bízák saját kis ügyeik intézését, meg azzal, hogy megmutatják nekik, milyen elengedhetetlen az összefogásuk a közös kialakításához.

Látványos akciókkal nem nehéz gyorsan megszerezni a nép rokonszenvét, de hogy tartósan elnyerjük a lakosság szeretetét és tiszteletét, ahhoz az apró szívességek és névtelen jótétemények hosszú sorára, sohase lankadó jóindulatra és kikezdehetetlen önzetlenségre van szükség.

Mindennek következményeként a helyi szabadságjogok (ezeknek köszönhetően ugyanis igen sok honpolgár szemében nagyon is fontos a közvetlen szomszédok és a családtagok jóindulata) újra meg újra közel hozzák egymáshoz az ösztönösen elkülönülő embereket, és rákényszerítik őket a kölcsönös segítségnyújtásra.

Az Egyesült Államokban a jómódú honpolgárok kifejezetten ügyelnek arra, hogy el ne szigetelődjenek a néptől; épp ellenkezőleg, mindenkor igyekeznek mind közelebb kerülni hozzá, szívesen hallgatnak rá, és nincs nap, amikor ne érintkeznének vele. Jól tudják, hogy a demokratikus társadalmakban a gazdagok nincsenek meg szegények nélkül, és hogy a demokratikus időkben a szegények jóindulatát nem is annyira jótékonykodással, mint inkább jó modorral lehet megnyerni. Sőt, a szegénynek juttatott nagyobb adomány csak szembeszökövé teszi a két társadalmi helyzet különbségét, és méltán irritálja azokat, akik részesülnek belőle. De a természetes viselkedés vonzerejének senki se tud ellenállni: a gazdagok részéről még a bizalmaskodás is rokonszenvet kelt, mi több, a közönségességük se mindig visszatetsző.

Egy alkalom még megközelítőleg sem elegendő, hogy ez az igazság behatoljon a gazdagok fejébe. A demokratikus forradalom idején általában elutasítják az érvényességét, és még a győzelme után sem tudják elfogadni. Abban nem látnak semmi kivetnivalót, hogy a nép javára tegyenek, de

a népet továbbra is gondosan távol akarják tartani maguktól. Ha azt gondolják, elég jól tenni, nagyot tévednek. Így legfeljebb anyagilag tönkremennek, a nép szívét azonban nemigen hódíthatják meg vele. A nép ugyanis nem anyagi áldozatot vár tőlük, csupán azt, hogy mondjanak le gőgjükről.

Az embernek olyan érzése van, mintha az Egyesült Államokban az emberek minden fantáziájukat latba vetve igyekeznének gyarapítani vagyonukat, és kielégíteni a közszükségleteket. A legfelvilágosultabbak minden egyes megyében arra használják intelligenciájukat, hogy új találmányokkal legyenek a nép javára, és amikor sikerül valamit felfedezniük, azonnal közkinccsé teszik.

Amikor Amerikában az ember közelebbről is megismeri a politikai vezetőket, és látja jellemhibáikat meg fogyatékosságait, mindig elcsodálkozik, hogy mindezek ellenére állandóan növekszik a nép jóléte. Csakhogy nem a megválasztott főtisztviselő virágoztatja fel az amerikai demokráciát; ez a demokrácia azért van olyan kedvező helyzetben, mert a főtisztviselő választás révén kerül hivatalába.

Igazságtalanság azt állítani, hogy az Egyesült Államokban nem hiteles sem a hazafiság, sem az a buzgóság, amellyel mindenki próbálja növelni honfitársainak jólétét. Jóllehet, akárcsak másutt, az Egyesült Államokban is a magánérdek az emberi cselekedetek jó részének irányítója, azért ez nem számolja fel teljesen az önzetlenséget.

Ottjártamkor magam is sűrűn láttam, hogy közügyekben az amerikai semmilyen áldozattól nem riad vissza, és mint ugyancsak többször megfigyeltem, szükség esetén mindig készen áll honfitársai segítségére sietni.

A szabad intézmények, amelyekkel az Egyesült Államok lakosai rendelkeznek, valamint a politikai jogok, amelyeket

korántsem hagynak kihasználatlanul, folyton és számtalan módon emlékeztetnek minden honpolgárt arra, hogy társadalomban él. A szabad intézmények meg a politikai jogok minduntalan ama felismerés felé terelik gondolatait, hogy az embernek egyszerre érdeke és kötelessége a többiek hasznára lenni; mivel semmi okát nem látja annak, hogy gyűlölnie kellene őket, és mivel se nem ura, se nem rabszolgája embertársainak, könnyen hajlik a szíve a jóindulat felé. Az emberek először csak szükségből foglalkoznak a közérdekkel, aztán már saját elhatározásból; ami korábban számítás volt, ösztönné válik; minél több áldozatot hoznak polgártársaik boldogulásáért, annál nagyobb az esélye, hogy mindebből előbb-utóbb megszokás lesz, és végül már jóérzéssel tölti el őket, ha másokon segíthetnek.

Franciaországban sokan a társadalmi helyzetek egyenlőségét tartják a fő bajnak, és azt gondolják, a politikai szabadság csak valami másodlagos rossz ehhez képest. És amikor úgy látják, az elsőt kénytelenek elszenvedni, mindenképpen igyekeznek legalább a másodikat elkerülni. Ezzel szemben nekem az a véleményem, hogy egyetlen hatásos gyógymódot ismerünk az egyenlőséget kísérő bajok ellen: mégpedig a politikai szabadságot.

*Mire valók az amerikaiaknak az egyesületek
a polgári életben*

Az alábbiakban nem azokról az egyesületekről lesz szó, amelyekkel az emberek a többség despotikus intézkedéseivel vagy a királyi hatalom túlkapásaival szemben próbálnak védekezni. Ezt a témát máshol már tárgyaltam.⁴ Aligha szorul különösebb bizonyításra, hogy minél gyengébb a többi embertől elszigetelődött honpolgár, és elszigeteltségében minél kisebb az esélye szabadságának megóvására, annál inkább rákényszerül, hogy megtanulja, miként kell a szabadság védelmében szövetségre lépnie az embertársaival – máskülönben az egyenlőséggel párhuzamosan a diktatúra veszélye is egyre nagyobb. A továbbiakban olyan, csakis a polgári életben születő egyesületekről fogok beszélni, amelyek semmiféle politikai célt nem tűznek maguk elé.

Az Egyesült Államokban működő számos politikai egyesület csak apró részlet a legváltozatosabb egyesületek hatalmas tablóján.

Az amerikaiak – bármely életkorban vannak is, bármilyen is a társadalmi helyzetük vagy a gondolkodásuk – örökösen újabb és újabb egyesületeket hoznak létre. És nem kizárólag a kereskedelmi vagy iparúzési egyesületekről beszélek: vannak vallási vagy erkölcsi alapon szerveződő, komoly és kevésbé komoly, óriási és teljességgel jelentéktelen, nagyon általános és nagyon sajátos céllal bíró egyesületek is. Ünnepek megszervezése, papi szeminárium alapítása, vendégfogadó vagy templom építése, könyvek terjesztése, misszionáriusok kiküldése valamely távoli vi-

⁴ Lásd Alexis de Tocqueville: i. m. 212–221. p.

dékre – szinte nincs is az életnek olyan eseménye, amely ne adna alkalmat az egyesületalapításra. Amerikában még kórházak, börtönök, iskolák létesítésére is szokás egyesületet alapítani. De ha csak egy igazság felmutatása, esetleg egy érzésnek valamiféle nagy példával való illusztrálása a tét, már ez is jó ürügy életre hívni egyet. Míg Franciaországban rendszerint a kormányzat, Angliában pedig tehetős arisztokraták állnak egy új vállalkozás élén, az Egyesült Államokban nagy az esély rá, hogy valamilyen egyesület fogja betölteni ugyanezt a szerepet.

Amerikában nem egy olyan egyesülettel találkoztam, amelynek kapcsán – bevallom – soha eszembe nem jutott volna, hogy ilyen céllal is szervezetbe lehet tömörülni, és csak bámultam, hogy az Egyesült Államok lakosai milyen talpraesett találékonysággal tudnak azonos célt adni sok-sok ember erőfeszítésének, és hogyan tudják e cél érdekében mozgósítani is őket.

Azóta már megfordultam Angliában is, amelynek nem egy írott és íratlan törvényét az amerikaiak is átvették, és meg kellett állapítanom, hogy ott korántsem élnek oly gyakran – sem olyan ügyesen – az egyesületalapítás szabadságával.

Ha igaz is, hogy egyáltalán nem megy ritkaságszámba, hogy az angolok magányosan nagy dolgokat vigyenek véghez, az is igaz, hogy nincs olyan jelentéktelen vállalkozás, amelyet az amerikaiak ne valami egyesület keretei közt próbálnának tető alá hozni. Az egyesületi forma természetesen az angolok szemében is az egyik leghatékonyabb módja a közösségi cselekvésnek, az amerikaiak azonban az együttes fellépés egyetlen lehetőségét látják benne.

Ilyenformán a földkerekség legdemokratikusabb országának lakói az elképzelhető legnagyobb tökélyre fejlesztet-

ték azt az eljárást, amellyel valóra válthatják közös vágyaikat, és ebbéli tudományukat a lehető legtöbb célra alkalmazzák. Vajon mindez véletlen egybeesés, vagy szükségszerűen létezik valami kapcsolat az egyesületek és az egyenlőség között?

Az arisztokratikus társadalmakban nagyon sok egyén teljes tehetetlenségre van kárhozthatva, miközben a honpolgárok egy szűk körének számottevő hatalma és nagy vagyona van, így az utóbbiak közül bárki végbevihet nagy dolgokat egymagában is.

Az arisztokratikus társadalmakban az embereknek nem kell társulásra lépniük az együttes cselekvés céljából, mivel amúgy is erős szálak fűzik őket együvé.

Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az arisztokratikus társadalmakban minden egyes vagyonnal és hatalommal rendelkező honpolgár egy-egy állandó jellegű és kényszeren alapuló egyesület vezetője; ennek az egyesületnek mindazok a tagjai, akik függenek tőle, és akiket mozgósítani tud tervei kivitelezésére.

A demokratikus társadalmakban viszont a honpolgárok nem függenek senkitől, de mivel gyengék, egyedül semmire se mennek – és még csak kényszeríteni se tudják honfitársaikat, hogy azok bármiben is támogassák őket. Vagyis ha nem tanulják meg, hogyan legyenek szabad elhatározásból egymás segítségére, mindannyian tehetetlenségre vannak kárhozthatva.

Ha a demokratikus országokban élőknek nem volna se joguk, se kedvük arra, hogy politikai céllal egyesületeket alakítsanak, aligha tudnák megőrizni függetlenségüket, noha gazdagságukat és intellektuális színvonalukat még sokáig fenntarthatnák; de ha történetesen nem tanulnák meg, hogyan is kell megszerveződniük a mindennapi élet-

ben, maga a civilizáció kerülne veszélybe. Ha egy nép körében az egyének úgy vesztik el azt a hatalmat, amellyel magányosan is nagy dolgokat vihetnek véghez, hogy közben nem tesznek szert a közös kezdeményezés képességére, akkor biztosak lehetünk benne, hogy az a nép hamarosan a teljes barbárságba süllyed vissza.

Ámde az a baj, hogy az a társadalmi alakulat, amelyben a demokratikus népeknek oly elemi szüksége van az egyesületekre, épp az ő számukra nehezíti meg legjobban azok létrehozását.

Annak nincs különösebb akadály, ha három-négy arisztokrata akar egyesületalapítás céljából szövetségre lépni. Mivel mindegyikük nagy társadalmi erő képviselője, az eljövendő társaság alapító tagjai lehetnek kevesen is; ebben az esetben könnyen kiismerhetik és megérthetik egymást, és a szabályokban is egyszerűen megegyezhetnek.

A demokratikus nemzetek honpolgárainak azonban igazán nehéz az egyesületalapítás, mert egy-egy egyesületnek csak akkor van tekintélye, ha nagyon sokan vesznek részt benne.

Tudom jól, hogy sokan vannak kortársaim között, akiket a fenti igazság cseppet sem hoz zavarba. Őszerintük minél gyengébb és tehetetlenebb a honpolgár, annál fontosabb, hogy a kormányzat életrevaló és tevékeny legyen, mert ilyenkor a társadalom teremti meg mindazt, amit az egyén immár nem képes megvalósítani. Az így érvelők azt hiszik – úgy vélem, tévesen –, hogy ezzel mindenre választ is adtak.

Ami a legnagyobb amerikai egyesületeket illeti, ezeknek a helyét csakugyan átveheti a kormányzat, ahogyan ezt nem egy amerikai állam meg is kísérelte. De egyetlen politikai ha-

talom sem pótolhatja azokat a kisebb vállalkozásokat, amelyeket az amerikai honpolgárok a különböző egyesületekkel szinte naponta és igen nagy számban hoznak létre.

Nincs már olyan messze az idő, amikor az ember egyre kevésbé lesz képes még az életéhez nélkülözhetetlen legközségesebb dolgokat is egymaga megtermelni. Ebből adódóan idővel egyre jelentősebb lesz a társadalmi hatalom⁵ teendője, és – a közös erőfeszítéseknek hála – ez a feladat egyre nagyobb területre fog kiterjedni. Minél inkább átveszi a társadalmi hatalom az egyesületek szerepét, annál nagyobb szükségük lesz az egyesületek alapításáról mindjobban lemondó egyéneknek arra, hogy a segítségükre siessen: olyan okokról és következményekről van itt szó, amelyek szüntelenül erősítik egymást. Lehet, hogy a közigazgatás fogja kézbe venni mindazokat a mesterségeket, amelyeket a honpolgár már képtelen társak nélkül űzni? És mi lesz, ha egyszer eljön az idő, amikor a földbirtok végtelen felaprózódása miatt a földművesek csak egymással társulva tudnak majd gazdálkodni a földjeiken – akkor a kormányfő talán ekeszarvra cseréli az állam kormányrúdját?

Ha egy demokratikus népnél a kormányzat foglalná el az egyesületek helyét, a változás az életformára meg az értelmi színvonalra nem jelentene komolyabb veszélyt, csak a kereskedelemre meg az iparra.

Kizárólag az emberek együttműködésének és egymásra gyakorolt hatásának jóvoltából újhodnak meg az eszmék és érzelmek, nyílik ki az emberi szív, indul fejlődésnek az emberi szellem.

⁵ A *pouvoir social* kifejezés a civil társadalom feletti hatalomgyakorlásnak azt a szintjét jelöli, amelynek a közigazgatás az eszköze.

Csakhogymár kimutattam: a demokratikus országokban az emberek úgyszólván semmilyen befolyással nincsenek egymásra. Vagyis az egyének közti kölcsönhatásokat náluk mesterségesen kell előidézni. És erre csakis az egyesületek képesek.

Amikor az arisztokrácia tagjai új eszmét tesznek magukévá, vagy új lelki tulajdonságot fedeznek fel magukban, mintegy közszemlére bocsátják azon a nagy színpadon, amelyen állnak, és ahogy bemutatják az új eszmét vagy lelki tulajdonságot a tömegnek, ezzel egyidejűleg meg is osztják vele.

A demokratikus országokban ilyesmire – a dolgok természeténél fogva – csupán a társadalmi hatalom képes, mindamellett nem nehéz belátni, hogy ez irányú ténykedése nemcsak nem elég hatékony, de sokszor veszélyes is.

A kormányzat – legalábbis nagy népek esetében – egy magában ugyanúgy nem tudja fenntartani és szakadatlanul megújítani az eszméknek és érzelmeknek a társadalmon belüli körforgását, mint ahogyan ipari vállalkozások vezetésére is teljesen alkalmatlan. Mihelyt megpróbál ki lépni a politika szférájából, hogy a fentebb körvonalazott területen folytassa tevékenységét – ha akarja, ha nem – elviselhetetlen diktatúrát gyakorol a társadalom felett, mert egy kormányzat csak pontos szabályokat tud adni, más nem. Arra van ereje, hogy az önös érdekeit szolgáló eszméket és érzelmeket rákényszerítse a társadalomra, de ha mond valamit, arról sohase lehet tudni, vajon jó tanács-e, avagy utasítás.

Még rosszabb, amikor a társadalmi hatalom úgy érzi, az az érdeke, hogy minden változatlan maradjon. Ilyenkor

teljes mozdulatlanságba merevedik, azt színelve, mintha mély álomba lenne merülve.

Ezért olyan fontos, hogy sohase egyedül kelljen eljárania.

A demokratikus népeknél az egyesületeknek jut azoknak a magánembereknek a szerepe, akiket félresöpört a társadalmi helyzetek egyenlősége.

Mihelyt az Egyesült Államok jó néhány honpolgárában feldereng egy érzés, vagy megfogalmazódik egy gondolat, amelyet közkinccsé szeretnének tenni, rögtön szövetségeseiket keresnek, és ha találtak, társulásra lépnek velük. Ettől fogva nem elszigetelt emberek, hanem valamiféle – megszűröl is jól látható – erő letéteményesei; ennek az erőnek a munkálkodása példaként szolgál, és ha megnyilatkozik, az emberek hallgatnak rá.

Amikor először hallottam arról az Egyesült Államokban, hogy *százezer* ember nyilvánosan megfogadta, hogy nem fog többé magas alkoholtartalmú itallal élni, először nem vettem komolyan a dolgot; nem is értettem, miért nem érik be azzal ezek a mértékletes honpolgárok, hogy odahaza vizet isznak – nem fért a fejembe, minék kell ehhez egyesületet alapítaniuk.

Nagy nehezen sikerült megértenem, hogy mivel ez a *százezer* amerikai rémülten tapasztalta, mekkora méreteket ölt körülöttük az alkoholizmus, eldöntötték, hogy támogatásukról biztosítják a józan életvitel ügyét. Pontosan úgy jártak el, mint egy szerényen öltözködő arisztokrata nagyr, aki a fényűzés hiábavalóságáról akarja meggyőzni egyszerű honfitársait. Afelől semmi kétségem, hogy ha ez a *százezer* ember nem Amerikában, hanem Franciaországban élne, akkor mindegyikük külön levélben kérte volna a kormányzatot, hogy az vonja szigorú ellenőrzése alá az italméréseket a királyság egész területén.

Biztos vagyok benne, hogy Amerikában a tudományos célból vagy erkölcsjavító szándékkal létrehozott egyesületek érdemlik meg leginkább a figyelmünket. Azok az amerikai egyesületek, amelyeket politikai okokból vagy ipari céllal alapítanak, nekünk sem jelentenek újdonságot, a többi viszont a mi szemünkben teljesen érthetetlen. Még ha találkozunk is velük, akkor sem nagyon értjük, miről van szó, mivel nálunk semmi olyat nem láttunk eddig, ami akár csak hasonlítana is rájuk. Mindamelllett el kell ismernünk, hogy az efféle egyesületek talán még az előttük említettek-nél is fontosabbak az amerikai népek.

A demokratikus országokban az egyesületalapítást érintő tudás az alap – az összes többi tudomány fejlődése ennek az egynek a függvénye.

Az emberi társadalmakat irányító törvények között van egy, amelyik pontosabb és világosabb is, mint bármelyik másik. Ahhoz, hogy az emberek civilizáltak maradjanak – vagy civilizálttá váljanak –, egy dolog szükséges, nevezetesen, hogy minél nagyobb a társadalmi helyzetek egyenlősége, annál fejlettebb és tökéletesebb legyen körükben a társulással kapcsolatos szakértelem.

AZ ÚR ÉS A SZOLGA VISZONYÁRÓL

Hogyan alakítja át a demokrácia az úr-szolga viszonyt?

Egy amerikai, aki korábban sok európai országot bejárt, egy nap így szólt hozzám:

„Az amerikai megdöbben az az ellentmondást nem tűrő fensőbbiség, amellyel az angolok kezelik a személyzetet. Ahogyan felfoghatatlan számunkra az a közvetlenség, nemegyszer udvariasság is, amelyet a franciák a cselédséggel szemben tanúsítanak. Mintha itt is, ott is kínosnak éreznék, hogy parancsokat adjanak. Nem ügyelnek rá, hogy a magas rangúnak hogyan is kell viselkednie az alacsonyabb rangúval.”

Egyetértek ezzel a megjegyzéssel, már én is többször megfogalmaztam magamnak.

Mindig is az volt a véleményem, hogy ebben a mi körünkben a cselédséggel ápoltság viszony az angoloknál a legszorosabb és a franciák körében a legoldottabb. Az úr sehol máshol nem áll se magasabban, se alacsonyabban a társadalmi ranglétrán, mint ennél a két nemzetnél.

Az amerikaiak e között a két szélsőség között helyezik el magukat.

Ez tehát a felszín, ami látható. De hogy az okokat is feltárjuk, ahhoz mélyebbre kell ásunk.

¹ Lásd Alexis de Tocqueville: i. m. 690–699. p.

Nincs még egy olyan társadalom, amelyben a társadalmi helyzetek annyira egyenlők volnának, mint az amerikaiban, de olyan társadalom sincs, amelyben ne volnának gazdagok és szegények, következésképpen urak és szolgák.

Ez a két osztály a demokráciában sem tűnik el, de a demokrácia megváltoztatja e két osztály mentalitását és egymáshoz való viszonyulását.

A szolgák az arisztokratikus társadalmakban saját osztályt képeznek, és az ő osztályuk is ugyanolyan állandóságot mutat, mint az uraké. Egyfajta rend jelenik meg ebben a két osztályban, az elsőben éppen úgy, mint a másodikban; rövid időn belül kialakul belső hierarchiájuk, amelynek alapján többféleképpen osztályozzák, más és más – jól megkülönböztethető – rangok szerint állítják sorba az oda tartozókat, és hiába váltják egymást a nemzedékek, ezek a pozíciók nem változnak. Két külön társadalommal van dolgunk; egymás tükörképei, és mindkettőt csaknem azonos elvek irányítják.

Az arisztokratikus társadalmi berendezkedés a szolgaszemélyzet gondolkodását és életmódját ugyanúgy megszabja, mint az urakét, és bár e két jelenség következményei igencsak eltérőek, a mögöttük meghúzódó közös okot nem nehéz felismerni.

Mindkét csoport külön kis nemzetet alkot a nemzet egészében; végül e két kis nemzeten belül tartós fogalmak születnek annak jelölésére, hogy mi méltányos és mi méltánytalan. Ebben a világban mindig ugyanabban a sajátos fénytörésben látják az emberi cselekedeteket. Az emberek – mind a szolgaszemélyzet, mind az urak társadalmában – igen nagy hatással vannak egymásra. Elfogadják a rájuk vo-

natkozó szabályokat, és ha sok minden nincs is törvényben szabályozva, szerencsére ott a közvélemény, amihez igazodhatnak, a két csoport meghatározott szokásairól, belső rendjéről nem is beszélve.

Akiket engedelmességre teremtettek, azoknak nyilván egészen más fogalmaik vannak dicsőségről, erényről, emberi tisztességről és méltóságról, mint az uraknak. De a cselédségnek is megvan a maga felfogása dicsőségről, erényről meg méltóságról, és van egyféle – hogy úgy mondjam – lakájbecsülete.²

Abból, hogy egy osztály legalul helyezkedik el a társadalmi hierarchiában, nagy tévedés arra következtetni, hogy alacsony lelkűek a tagjai. Bármilyen alacsony rangú is ez az osztály, az az egyén, aki legfelül áll a belső hierarchiájában, és soha nem akarja ezt az osztályt elhagyni, szintén valamiféle arisztokratikus pozíciót mondhat magáénak, ez a pozíció pedig – azzal, hogy fennkölt ideálokat, mérhetetlen gőgöt és önbecsülést ültet el benne – dicséretes jó tulajdonságokra és bámulatos tettekre képesíti.

Az arisztokratikus társadalmakban gyakran találni olyan nemes és erős jellemeket a magas rangúak cselédségében, akik sohasem érezték tehernek munkájukat, és miközben

² Ha tüzetesen és részletesen megvizsgáljuk az embereket irányító legfontosabb véleményeket, még szembeötlőbb az analógia, és nem kis ámulattal tapasztaljuk a cselédség meg a feudális hierarchia legkevélyebb tagjai között, hogy ezek is, azok is büszkék a származásukra, tisztelik a maguk őseit és sarjait, megvetik a náluk alacsonyabb rangúakat, félnek a testi közelségtől, és nagy becsben tartják az etikettet, a hagyományokat meg az ókort. [Tocqueville jegyzete.]

alávetették magukat uruk minden akaratának, eszükbe se jutott, hogy félniük kellene tőle.

A szolgálk osztályának legalsóbb szintjein persze tökéletesen másként áll a dolog. Nem nehéz megérteni, hogy aki a legalacsonyabb fokon áll a cselédség hierarchiájában, az a többiek szemében csakugyan méltó a megvetésre.

A franciáknak külön szava is van azokra, akik utolsók az arisztokrácia szolgálatában állók rangsorában. A *lakáj* megnevezéssel illetik őket.

Amiért is a „lakáj” szó, ha valakinek nem jut eszébe nagyobb sértés, a legtalálhatóbb kifejezés az emberi aljasságra; ha a régi monarchia idején jellemezni akartak egy züllött és hitvány embert, csak annyit mondtak rá, hogy *lakájlelkű*. És ennyi elég is volt. Mindenki azonnal értette, miről is van szó.

A társadalmi helyzetek állandósult egyenlőtlensége meghatározott jó tulajdonságokkal és meghatározott jellemhibákkal ruházta fel a cselédeket, de emellett igen különleges pozícióba is állította őket az urakéhoz képest.

A szegény ember az arisztokratikus rendszerben már kora gyermekkorától engedelmisségre van szocializálva. Bármerre is nézzem, mindenfelé hierarchiát és engedelmeséget lát.

Azokban az országokban, amelyeknek fő jellemzője a társadalmi helyzetek örökös egyenlőtlensége, az úrnak már csak azért sem kerül semmiféle megerőltetésébe, hogy a szolgálói gyorsan, maradéktalanul, engedelmesen és könnyedén teljesítsék minden utasítását, mert az utóbbiak nemcsak az urat, hanem az urak társadalmi osztályát is tisztelik benne. Minden egyes úr az arisztokrácia teljes súlyával nehezedik szolgálóinak akaratára.

Az úr nem csupán a cselekedeteiket írja elő: bizonyos mértékig a gondolataiknak is irányt szab. Aki úr az arisztokratikus társadalmakban, az – tudtán kívül – sokszor igen nagy hatást gyakorol mindazoknak a véleményére, szokásaira és életformájára, akik a szolgálatában állnak, és befolyása még a szorosan vett hatalmánál is sokkal szélesebb körre terjed ki.

Ahogy az arisztokratikus társadalmakban az úri családok nemzedékről nemzedékre megmaradnak az úr helyzetében, ugyanúgy a szolgálók családjai is megragadnak örökletes pozíciójukban; sőt, a szolgálók családjai több nemzedéken át kitartanak ugyanannál az úri családnál (olyanná válva így, mint két párhuzamos egyenes, amelyek sohasem olvadnak egybe, de elválni sem válnak el soha egymástól); mindez jelentős hatással van e két kaszthoz tartozók kölcsönös viszonyára.

Jóllehet az arisztokratikus társadalmakban urak és szolgák közt nincs semmilyen természetes hasonlóság, és bár vagyon, neveltetés, világszemlélet és jog szempontjából a két csoport tagjait a társadalmi hierarchiában óriási távolság választja el, idővel sokféle kötelék szövődik közöttük.

Legelőször is összekapcsolják őket a közös emlékek, így bármennyire különbözzenek is ezek az emberek, az idő múltával mégiscsak hasonlítani kezdenek egymásra – ezzel szemben a demokráciákban, amelyekben a helyzet természetéből adódóan már-már egyformák, mindig idegennek tartják egymást.

Az arisztokratikus társadalmakban ezért az úr úgy tekint a szolgálóira, mint másodrangú és alacsonyabb rendű önmagára, és önzése utolsó erőfeszítésével törődik is a sorukkal.

De a szolgák is hajlamosak a gazdájuk nézőpontjából értékelni magukat; nemritkán annyira azonosulnak urukkal, hogy végül már a saját szemükben is mintegy az ő tartozékaiként tűnnek fel.

A szolga az arisztokratikus társadalmakban alárendelt helyzetben van, és e helyzetéből sohasem tud kilépni, aki pedig felette áll a hierarchiában, úgyszintén nem tudja elveszíteni a saját pozícióját. Egyik oldalon a névtelenség, a szegénység meg az örök engedelmesség, másikon a dicsőség, a vagyon meg az örökös dirigálás. Két állandósultan különböző helyzet, amelyek mindig közel állnak egymáshoz, és ami összeköti őket, az ugyanolyan változatlan, mint a két helyzet maga.

A szolgának ebben a szélsőséges helyzetben végül minden ön maga iránti érdeklődése elhal; mintegy kilép önmagából, hátat fordít magának, és minden figyelmét urára összpontosítja. Mintha képzeletben az urában találna meg új személyiségét. Így lehetséges olyasmi, hogy kedvtelve dicsécszik parancsolóinak vagyonával, hogy saját érdemének tartja dicsőségüket, és a maga kiválóságának érzi nemességüket, meg hogy szünet nélkül hivalkodik magas rangjukkal, amelynek gyakran még azoknál is nagyobb jelentőséget tulajdonít, akik e rang törvényes letéteményesei.

Van abban valami nagyon megható és nagyon nevetséges, ahogyan két egzisztencia ilyen furcsán átjárja egymást.

Amikor az úr érzésvilága áthelyeződik a szolgálatában álló lelkébe, ott ez az érzésvilág felveszi új helyének természetes kiterjedését: vagy beszűkül, vagy lealacsonyodik. Ami az elsőnél gőg volt, a másodiknál gyermeteg hengegés lesz, szájalomra méltó felfuvalkodottság. Akik magas ran-

gú urat szolgálnak, általában még uruknál is érzékenyebbek az annak kijáró tiszteletadást illetően, és még uruk legjelentéktelenebb kiváltságaihoz is sokkal jobban ragaszkodnak, mint a gazdájuk maga.

Néha még ma is látni idős férfiút, aki ugyanannak az arisztokrata háznak a szolgálatában töltötte egész életét; olyan, mintha túlélője volna tulajdon kasztjának, és biztosra vehetjük, hogy e kaszttal együtt fog eltűnni a föld színéről.

Az Egyesült Államokban egyetlen személlyel se találkoztam, aki csak távolról is hasonlított volna erre az embertípusra. Az amerikaiak nemcsak hogy nem ismerik, de azt is csak nagy fáradsággal lehet megértetni velük, hogy ilyen is van a világon. Ezt nekik legalább olyan nehéz felfogni, mint amilyen nehezen képzeljük el mi, hogy milyen is lehetett a rabszolgaság a rómaiak idején, vagy a jobbágyság a középkorban. Mindezek az emberek, bár más-más mértékben, de ugyanannak az oknak köszönhetik létüket. Együtt hátrálnak tőlünk egyre távolabb, és vesznek bele a múlt kódébe, együtt azzal a társadalmi alakulattal, amely világra hozta őket.

A társadalmi helyzetek egyenlősége azonban az urat meg a szolgát újfajta emberré alakítja, és újfajta viszonyt hoz köztük létre.

Amikor a társadalmi helyzetek csaknem egyenlők, az emberek nem maradnak állandóan a helyükön; a szolgák osztálya meg az urak osztálya fennmarad ugyan, de nem mindig ugyanazok az egyének és főleg nem ugyanazok a családok alkotják. Ezután is lesz, aki parancsot ad, és olyan is, aki végrehajtja a parancsot – csak épp mindig mások töltik be ezt a két funkciót.

Mivel a szolgák már nem külön csoportként léteznek, nincsenek külön szokásaik és előítéleteik, nincs sajátos életmódjuk, nincs jellegzetes észjárásuk, nincsenek jellegzetes érzékenységeik. Nincsenek helyzetükből fakadó jellemhibáik és jó tulajdonságaik; ugyanolyan tájékozottak, ugyanúgy gondolkodnak, ugyanúgy éreznek, mint bármely kortársuk, és jó tulajdonságaik meg jellemhibáik tekintetében sem térnek el tőlük; becsület vagy becsstelenség dolgában sem különböznek az uraktól.

A társadalmi feltételek éppoly egyenlők a szolgák esetében, mint az urakéban.

Minthogy a szolgák osztályában nem találni sem jól felismerhető rangot, sem változhatatlan hierarchiát, azzal az aljassággal vagy nagysággal se nagyon találkozni köztük, amely a szolgák arisztokráciájában sem kevésbé gyakori, mint az összes többiben.

Az Egyesült Államokban semmi olyat nem láttam, ami csak egy kicsit is hasonlított volna az előkelőségeknek arra a szolgaszemélyzetére, amelynek Európában még él az emléke, de a „lakáj” fogalmával sem találkoztam. Az egyiknek ugyanúgy nyoma veszett, mint a másiknak.

A szolgák nem pusztán egymással egyenlők a demokráciákban; bizvást mondhatjuk, hogy valamiképpen a gazdáikkal is.

Ezt – hogy jobban megértessem magam – részletesebben ki kell fejtenem.

A szolgából bármikor úr lehet, és a szolgában meg is van erre az igény. Amiből az következik, hogy a szolga is ugyanolyan ember, mint az úr.

Hogy akkor a második milyen joggal utasíthat, az első pedig mi készíti arra, hogy engedelmeskedjék az utasítás-

nak? A magyarázat két szabad akarat pillanatnyi találkozásában rejlik. A szolga nem eredendően alacsonyabb rangú az úrhoz képest, csak egy ideig lesz az, kettejük szerződésének eredményeként. A két személy közül csak a szerződés keretén belül szolga az egyik, úr a másik; a szerződésen kívül mindkettő honpolgár, mindkettő ember.

Kérem az olvasót, hogy vegye figyelembe: itt nem csak arról a képzetről beszélek, amelyet a szolgák a tulajdon helyzetükről kialakítanak maguknak. Az urak is ugyanígy látják a cselédséget, és hogy hol is vannak a parancsolásnak meg az engedelmisségnek a határai, az az úr fejében ugyanolyan pontosan ki van jelölve, mint a szolgáléban.

Amikor már jó ideje nagyjából hasonló a legtöbb honpolgár társadalmi helyzete, és az egyenlőség is régi és általánosan elfogadott tény, a közfelfogás, amelyet a kivételek sohasem befolyásolnak, általában megállapítja az ember értékének bizonyos határait, amelyek felett vagy alatt egyetlen ember sem maradhat meg sokáig.

Hiába áll a gazdag meg a szegény, az úr meg a szolga olyan messze egymástól, a valóság szokásos rendjén alapuló közgondolkodás azért közelebb viszi őket a közös szinthez, és – társadalmi helyzetük tényleges egyenlőtlenségét meghazudtolva – egyfajta képzeletbeli egyenlőséget teremt közöttük.

Ez a mindenható közgondolkodás végül azoknak a lelkek is teljesen áthatja, akiknek pedig úgy diktálná az érdekük, hogy ellene forduljanak; az ilyeneknek nem egyszerűen az ítélőképességét változtatja meg, de az akaratukat is hatalmába keríti.

Hiába néz magába az úr meg a szolga is, egyik se lát számottevő különbséget önmaga meg a másik közt, és nem-

csak nem reménykedik benne, de félnivalója sincs attól, hogy ilyen különbség előbb vagy utóbb kialakul. Mindez annyit jelent, hogy se megvetést, se haragot nem éreznek egymás iránt, és egyik sem tartja se fennhéjázónak, se megvetésre méltónak a másikat.

Az úr szemében a saját hatalma egyedüli forrása a szerződés, és a szolga is csak az abban foglaltak alapján hajlandó az engedelmisségre. Az a helyzet, amit betöltenek, közöttük sohasem lehet vita tárgya, de mindketten világosan látják a magukét, és ki is tartanak mellette.

A hadseregben a közkatonák nagyjából ugyanazokból a korosztályokból valók, mint a tisztek, és ugyanolyan rangokig vihetik, mint amazok; a seregen kívül a katona teljesen egyenlőnek tartja magát a tisztekkel, és egyenlő is velük, de mihelyt bevonul, szolgálatkészzen engedelmeskedik, mégpedig önként, minden igyekezetét latba vetve, gyorsan, lelkiismeretesen, minden vonakodás nélkül.

Ebből nem nehéz megérteni, mi is történik az úr meg a szolga közt a demokratikus társadalmakban.

De józan ember nem gondolhatja, hogy e két ember között éppolyan mély és szoros érzelmi kötelék születhet, mint amilyennek néha az arisztokraták és a szolgálatukban álló cselédek adják tanújelét, úgyhogy az önfeláldozás kirívó példáit is hiába keressük körükben.

Az arisztokratikus társadalmakban az úr meg a szolga csak messziről látja egymást, és gyakorta csak közvetítők útján érintkezik. Ennek ellenére mindketten erősen kötődnek egymáshoz.

A demokratikus népeknél viszont az úr meg a szolga nagyon közel van egymáshoz, de ha gyakran tartózkodnak is egymás közelségében, ez mit sem változtat azon,

hogy lelkileg sohase kerülnek bizalmas viszonyba; ha közősen végzik is munkájukat, érdekeik sohasem lesznek azonosak.

Ezeknek a népeknek a körében a cselédség mindig úgy fogja fel a dolgot, hogy csak átmenetileg szolgál az úr házában. Nincs kapcsolata urának felmenőivel, ahogyan az utódait sem fogja megismerni. Ilyenformán semmi tartósat nem várhat tőle. Miért is kötné össze életét az övével? És miért is mondana le érte teljesen önmagáról? Kettejük kölcsönös helyzete mindenestől megváltozott, ezért kettejük viszonyának is át kell alakulnia.

A fentebb mondottakat szeretném az amerikaiak példájával illusztrálni, ez azonban csak akkor lehetséges, ha szem előtt tartjuk, melyik országrészről van szó, meg azt is, hogy kikről beszélünk.

A déli államokban rabszolgatartó társadalommal van dolgunk. Mondandóm tehát az Egyesült Államoknak erre a részére nem vonatkozik.

Északon a szolgák többsége vagy felszabadított rabszolga, vagy felszabadított rabszolga leszármazottja. Ezek az emberek igencsak kétes közmegbecsülésnek örvendenek: a törvény többé-kevésbé közel hozza a szolgákat az urak szintjéhez, de életmódjuk újra meg újra visszarántja őket. Még ők maguk sem érzékelik pontosan a helyüket, ezért általában vagy tiszteletlenül viselkednek, vagy túlzottan meghunyászkodók.

De ugyanezekben az északi országrészekben, főleg Új-Angliában, elég nagy számban találni fehéreket is, akik – pénzért és átmenetileg – szívesen szegődnek embertársaik szolgálatába. Adatközlőim szerint ezek a szolgák lelkiismeretesen és megfontoltan látják el teendőjüket, és bár sem-

mivel sem érzik magukat alábbvalónak az uruknál, készségesen engedelmeskednek neki.

Úgy láttam, hogy ezek a mások szolgálatába álló emberek a férfias magatartás nem egy olyan jegyét érvényesítették munkájukban, amelyek az alá-fölé rendeltségi viszonyok megszűnte után létrejövő egyenlőséggel formálódtak ki az emberekben. Ha már egyszer ilyen nehéz sorsra adták a fejüket, próbálnak eleget is tenni kötelességüknek, és van bennük annyi önértzet, hogy ne tagadják meg uruktól az önként vállalt engedelmességet.

Ami az urakat illeti, ők csak hűséget, valamint a szerződés pontos betartását követelik meg a szolgáktól; sem alázatos tiszteletet, sem önfeláldozást nem kérnek tőlük; azt se várják el, hogy a szolgák szeressék őket. Nekik a lelkiismeretesség meg a becsületesség bőven elegendő.

Hamis az az állítás, hogy a demokráciában felbomlik az úr és a szolga viszonya; felbomlani nem bomlik fel, csak más alakzatba rendeződik; a szabály más, de ettől még van szabály.

Nem feladatom itt arról értekezni, hogy ez az általam leírt új helyzet mennyivel rosszabb a megelőzőnél, vagy mennyiben különbözik attól. Maradjunk annyiban, hogy nagyon is szabályozott és szilárd; mert nem az a legfontosabb, hogy az emberek között a rend milyen, hanem az, hogy van-e rend, vagy nincsen.

De mit mondjak azokról az elcsüggesztően hányatt időszakokról, amelyekben az egyenlőség úgyszólván semmivé foszlik egy forradalom zűrzavaraiban, miközben a társadalomban kiépülő demokráciának még mindig fájdalmas harcot kell vívnia az előítéletek és szokások ellen?

Ma már törvény is rögzíti – meg részben a közvélemény is úgy tartja –, hogy nincs természetből adott alá- és fölérendeltség úr és szolga között. Ez az új szemlélet azonban még nem jutott el az úr tudatáig: egyebek mellett azért, mert sohasem tudott megbékélni vele. Lelke legmélyén az úr még mindig azt hiszi, hogy kivételes és felsőbbrendű fajhoz tartozik. De ezt nem meri fennen hangoztatni, és nem minden viszolygás nélkül hagyja magát az átlag felé sodródni. Ezért van benne annyi féltékenység és keménység, amikor utasítást ad; már nem hatja át a szolgálkkal szemben az a jóindulatúan védelmező érzés, amelyet mindig kialakít az urakban a soha meg nem kérdőjelezett hatalom hosszú időn át való birtoklása, de azért csodálkozva veszi tudomásul, hogy vele együtt a szolgálja is megváltozott; azt szeretné, ha emennek életébe is szabályozottságot és állandóságot vinne a megszokás, annak ellenére is, hogy csak átmenetileg szegődött az ő szolgálatába. Azt szeretné, hogy a szolga elégedett legyen, és büszkeséggel töltse el helyzete, még akkor is, ha előbb vagy utóbb túl akar lépni azon. Önfeláldozó odaadást vár tőle, holott nem tudja sem megvédelmezni, sem elveszejteni; azt kívánja, hogy elszakíthatatlan érzelmi kötődéssel ragaszkodjék olyasvalakikhez, akik végeredményében ugyanolyanok, mint ő maga, és akik – könnyen lehet – csak ugyanannyi ideig lesznek urak, mint amennyi ideig ő szolga.

Az arisztokratikus társadalmakban sűrűn előfordul, hogy a cselédkedés egyáltalán nem alacsonyítja le azokat, akik ezzel keresik kenyerüket, mivel nemcsak nem ismernek, de nem is tudnak elképzelni más megélhetést, ezenfelül a köztük meg az úr között megtapasztalható elképesztő egyenlőtlenség az ő szemükben a Gondviselés rejtett törvényének szükségszerű és elkerülhetetlen következménye.

Demokratikus körülmények közepette viszont azért nincs semmi lealacsonyító abban, ha valaki szolga, mert egyfelől mindig önként – és mindig csak meghatározott időre – választja ezt a hivatást, másfelől a közvélemény sem tartja megalázonak, hiszen ez a foglalkozás nem idéz elő hosszú távú egyenlőtlenséget úr és szolga között.

Ám az olyan ember esetében, aki épp átkelőben van az egyik társadalmi helyzetből a másikba, csaknem mindig bekövetkezik a pillanat, amikor eldönthetetlen, hogy az alávetettség arisztokratikus, avagy az engedelmesség demokratikus felfogása munkál-e a lelkében.

Ekkor ugyanis az engedelmeskedő szemében az engedelmesség elveszíti morális vetületét; már nem tekintti afféle isteni kötelezettségnek az engedelmisséget, de még nem jutott el odáig, hogy tisztán emberi oldaláról szemlélje azt. Más szóval: az ő megítélése szerint az engedelmesség se nem szent, se nem igazságos, mégis engedelmeskedik, mégpedig úgy, mintha egy megalázónak megalázó, de mégiscsak hasznos dolognak vetné alá magát.

Ilyenkor a szolgák agyában felkődlik az egyenlőség töredékes és zavaros képe, csakhogy első pillantásra nem látják egyértelműen, vajon magában a szolgaságban vagy a szolgaságon túl leledzik-e az a bizonyos egyenlőség, amelyhez joguk van, és a lelkük mélyén nem tudnak lázadás nélkül belenyugodni abba az önként vállalt alárendeltségbe, amely a megélhetésük forrása. Abba beletörődnek, hogy szolgák, de ettől még szégyellik az engedelmisséget; a szolgaság zsoldját elfogadják, a gazdájuk hatalmát azonban képtelenek elismerni, pontosabban fogalmazva: folyton ott moco-rog bennük az elégedetlenség, hogy miért nem ők az urak,

és így aztán hajlamosak a jogaival igazságtalanul visszaélő bitorlónak tartani gazdájukat.

Ezért látni minden honpolgár hajlékában olyasmit, ami a mai politikai társadalom csüggesztő állapotára emlékeztet. Rejtett belháborúnak lehetünk tanúi, olyan belháborúnak, amely az egymás iránt bizalmatlan, rivalizáló hatalmak közt folyik: a gazda rosszhiszemű, de jámbor, a szolga rosszhiszemű és engedetlen; az egyik tisztességtelen kikötésekkel igyekszik szüntelenül kibújni az oltalmazás meg a javadalmazás kötelezettsége alól, a másik az engedelmség kötelezettségét próbálja újra meg újra felrúgni. Kettejük között pedig ide-oda csapódik a ház vezetésének gyepelője, amelyet hol az egyikük, hol a másikuk akar megragadni. Mintha vagy teljesen összekuszálódott, vagy teljesen elmosódott volna előttük a tekintély meg a zsarnokság, a szabadság meg a szabadosság, a jog meg a valóság között húzódó határvonal; egyikük sem tudja pontosan, hogy kicsoda, amiként azt sem, hogy meddig mehet el, és mik a kötelességei.

Az ilyen helyzet azonban nem demokratikus, hanem forradalmi.

A HATALOMKONCENTRÁCIÓRÓL

*Az egyenlőség megszeretteti az emberekkel
a szabad intézményeket¹*

Azzal, hogy az egyenlőség maradéktalanul felszámolja az emberek közti alá- és fölérendeltségi viszonyokat, sajátos magatartásformát és igényt fejleszt ki bennük, nevezetesen azt, hogy minden egyes ember kizárólag a tulajdon akaratát tartja mérvadónak a magánéletét érintő cselekedeteiben. Az a teljes függetlenség, amelyet az emberek a velük egyenrangúak társaságában, valamint a magánéletben élveznek, előbb ingerültté teszi őket minden hatósággal szemben, majd meggyökereztetni bennük a politikai szabadság eszméjét és szeretetét. A demokratikus kor emberei olyan, már a dolgok természetéből eredően is lejtős úton járnak, amely szabad intézményekhez vezet. Nézzünk meg közelebbről egy ilyen embert, és próbáljuk feltárni, már amennyire lehetséges, hogy melyek is a legerősebb ösztönkésztetései. Ki fog derülni, hogy a különböző államformák közül az a legátláthatóbb számára, és azt becsüli legtöbbre, amelynek ő maga választotta a

¹ Lásd Alexis de Tocqueville: i. m. 806–854. p. (Innentől kezdve teljes terjedelemben közöljük *Az amerikai demokrácia* második könyvének negyedik részét, amelynek utolsó négy fejezetét „Az önkéntes alávetettségéről” címszó alá soroltuk.)

vezetőjét, és amelyiknek állandó ellenőrzés alatt tarthatja az intézkedéseit.

A társadalmi osztályok egyenlőségének számos politikai következménye van, de a függetlenség szeretete közöttük a legszembetűnőbb: a félnébbek is ettől rettegnek legjobban, és méltán, hiszen az anarchia a demokratikus országokban sokkal félelmetesebb formát ölt, mint máshol. Minthogy a honpolgárok semmilyen kapcsolatban sincsenek egymással, mihelyt összeomlik az őket helyükön megtartó nemzeti hatalom, azonnal kitör a zűrzavar, és mivel minden egyes honpolgár elmozdul addig elfoglalt helyéről, azon nyomban romba dől az egész társadalom.

Ennek ellenére mély meggyőződés, hogy a demokratikus társadalmaknak korántsem az anarchiától van a legtöbb félnivalójuk, hogy egyáltalán nem az anarchia a legnagyobb veszély.²

Az egyenlőségből ugyanis két fejlődési irány következik: az egyik út egyenesen olyan helyzethez vezet, amelyben senki nem függ senkitől (ez hirtelen anarchiába is torkollhat), a másik – ez a hosszabb és rejtettebb, és ez a valószínűbb is – teljes alávetettséghez.

Az elsőt könnyű észrevenni, és könnyű legyőzni is. A második azonban úgy ragadja magával az embereket, hogy észre sem veszik. Ezért annyira fontos tudatosítani ezt a fejlődési irányt.

Ami engem illet, engem nem zavar az egyenlőségben, hogy nemegyszer káoszt eredményez – épp ellenkezőleg,

² Tocqueville itt az 1830-tól 1848-ig terjedő időszakban, vagyis Lajos Fülöp uralkodása idején dívó közfelfogásával száll szembe, mely szerint a túl nagy demokrácia aláássa a közrendet.

emiatt tartom olyan nagy becsben. Azért csodálom, mert minden ember elméjében és szívében meghonosítja a politikai szabadság hajlamát és homályos gondolatát, ezzel pedig mintegy orvosságot is kínál arra a bajra, amelynek ő maga az okozója. Ezért is szegődtem a hívéül.

*A demokratikus népek kormányzással
kapcsolatos elképzelései már a dolgok természeténél fogva
is kedveznek a hatalomkoncentrációnak*

Az uralkodó meg az alattvalók között elhelyezkedő másodlagos hatalmi centrumok³ gondolata szinte természetesen jutott az arisztokratikus berendezkedésben élő népek eszébe, mivelhogy több olyan család is volt e népek körében, melyeknek sarjai mind származásuknál, mind szellemi képességeiknél és vagyonuknál fogva kiemelkedtek a tömegből, és különösen alkalmasnak bizonyultak az uralkodásra. Az egyenlőség évszázadaiban viszont ugyanez a gondolat – ellenkező okok miatt – teljesen ismeretlen

³ A *pouvoirs secondaires* kifejezést Tocqueville nemcsak a helyi közigazgatásra alkalmazza, vagyis nem csupán arra, amit Montesquieu „*pouvoirs intermédiaires*”, azaz „közbenő alárendelt” vagy „közbenő függő hatalmak” néven emleget – értve ezen a nemesség meg a papság hatalmát és előjogait (lásd Montesquieu: *A törvények szelleméről*. Fordította Csécsy Imre, Sebestyén Pál. Budapest, 2000, Osiris Kiadó – Attraktor, 64–66. és 147. p.) –, hanem a központi akaratot közvetítő-érvényesítő vallási és világi törvényszékekre, valamint a szokásjog intézményeire is kiterjeszti a fogalom jelentéskörét.

az emberek előtt. Csupán mesterségesen lehet becsempészni a fejükbe, és csak üggyel-bajjal lehet ott meg is szilárdítani, ellenértben az egyetlen centrális hatalom eszméjével, amely önmagában is elég, hogy minden honpolgár engedelmesen kövesse az utasításait.

Mellesleg, akárcsak a filozófiában meg a vallásban, a demokratikus népek a politika terén is kedvelik a leegyszerűsített általános eszméket. A bonyolult gondolatrendszerektől irtóznak, és semmi kifogásuk egy olyasféle nagy nemzet ideája ellen, amelyet egyetlen hatalmi centrumból irányítanak, és amelynek ugyanarra a rugóra jár minden honpolgára.

Az egyetlen hatalmi centrum gondolata mellett van egy másik is, amely ösztönösen ötlött fel az emberekben az egyenlőség évszázadaiban, jelesül az egységes jogszabályozásé. Minthogy a honpolgár a legjelentéktelenebb kiváltságot sem tudja elfogadni, ha úgy látja, ő maga semmiiben sem különbözik a szomszédjától, nem is nagyon éri fel ésszel, hogy egy órá alkalmazható jogszabály miért ne volna érvényes mindenki másra is. A honpolgár a politikai intézmények közti legcsekélyebb különbségbe sem tud belenyugodni; az ő szemében az egységes jogszabályozás a legfontosabb előfeltétele a jó kormányzásnak.

Ezzel szemben az arisztokratikus évszázadokban élő ember mentalitásától még az elképzelése is idegen az olyan jogszabályoknak, amelyek a társadalom minden tagjára egyformán vonatkoznak.

A gondolkodásnak ezek az egymással ellentétes hajlamai végül mindkét oldalon olyan vak ösztönné, elfojthatatlan szokássá állnak össze, amely még az őket cáfoló tények ellenére is meghatározza az emberek cselekedeteit. Bármek-

kora sokféleség jellemezte is a középkort, azért akkoriban is akadtak néha teljesen egyforma emberek – ettől függetlenül azonban a törvényhozó mindegyiknek más kötelességeket és más jogokat írt elő. Napjainkban viszont a végrehajtó hatalom minden igyekezetével olyan embercsoportokra próbál azonos életformákat és törvényeket ráerőszakolni, amelyek – legalábbis egyelőre – még csak nem is hasonlítanak egymásra.

Minél kevésbé vannak jelen a születési előjogok egy nép életében, az egyén annál kisebbnek látszik, és annál nagyobbabbnak tűnik a társadalom, másként fogalmazva: azzal, hogy a honpolgár egyre jobban hasonlít a többi honpolgárra, egyben rögtön bele is vész a tömegbe, és ettől fogva csak a hatalmas és csodálatot érdemlő népet látni, mást nem.

Mindez annyit tesz, hogy a demokratikus korok embere nagyon sokra tartja a társadalom előjogait, az egyén jogainak azonban nem tulajdonít valami nagy jelentőséget. Nem talál abban semmi kivetnivalót, hogy míg az egyik érdeke minden másnál fontosabb, a másiké nem sokat nyom a latban. Fenntartás nélkül helybenhagyja, hogy bölcsesség és felvilágosultság dolgában a társadalmat alkotó egyetlen egyén sem vetekedhet a társadalmat képviselő hatalommal, illetve hogy ennek a hatalomnak egyszerre joga és kötelessége kézen fogva vezetni a honpolgárokat.

Ha hajlandók vagyunk tüzetesebben szemügyre venni kortársainkat, és leásni egészen az általuk vallott vélemények gyökereig, akkor nem egy olyan gondolatra bukkanunk, mint amilyeneket felvázoltam, úgyhogy az ember nem győz csodálkozni, hogy annyi egyezést talál azoknak az embereknek az észjárásában, akik szakadatlanul háborúznak egymással.

Az amerikai felfogás szerint a társadalom feletti hatalom mindegyik tagállamban közvetlenül a néptől való, de mihelyt megbíznak egy választott testületet e hatalom képviselésével, úgy fogják fel a dolgot, hogy a hatalmat, amely bármit megtehet, nem korlátozhatja semmi.

Ami a városoknak, családoknak vagy egyéneknek adományozott számtalan kiváltságot illeti, mindennek még az emléke is teljesen elhalványult az elméjükben. Ők tulajdonképpen el se tudnak képzelni olyan helyzetet, hogy ne ugyanazt a törvényt alkalmazzák egy állam különböző országrészeiben vagy azokra az emberekre, akik ennek az államnak a lakói.

Márpedig ezek a gondolatok egyre csak terjednek Európában, és még azok a nemzetek sem képesek a határainkon feltartóztatni őket, amelyek a leghevesebb ellenzői a népszuverenitás dogmájának. Ezek a nemzetek nem onnan eredeztetik a hatalmat, ahonnan az amerikaiak. Magát a hatalmat azonban ugyanolyannak látják. A másodlagos hatalmi centrumok fogalma mindegyiknél egyre halványabb, egyre homályosabb. Az az eszme, hogy bizonyos egyének elidegeníthetetlen jogokkal bírnak, hamarosan nyomtalanul el fog tűnni, és helyét a társadalom mindenható és egyetlen joga fogja elfoglalni. Minél inkább eltűnnek a születési rangkülönbségek, és az emberek minél egyformábbak, ezek a gondolatok is annál könnyebben eresztenek gyökeret, majd erősödnék meg. Mert ha igaz is, hogy az egyenlőség teremti őket, az is igaz, hogy a maguk módján ezek is elősegítik az egyenlőség térhódítását.

Franciaországban, ahol az általam tárgyalt mélyreható változás a többi európai népnél sokkal előbbre tart a fej-

lődésben, ezek a vélemények lassan minden mást kiszorítanak az emberek gondolkodásából. Ha ebből a szempontból hallgatjuk a jelentősebb politikai érdekcsoportok nyilatkozatait, kiderül, hogy egy sincs közöttük, amelyik ne tette volna magáévá őket. Legtöbbje, meglehet, úgy ítéli meg a helyzetet, hogy a kormányzat nem azt csinálja, amit csinálnia kellene. Abban viszont mindegyik egyetért, hogy a kormányzatnak állandóan csinálnia kell valamit, és mindenbe bele kell ütnie az orrát. Ezzel még azok a klikkek is egyetértenek, amelyek pedig kegyetlen háborút vívnak egymás ellen. A társadalom feletti hatalom egysége, mindenütt jelenvalósága, mindenhatósága, jogszabályainak egyformasága: nagyjából ezek a jelenkorban létesülő politikai rendszerek legfeltűnőbb karakterjegyei, amelyeket nemritkán még a legbizarrabb utópiákban is megtalálni. Mintha az emberek még álmaikban is ugyanazokat a ködképeket hajkurásznák.

Spontán módon a közemberekben is felvetődnek ilyen gondolatok, uralkodói körökben viszont sokkal gyakrabban találkozni velük.

Miközben az omladozó régi társadalmi rend teljesen átalakul, az uralkodók új elképzeléseket építenek jogaikra és kötelességeikre; most először értik meg, hogy az általuk képviselt központi hatalomnak egyedül kell irányítania az embereket, működtetnie a közigazgatást, intéznie a politikai ügyeket, és hogy mindezeket ráadásul azonos terv alapján kell végeznie. Ez a gondolkodás a mi korunk előtt távol állt az európai királyoktól, ám manapság mindjobban beszívárog az uralkodók elméjébe.

És míg valamennyi vélemény állandó vita tárgya, ezt az egyet nem kérdőjelezi meg soha senki.

Az emberek ma koránt sincsenek annyira megosztva, mint hinnénk; arról persze szünet nélkül folyik az eszmecsere, milyen kezekbe kerüljön a szuverenitás, de hogy a szuverenitás letéteményesének milyen jogai és kötelességei vannak, azon nem vitatkozik senki. A kormányzatot mindenki valami olyasféle hatalomnak képzei, amely bármire képes megoldást kínálni, egységes, nem különösebben bonyolult, mindezek mellett pedig a Gondviseléstől való.

A politikában minden gondolat állandó mozgásban van, ez az egy azonban örök, önmagával azonos, megváltoztathatatlan. Az alkotmányjogászok ugyanúgy magukénak vallják, mint az államférfiak, és a tömeg is mohón kap rajta. A vezetők ugyanolyan lelkesen igazodnak hozzá, mint a vezetettek: ez a gondolat az összes többi előtt jár, olyan, mintha velünk született volna.

Ez az eszme korántsem holmi szellemi szeszélynek köszönheti létét, hanem természetes feltétele az emberek mai helyzetének.

A demokratikus népek érzelmei nagyon is egybevágnak azokkal a gondolatokkal, amelyek a hatalomkoncentráció felé sodorják őket

Ha igaz is, hogy az egyenlőség évszázadaiban az emberek minden nehézség nélkül elfogadják a nagy központi hatalom gondolatát, az egy percig sem lehet kétséges, hogy szokásaik és érzelmeik aligha serkentik őket az ilyen hatalom elismerésére, miképpen arra sem, hogy segédkezett nyújtson neki. Mindennek bizonyítására azért sem szükség

séges szót vesztegetni, mert a legtöbb érvemet máshol már elmondtam.⁴

Mivel a demokratikus országokban élő embernek nincs se felettese, se beosztottja, se megszokott és nélkülözhetetlen tulajdonostársa, szívesen elzárkózik a külvilágtól, és ilyenkor csakis önmagával van elfoglalva. Erről már többször írtam, még hozzá elég hosszadalmasan, amikor az individualizmusról volt szó.⁵

Amiből is nyilvánvalóvá vált, hogy az ilyen embernek egyáltalán nem könnyű pusztán azért hátat fordítania a magánügyeknek, hogy minden figyelmét a közügyeknek szentelhesse: többek között azért sem, mert eredendően is hajlamos rá, hogy a közérdek minden gondját-baját a kollektív érdekek jól láthatóan egyetlen és örök képviselőjére, az államra ruházza.

Az efféle embernek nincs nagy kedve közügyekkel bajlódni, de gyakran lehetősége sincs rá, hogy a szabadidejét ilyesmire fecsérrelje. A demokratikus időkben ugyanis a magánélet annyira eseménydús, annyira zaklatott, annyi vágy jellemzi, annyi elvégzendő munka, hogy az embereknek már nem is marad se energiájuk, se szabadidejük a politikai életben való részvételre.

Ezek a hajlamok persze semmiképp sem legyőzhetetlenek, ezt én magam sem állítom – mi másért írtam volna ezt a könyvet, ha nem azért, hogy harcoljak ellenük? Csupán azt akarom mondani, hogy napjainkban valami titokzatos

⁴ Tocqueville nyilván a második *Amerikai demokrácia* második részének első fejezeteire gondol.

⁵ Lásd a jelen kötet 88–91. oldalán közölt „A demokratikus társadalmak meg az individualizmus” című fejezetet.

erő keményíti meg újra meg újra ezeket a hajlamokat, amelyek, ha nem vigyázunk, az egész emberi szívet betöltik.

Az előzőekben már kimutattam, hogy a demokratikus népek – részben a jólét utáni egyre erősebb vágyakozás, részben a tulajdon állandóan változó jellege miatt – miért rettegnek annyira a zűrzavartól. Ezek a népek egyetlen politikai igényt őriztek meg magukban, ez pedig a társadalmi béke szeretete, és ez az igény annál elevenebb, és annál erőteljesebb bennük, minél gyengébb vagy csenevészebb a többi. A dolgok természeténél fogva mindez arra készíti a honpolgárokat, hogy újabb és újabb jogokat adjanak oda vagy engedjenek át kényszerűségből a központi hatalomnak, mivel csakis annak áll érdekében, és csakis az képes arra, hogy önmagát védelmezve őket is megoltalmazza az anarchiától.

Miután az egyenlőség évszázadaiban senki se köteles támogatást nyújtani társának, és senki se várhatja el társától, hogy az szükség esetén a segítségére siessen, minden ember egyformán szabad és védtelen. Ez a két állapot, amelyeket nem szabad sem egymással összekeverni, sem külön-külön tekintetbe venni, két összeegyeztethetetlen ösztönkésztést gerjeszt a demokráciában élő honpolgárban. Abban a honpolgárban, akit önbizalommal és büszkeséggel tölt el szabadsága a vele egyenrangúak között, de akit gyengesége időnként mégis ráébreszt arra, hogy mily nagymértékben van ráutalva mások segítségére – azt azonban nem remélhet a vele egyívásúaktól, ők ugyanis már mindössze azért is közönyösek iránta, mert maguk is pártfogásra szorulnak. Kihez is folyamodhatna hát szorongatottságában, ha nem ahhoz a nagy hatalmú lényhez, amely egyedül emelkedik ki az általános törpeségből? Ha valamire szüksége van, ha vágyik valamire, csakis őhozzá fordulhat, amiért is előbb-

utóbb be kell látnia, hogy ő az egyetlen támasza: rajta kívül senki másra nem számíthat elszigeteltségében és gyengeségében.⁶

⁶ A demokratikus társadalmakban kizárólag a központi hatalom áll valamennyire is szilárdan a talpazatán, és csak a központi hatalom tart ki állhatatosan a törekvései mellett. Minden honpolgár folytonosan mocorog, más és más alakot ölt. Márpedig nincs olyan kormányzat, amely ne akarna újabb és újabb területeket a fennhatósága alá vonni. És ugyancsak ügyetlennek kell lennie, hogy célját el ne érje, hiszen olyan embereket vezérel rögeszmésen és kemény akarattal, akik szinte naponta változtatják társadalmi helyüket, meggyőződésüket és vágyaikat.

És az sem megy ritkaságszámba, hogy maguk a honpolgárok is a kezére játszanak, még ha ezzel nincsenek is tisztában.

A demokratikus évszázadok a kísérletezések, újítások és kalandozások időszakai. Igen nagy azoknak az embereknek a száma, akik úgy adják valamilyen különösen nehéz vagy új vállalkozásra a fejüket, hogy közben ügyet sem vetnek felebarátaikra. Igaz, elfogadják azt az általános elvet, mely szerint a közhatalom semmiképpen sem avatkozhat az emberek magánügyeibe, mégis mindegyiküknek az a vágya, hogy ugyanez a közhatalom soron kívüli segítséget nyújtson nekik abban a sajátos ügyben, amely foglalkoztatja őket: ennek megfelelően egyidejűleg igyekeznek biztosítani maguknak a kormányzat jóindulatát, és a többieket elűzni tőle.

Mivel különböző célok kapcsán egyszerre nagyon sok ember dédelget magában effajta elképzeléseket, egyre tágabb a központi hatalom befolyási övezete, és mindeközben egy sincs ezek között az emberek között, aki ne szeretné ezt a kört egyre szűkebbre vonni. A demokratikus kormányzat tehát már azzal a pusztá ténnyel

Mindez még világosabban megérteti velünk, mi is történik a demokratikus népeknél; ezeknek a körében tudniillik gyakori az olyan ember, aki bár nehezen viseli, hogy valaki rangban felette álljon, mégis nagy megadással tűri, ha uralkodnak rajta, mivel jellemében ugyanúgy megtalálni a büszkeséget, mint a szolgálkúséget.

Az emberek annál jobban gyűlölik a szolgálkúséget, minél ritkábbak és minél jelentéktelenebbek ezek a kiváltságok, ezért aztán akkor is magasan lobog a demokratikus érzelmek lángja, ha történetesen semmi sem táplálja már a tüzet. E jelenség okairól már beszéltem.⁷ Amikor a társadalmi helyzetek rangban igencsak különböznek egymástól, a legkirívóbb egyenlőtlenség se bántja a szemet, a minden téren eluralkodó egyformaság évszázadában viszont a legapróbb is szemet szúr; és minél nagyobb az egyformaság, az ilyesféle különbség annál elviselhetetlenebb. Ezért van az, hogy minél nagyobb az egyenlőség, annál erősebb az egyenlőség szeretete, és ez az érzés egyre csak fokozódik, ha eleget tesznek neki.

Az örök és egyre nagyobb lánggal lobogó gyűlölet, amelyet a demokratikus népekben a legcsekélyebb kiváltságok is felkeltene, kiváltképp kedvez annak, hogy szép lassan minden politikai jog az állam egyetlen képviselőjének ke-

is egyre több jogosítványra tesz szert, hogy kitart hivatalában. Az idő a központi hatalomnak dolgozik; minden véletlen esemény az ő malmára hajtja a vizet; még az emberek személyes benyomásai is őt szolgálják, és bizvást állíthatjuk, hogy minél régebbi egy demokratikus társadalom, annál centralizáltabb. [Tocqueville jegyzete.]

⁷ Lásd Alexis de Tocqueville: i. m. 648–652. p.

zében összpontosuljon. A szükségszerűen és megkérdőjelezhetetlenül a honpolgárok felett álló szuverén senkiben sem kelt irigységet, és mindegyik honpolgár úgy érzi, társait fosztja meg azoktól a jogosítványoktól, amelyekkel a szuverént felruházza.

A demokratikus évszázadok embere csak viszolyogva engedelmeskedik vele egyenlő szomszédjának, egyszerűen nem hajlandó elismerni, hogy amannak több esze volna, mint neki; bizalmatlan mások igazával szemben, és rendkívül féltékenyen óvja a hatalmát; tart a másiktól, de le is nézi: szívesen érezteti vele, hogy mindketten ugyanannak az úrnak vannak alávetve.

Minden központi hatalom, amely enged ezeknek a természetes ösztönöknek, szereti az egyenlőséget, és minden módon elő is segíti a kiteljesedését, mivel az egyenlőség különösen megkönnyíti, kiterjeszti és meg is erősíti az ilyen hatalom tevékenységét.

Ugyanígy azt is mondhatjuk, hogy minden központi hatalom kedveli az egyformaságot; ha ugyanis az összes emberre érvényes szabályokat kell hozni, nem szükséges ezernyi apró részlettel foglalkoznia: csupáncsak annyi a dolga, hogy minden emberre megkülönböztetés nélkül ugyanazt a szabályt alkalmazza. Ezért, amit a honpolgárok szeretnek, azt a kormányzat is szereti, és amit a honpolgárok utálnak, azt a kormányzat is utálja. Ez az érzelmi közösség, amely a demokratikus nemzeteknél minden honpolgárt állandóan ugyanabban a gondolatban egyesít a szuverénnel, rejtett és szüntelen kapcsolatot tart fenn közöttük. A honpolgárok minden további nélkül megbocsátják a kormányzatnak, ha hajlamainak engedve hibákat követ el; bármilyen féktelen, bármennyit hibázik, nagyon akkor

sem pártol el tőle a közbizalom, és azonnal újra mellé áll, mihelyt a kormányzat erre felszólítja. Gyakran előfordul, hogy a demokratikus népek gyűlölik a központi hatalom letéteményeseit, de magát a központi hatalmat mindig szeretik.

Ilyenformán két különböző úton is eljutottam ugyanahhoz a célhoz. Kimutattam, hogy az emberi fejekben az egyenlőség szorosan összekapcsolódik az egyetlen, egységes és erős kormányzat képzetével. Aminthogy azt is, hogy az egyenlőség fel is ébreszti az emberekben az igényt az efféle kormányzat iránt; ennél fogva a mai nemzetek ilyen típusú kormányzathoz közelednek. A gondolkodásuk meg a szívük is erre hajlamosítja őket, mintha lejtőn csúsznának felé – és hogy el is ériék, ahhoz csak annyi kell, hogy hagyják sodortatni magukat.

Véleményem szerint a most kezdődő demokratikus évszázadokban az egyéni függetlenség meg a helyi szabadságjogok kivívása a honpolgárok ügyességén múlik. És mindig a központosítás lesz a természetes kormányzat.

Milyen sajátos és esetleges okok visznek rá egy demokratikus népet a hatalom centralizálására, vagy tartanak távol a hatalom központosításától

Ha igaz, hogy a demokráciában élő népek mindegyike már ösztönösen is a hatalomkoncentráció felé sodródik, az is igaz, hogy korántsem ugyanolyan módon. Hogy melyik miképpen, az attól függ, milyenek azok a sajátos körülmények, amelyek előmozdíthatják vagy korlátozhatják az adott társadalmi állapot természetes következményeit.

Nagyon sok ilyen körülmény létezik, de én csak néhányról fogok beszélni.

Azokat a népeket, amelyek annak előtte, hogy az egyenlőség beköszöntött volna hozzájuk, elég hosszú ideig éltek szabadságban, a beléjük ivódott szabadságigény némiképp megóvjá az egyenlőség előidézte hajlamoktól: ez az oka, hogy bár a központi hatalom önáluk is minél több előjog megszerzésére törekszik, sohasem képes teljesen felszámolni az egyén függetlenségét.⁸

De amikor az egyenlőség olyan nép körében fejlődik ki, amelyiknek vagy sohasem volt, vagy már jó ideje nincs része szabadságban, akkor, mint ezt az európai földrészen is látni, a nemzet régi szokásai egyszerűben magától érteendő természetességgel kapcsolódnak össze a társadalmi állapot által életre hívott új tanokkal meg szokásokkal, és minden hatalom úgyszólván önmagától csúszik a centrum felé, megdöbrentő gyorsasággal összpontosulva. Mialatt az állam hirtelen olyan erős lesz, amilyen erős csak lehet, az egyént e folyamat egyetlen pillanat alatt a lehető legnagyobb gyengeségre kárkoztatja.

Azok az angolok, akik – idestova három évszázada – azal a feltett szándékkal keltek át az óceánon, hogy az Újvilág lakatlan földjén demokratikus társadalmat hozzanak létre, már az anyaországukban megszokták, hogy részt vehetnek a közügyek intézésében. Már ismerték az esküdtszék intézményét, a véleménynyilvánítás meg a sajtó szabadságát, ismerték a személyhez fűződő szabadságjogokat, a független bíróságokat, és nemcsak tiszta képük volt arról, hogy mi a törvényesség, de már meg is szokták, hogy éljenek a jog

⁸ Tocqueville természetesen az amerikaiakra céloz.

biztosította lehetőségekkel. Ezek a szabad intézmények és férfias erkölcsök, mivelhogy Amerikában is meghonosították őket, a segítségükre voltak az egyre terjeszkedő állam elleni védekezésben.

Ami annyit tesz, hogy a szabadság már jó ideje meggyökeresedett az amerikaiaknál, szemben az egyenlőséggel, amely viszonylag új keletű jelenség az Újvilágban. Európában viszont fordított a helyzet: itt az egyenlőség – amely a korlátlan hatalomgyakorlás miatt, és jóformán a királyok szeme előtt kapott lábra – már áthatotta a szokásokat, amikor a szabadság eszméje megfészkelte a fejekben.

Ahogy már mondtam, a demokratikus népeknél a kormányzás még a gondolatát sem tűri a másodlagos hatalmi centrumoknak, ezért már eleve is egy önmagában álló és központosított hatalom formáját ölti. Mindez különösen érvényes azokra a demokratikus nemzetekre, amelyeknél az egyenlőség elvét erőszakos forradalom vitte diadalra. Miután a vihar egyetlen pillanat alatt magával sodorta a helyi politika élén álló osztályokat, és mivel a zavaros fejű és szervezetlen tömegnek semmilyen gyakorlata sem volt a helyi ügyek intézésében, az államon kívül más nem is vállalhatta volna, hogy a kormányzás ezer gondját-baját a vállára vegye. Így a központosítás bizonyos fokig szükségszerű volt.

Sem dicsérni, sem szidni nem kell Napóleont, amiért csaknem minden közigazgatási hatalmat egy kézben összpontosított, ez a hatalom ugyanis a nemesség meg a nagypolgárság hirtelen eltűnése után szinte magától hullott az ölébe. Visszaautasítani ezt a hatalmat legalább olyan nehéz lett volna, mint erőnek erejével megszerezni. Az amerikaiak viszont sohasem érezték ennek szükségét: egyrészt azért,

mert náluk nem volt forradalom, másrészt azért, mert kezdettől fogva maguk vették kézbe életük irányítását, és ezért sohasem kellett megbízniuk az államot, hogy átmenetileg gyámkodjon felettük.

Egy demokratikus nép esetében tehát nemcsak az határozza meg a központosítás mértékét, hogy az egyenlőség mennyire fejlődött ki soraikban, hanem az is, hogy ez az egyenlőség hogyan van megalapozva.

Amikor egy nagy demokratikus forradalom kitör, és a különböző társadalmi osztályok közt megkezdődik a háború, a nép már csak annak okán is igyekszik a közigazgatást kizárólag a kormányzókra hagyni, hogy kizárja az arisztokráciát a helyi politikából. De amikor ugyanez a forradalom már a vége felé jár, általában maga a legyőzött arisztokrácia bízta az államra a politikai élet vezetését, mert retteg a vele egyenrangú és őt nemegyszer szolgáskorban tartó nép zsarnokoskodásától.

Mindenesetre tény, hogy korántsem mindig ugyanaz a társadalmi osztály szeretné minél több előjoggal felruházni a hatalmat, de amíg csak tart a demokratikus forradalom, mindig akad a nemzetben olyan – vagy lélekszámánál, vagy vagyonánál fogva – nagy hatalmú társadalmi osztály, amelyet már rendkívüli indulatai és sajátos érdekei is rákényszerítenek a közigazgatás központosítására, mégpedig teljesen függetlenül a szomszédos kormány iránti gyűlöletől, a demokratikus népeknek ettől az általános és állandó érzületétől. Angliában például – ahogyan ma is megfigyelhető – az alsóbb néposztályok dolgoznak erőt és fáradságot nem kímélve a helyi függetlenség szétverésén, illetve azon, hogy a közigazgatást a szélekről bevigyék a központba, miközben a felsőbb osztályok semmiféle erőfeszítéstől sem riadnak

vissza, csak hogy a helyi közigazgatás megmaradjon a régi keretek között. És aligha tévedek nagyot, ha megjósolom: egyszer az az idő is el fog jönni, amikor visszájára fordul a helyzet.

Az eddig mondottakból világosan kiderül, mi a magyarázata annak, hogy azoknál a demokratikus népeknél, amelyek hosszú és fájdalmas társadalmi munka eredményeképp jutottak el az egyenlőségig, a társadalmi hatalom mindig erősebb, az egyén pedig mindig gyengébb, mint abban a demokratikus társadalomban, amelyben a honpolgárok kezdettől egyenlők. Minderre az amerikaiak nyújtják a legmeggyőzőbb bizonyítékot.

Az Egyesült Államok lakóit soha semmilyen előjog nem választotta el egymástól; nekik sohase kellett megtapasztalniuk az úr és a szolga felemás viszonyát, és mivel se félni nem féltek egymástól, se gyűlölni nem gyűlölték egymást, okuk se nagyon volt rá, hogy a központi hatalmat hívják segítségül ügyes-bajos dolgaik intézésében. Egyedülálló sors az amerikaiaké: az angol arisztokráciától átvették a személyhez fűződő szabadságjogok eszméjét meg a helyi szabadságjogok szeretetét, de mert nem kellett harcolniuk az arisztokrácia ellen, mindkettőt meg is tartották.

A tudás állítólag minden korban az emberek függetlenségének védelmét szolgálja, de még inkább így van ez a demokrácia évszázadaiban. Amikor egyik ember olyan, mint a másik, nem igazán nehéz megvetni az egyetlen és mindenható kormányzat alapjait – csak jó ösztön kell hozzá, más semmi. Ahhoz viszont, hogy az emberek a fenti körülmények között megszervezzék, majd fenn is tartsák a másodlagos hatalmi centrumokat, és hogy a honpolgárok

függetlensége és gyengesége ellenére is létrehozzák azokat a szabad egyesületeket, amelyek a társadalmi rend felborítása nélkül is alkalmasak a diktatúra visszaszorítására, nos, ehhez nagyon sok intelligencia, nagy tudás és nem kis talpraesettség szükséges.

Mindebből arra juthatunk, hogy a demokratikus népeknél annál nagyobb a hatalomkoncentráció meg az egyén szolgálása, minél jobban gyökeret eresztett köztük az egyenlőség, és minél nagyobb a fejekben a sötétség.

Igaz, míg a kevésbé civilizált évszázadokban a kormányzat híjával van annak az intelligenciának, amely nélkül elképzelhetetlen a despotizmus tökéletesítése, a honpolgárok azzal a fajta tudással nem bírnak, amely lehetővé tenné számukra, hogy kibújjanak a despotizmus hálójából. Ám e két dolognak megközelítőleg sem azonosak a következményei.

Bármilyen tudatlan is egy demokratikus nép, a népet kormányzó hatalom sosincs szűkében a tudásnak: egyebek mellett azért sem, mert ami kevés kiművelt fő csak akad az országban, azt szívesen szolgálatába fogadja – ha meg nem talál ilyeneket, akkor külföldön keres pallérozott elméjű embereket. Márpedig annál a nemzetnél, amelyik egyszerre tudatlan és demokratikus, egykettőre napvilágra jut, még hozzá elfojthatatlanul, hogy milyen elképesztően nagy a különbség a központi hatalom meg minden egyes alattvaló szellemi képességei között. Ami még inkább hozzájárul ahhoz, hogy minden hatalom a népfelség letéteményesének kezében összpontosuljon. Így terjed ki folyamatosan mind nagyobb és nagyobb területre az állam közigazgatási hatalma, főként annak köszönhetően, hogy az államon kívül nincs más erő, amely alkalmas volna a közigazgatás ellátásra.

Az arisztokratikus berendezkedésben élő nemzetek viszont még olyankor is egészen más képet mutatnak, amikor nem tekinthetők különösebben felvilágosultnak; ugyanis a tudás egyenletesen oszlik meg az uralkodó és a legtekintélyesebb honpolgárok között.

Amikor a jelenlegi egyiptomi pasa⁹ uralomra került, a csupa egyenlő emberből álló lakosságot a legmélyebb elmaradottságban találta, ezért az európai tudást és észjárását elsajátítva látott hozzá országa kormányzásához. Mivel az uralkodó felvilágosultsága az alattvalók tudatlanságával és demokratikus gyengeségével párosult, a lehető legerőteljesebb központosítás sem ütközött semmilyen akadályba, és így az uralkodó könnyen a saját manufaktúrájává alakíthatta az országot; olyan manufaktúrává, amelynek az alattvalók lettek a munkásai.

Őszintén hiszem, hogy a politikai hatalom szélsőséges központosítása végül teljesen megbénítja a társadalmat, és ezzel hosszú távon magát a hatalmat is meggyengíti. Tagadhatatlan viszont, hogy az erős központosított hatalom nagyon is megfelel arra, hogy adott időben és adott helyen nagy dolgokat vigyen végbe. Mindez különösen igaz a háborúra, amikor attól függ a győzelem, vajon sikerül-e gyorsan ugyanarra az egy pontra irányítani minden erőforrást, és nem attól, hogy mekkora erőforrások állnak rendelkezésre. Ebből adódóan a különböző népek főleg háborús időkben érzik kíváncsnak – jobban mondva szükségesnek – a központi hatalom előjo-

⁹ Mohamed Ali (1769–1848) 1805-től 1848-ig volt Egyiptom alkirálya; az országa modernizálására irányuló nagyszabású kísérleteiről sokat cikkeztek a korabeli francia sajtóban.

gainak kiterjesztését. Nincs olyan hadviseléshez is értő államférfi, aki ne kedvelné a központosítást, amelynek jóvoltából még nagyobb erők felett nyerhet ellenőrzést, és nincs olyan központosításpárti államférfi, aki ne kedvelné a háborút, hiszen ez arra kényszeríti a nemzeteket, hogy minden hatalmat az állam kezében koncentráljanak. Az a demokratikus tendencia, amelynek következtében az emberek egyre több előjoggal ruházzák fel az államot, és – ezzel párhuzamosan – egyre jobban és jobban szűkítik az egyén jogait, sokkal gyorsabb és állandóbb a demokratikus népeknél, mint a többenél, mivel az előbbiek már helyzetüknél fogva is jobban ki vannak téve a gyakori háborúskodásnak, mi több, olykor a pusztalétüket is veszély fenyegeti.

Arról már volt szó, hogy a demokratikus népek a zűrzavartól való félelmükben és a jóléthez való ragaszkodásukban mind nagyobb és nagyobb jogosítványokkal ruházzák fel a központi kormányzatot, de elsősorban azért tesznek így, mert az ő szemükben ez az egyetlen kellően erős hatalom, amely mind szellemi adottságainál, mind maradáságánál fogva védelmet nyújthat az anarchiával szemben. Mindehhez aligha kell hozzáfűzni, hogy azok a sajátos körülmények, amelyeknek hatására egy demokratikus társadalom kaotikussá és ingataggá válik, csak fokozzák ennek az általános ösztönnek az intenzitását, és mind határozottabban arra készítetik az egyéneket, hogy a nyugalmuért teljesen feláldozzák a jogait.

Összességében elmondhatjuk, hogy egy nép sohase hajlik annyira a központi hatalom jogkörének növelésére, mint egy olyan hosszú és véres forradalmat követően, amely – miután a korábbi tulajdonosokat megfosztotta javaiktól,

és minden hitet és meggyőződést aláásott – gyűlölködést szított az ellentétes érdekektől és ellenséges frakcióktól megosztott nemzetben.¹⁰ Ilyenkor nagy hirtelen minden másnál fontosabb lesz a köznyugalom, és a honpolgárok a társadalmi béke utáni elvakult vágyakozásukban legszívesebben mindent feláldoznának a rend oltárán.

Az eddigiekben több olyan járulékos körülményt vettem nagyító alá, amelyek mind elősegítik a hatalom központosítását. De a leglényegesebből még nem beszéltem.

Azoknak a járulékos okoknak a sorában, amelyek a demokratikus népek körében közrejátszanak abban, hogy a szuverén minden politikai ügyet egy kézben összpontosítson, a szuverén eredete és hajlamai a legfontosabbak.

Az egyenlőség évszázadaiban élő emberek természetből fogva szeretik a központi hatalmat, és készségesen hozzájárulnak jogosítványainak kiterjesztéséhez, de ha úgy fordulnak a dolgok, hogy a központi hatalom híven képviseli érdekeiket, valamint pontosan leképezi ösztönös törekvéseiket, akkor szinte végtelen bizalommal vannak iránta, és az az érzésük, hogy tulajdonképpen önmaguknak adják mindazt, amit a központi hatalomnak juttatnak.

A közigazgatási hatáskörök a régi arisztokratikus rendszerhez részben még kapcsolódó királyok uralma alatt sokkal nehezkesebben és lassabban engednek a centrum vonzásának, mint a saját erőből hatalomra kerülő, így születésük, elfoglaltságaik, ösztöntörekvéseik és szokásaik révén az egyenlőség ügyéhez elszakíthatatlan szálakkal

¹⁰ Célzás a jakobinus rémuralom időszakára és a forradalmat lezáró napóleoni időszakra.

kötődő uralkodók regnálása idején;¹¹ mindezzel korántsem azt akarom mondani, hogy a demokrácia évszázadaiban élő arisztokrata származású uralkodók egyáltalán nem próbálnak központosítani. Énszerintem ugyanolyan elszántan munkálkodnak ezen, mint a többiek. Az egyenlőség ebből a szempontból még előnyös is nekik, ám a lehetőségeik korlátozottabbak, mégpedig azért, mert a honpolgárok nemhogy elébe mennének vágyaiknak, de sokszor még elfogadni is csak nehezen tudják azokat. A demokratikus társadalmakban tehát annál nagyobb a központosítás, minél kevésbé arisztokratikus jellegű a szuverén – ez a szabály.

Amikor régi királyi dinasztia áll az arisztokrácia élén, a nemesség természetes előítéletei, az arisztokratikus társadalmakban közkeletű jellemhibák szabadon bontakoznak ki, és nincs rájuk semmilyen orvosság. Amikor azonban egy feudális dinasztia tagja lesz egy demokratikus nép uralkodója, mindennek a fordítottjával van dolgunk. Az ilyen uralkodó – mind nevelterésénél, mind szokásainál, mind emlékeinél fogva – úgyszólván egyetlen napra sem tudja magában elfojtani a társadalmi helyzetek egyenlőtlensége által sugalmazott érzelmeket;¹² a nép viszont – ugyancsak a saját társadalmi pozíciójától meghatározottan – minden módon ragaszkodik ahhoz az életformához, amelyet az egyenlőség hozott létre. Ilyen körülmények közt gyakran megesis, hogy a honpolgárok igyekeznek határt szabni a központi hatalomnak – de nem azért, mintha zsarnokinak éreznék: csupáncsak arisztokratikus volta miatt; és nem

¹¹ Célzás Bonaparte Napóleonra.

¹² Célzás X. Károly 1824 és 1830 között tartó uralkodására.

is abból a megfontolásból tartanak ki foggal-körömmel a függetlenségük mellett, mert szabadságra vágnak, hanem mindenekelőtt az egyenlőségük megőrzése végett.

Előfordulhat, hogy egy forradalom – főleg, ha egy régi királyi dinasztiát foszt meg trónjától, és új embereket állít egy demokratikus nép élére – átmenetileg meggyengíti a központi hatalmat, de bármilyen anarchikusnak látszik is ez első pillantásra, minden tétovázás nélkül megjósolható, hogy végső és szükségszerű következményeit tekintve nem pusztán kibővíti, hanem meg is erősíti ugyanennek a központi hatalomnak a jogkörét.

A demokratikus társadalomban az az első és bizonyos szempontból egyetlen nélkülözhetetlen feltétele a közhatalom központosításának, hogy a szuverén szeresse az egyenlőséget, és ezt el is tudja hitetni a honpolgárokkal. Így lesz a lehető legegyszerűbb a despotizmus valaha oly bonyolult tudománya: olyan egyszerű, hogy még egyetlen elvben is megfogalmazható.

AZ ÖNKÉNTES ALÁVETETTSÉGRŐL

*Bár a mai európai nemzeteket illetően
gyakran változhat a szuverén személye, ennek hatalma
mégis ingatat*

Ha alaposan elgondolkodunk az eddigieken, meglepetve és ijedten állapíthatjuk meg, hogy Európában minden, de minden azt szolgálja, hogy a központi hatalom határtalanul kiterjeszthesse jogosítványait, és hogy az egyén szinte napról napra gyengébb, törékenyebb, kiszolgáltatottabb legyen.

Európa demokratikus nemzeteire egytől egyig jellemző az az általános hajlandóság, amely az amerikaiakat a hatalom központosítása felé viszi, csakhogy ezek a demokratikus nemzetek emellett számos olyan – másodlagos és véletlenszerű – körülménynek vannak alávetve, amelyeket az amerikaiak nem ismernek. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy valójában az egyenlőség felé tett valamennyi lépésükkel a despotizmushoz kerülnek közelebb.

Ha minderről meg akarunk győződni, elég körülnézni, majd magunkba tekinteni.

A mi évszázadunk előtti arisztokratikus időkben jó néhány olyan jog létezett, amelyekről az európai uralkodók lemondtak, vagy amelyektől megfosztották őket, jöllehet e jogok szerves részét alkották hatalmuknak. Alig száz éve a legtöbb európai nemzet előtt még nem voltak ismeretlenek

az úgy-ahogy teljesen független egyének vagy testületek; ezek az egyének vagy testületek működtették az igazságszolgáltatást, toborozták a sereget, gondoskodtak a katonák ellátásáról, szedték be az adókat, ráadásul sok esetben ők hozták és ők is magyarázták a törvényeket. Azóta az állam mindenütt visszaszerezte – és immár nem osztja meg senkivel – az uralkodói hatalom e természetes jogosítványait; a kormányzattal akár csak a legcsekélyebb kapcsolatban álló dolgokban sem tűr közvetítőt ön maga meg a honpolgárok között, ő maga vezeti őket az államügyek minden területén. Ezzel persze nem azt akarom mondani, hogy rosszallom ezt a hatalomkoncentrációt – mindössze az a célom, hogy felhívjam rá a figyelmet.

Ugyanebben az időszakban számtalan másodlagos hatalmi centrum¹ létezett Európában, és ezek a központok a helyi érdekek képviselőjeként intézték az ottani közügyeket. A legtöbb ilyen helyi hatóság ma már a múlté, de amelyek még léteznek, annak se jószok sok időt: nemsokára ezek is a központi hatalom fennhatósága alá fognak kerülni. A földesurak kiváltságai, a szabad városok előjogai, az országrészek önigazgatási intézményei Európa egyik végétől a másikig vagy már most romokban hevernek, vagy meg vannak számlálva a napjaik.

Európa az utóbbi fél évszázadban sok forradalomnak és ellenforradalomnak volt a színhelye, ám ezek az események, amelyek a földrészt egymással ellentétes irányokba próbálták elmozdítani, egy pontban hasonlítanak: mindegyik lerombolta – vagy legalábbis alapjaiban ingatta meg – a másodlagos hatalmi centrumokat. A francia nemzet az

¹ Lásd a 125. oldalon olvasható lábjegyzetet.

általá meghódított országokban érintetlenül hagyta a helyi kiváltságokat, a francia nemzet felett győzelmet arató uralkodóknak azonban végül sikerült elsöpörni őket az útból. Ezek az uralkodók egyetlen olyan újdonságnak sem kegyelmeztek, amelyet a forradalom meghonosított náluk, a központosítást kivéve: ezt az egyetlen dolgot voltak hajlandók elfogadni tőle.

Megjegyzendő, hogy bár e jogoktól a mi korunkban erőszakosan fosztották meg a társadalmi osztályokat, céheket és embereket, mindez korántsem arra szolgált, hogy új, demokratikus alapokon nyugvó másodlagos hatalmi centrumokat hozzanak létre; ezek a jogok az uralkodónál összpontosultak. Az államnak mindenütt egyre több lehetősége van arra, hogy még a legjelentéktlenebb honpolgárt is ő maga irányítsa, és hogy mindegyik honpolgárnak vezetője legyen hivatalos ügyei intézésében.²

² Annak a ténynek, hogy az egyén egyre gyengébb lesz a társadalommal szemben, rengeteg megnyilvánulási formája van. Itt – sok egyébtől eltekintve – csak a végrendelethez való viszonyról szeretnék szót ejteni.

Az arisztokratikus országokban többnyire mély tiszteletet támasztanak az ember végakarata iránt. Ez a tisztelet a régi európai népeknél már-már babonassággá fajult. A hatóság nemhogy nem korlátozta semmiben a haldokló szeszélyeit, de még legabszurdabb döntését is a törvény erejével ruházta fel, ezért aztán a végrendelet érvényességét sohase lehetett megkérdőjelezni.

De amikor az élők gyengék, a holtak végakarata sem tartják akkora tiszteletben. Ez a végakarata csak szűk körben lehet hatályos, mert ha az örökhagyó a végakaratával kilép ebből a körből, a szuverén vagy megsemmisíti a végrendeletet, vagy a saját fennha-

A régi Európa csaknem mindegyik jótékonyági intézménye magánkézben vagy céhek tulajdonában volt, mára azonban többé-kevésbé a szuverén fennhatósága alá kerültek, sőt, nem egy országban maga a szuverén igazgatja őket. Ma már jóformán csak az állam látja el kenyérrel az éhezőket, biztosít fedelet és gondozást a betegeknek, ad munkát a munkanélkülieknek; manapság már jószerével csak az állam akar orvosolni minden nyomorúságot.

És ahogyan a jótékonykodás, úgy a közoktatás is nemzeti feladat lett a legtöbb népnél. Ha egy anya nem önszántából adja gyermekét az államnak, az nemritkán a karjaiból ragadja ki, hogy a saját intézőire bízza. Az állam sugalmazza minden egyes nemzedéknek, hogy mit érezzen, miként azt is, hogy miről mit kell gondolnia. Az oktatás terén is az egyforma az úr, mint minden más dologban; a sokféleség, akárcsak a szabadság, minden új nappal kevesebb.³

Azt is mondhatnám, és semmi túlzás nem lenne benne, hogy a legtöbb nemzet esetében – legyen az katolikus

---

tósága alá vonja végrehajtását. A középkorban semmi sem szabott határt az örökhagyó akaratának. A mai franciáknál viszont már senki sem oszthatja szét úgy a vagyonát a gyermekei közt, hogy az állam ebbe bele ne szóljon. Ha egyszer az egész emberléteret ellenőrizte, ennek utolsó aktusát sem akarja szabályozatlanul hagyni. [Tocqueville jegyzete.]

³ Tocqueville, akit 1842-ben újraválasztottak parlamenti képviselőnek, politikusként is elutasította a közoktatás feletti állami vagy egyházi gyámkodást, mivel egy olyan oktatási rendszer híve volt, amelyben – amerikai mintára – magánszervezetek működtették volna a tanintézményeket.

vagy protestáns – fennáll a lehetősége annak, hogy a vallás a kormányzat kezébe kerül. Nem mintha az uralkodó azzal az igénnyel lépne fel, hogy ő maga mondja meg, mi számít dogmának. Ahhoz viszont nagyon is ragaszkodik, hogy hatalmát a dogma értelmezőire is mindjobban kiterjessze: a papságot megfosztják ingatlanjaitól, a papoknak fizetést folyósítanak, és saját hasznukra fordítják a papság befolyását; a pap állami tisztviselő lesz, ha ugyan nem a szuverén érdekeinek kiszolgálója, és ezen az úton egyre mélyebben sikerül behatolnia az emberek lelkébe.⁴

Mindez azonban csak egyik fele a képnek.

A szuverén hatalma nemcsak teljesen kitölti a régi hatalmi körök szféráját, mint ahogy láttuk, de ez a szféra már nem is tudja megtartani a határai között: ez a fajta hatalom mindenütt túlsordul ezeken a határokon, és azt a teret is birtokba veszi, amely addig az egyén függetlenségének volt fenntartva. Míg valamikor a társadalom messze nem gyakorolt ellenőrzését az összes tevékenység felett, ma már ez nincs így, és napjainkban egyre több cselekedetre terjeszti ki fennhatóságát.

⁴ Minél több jogosítványa van a központi hatalomnak, annál nagyobb a központi hatalmat képviselő hivatalnokok száma. Ezek a hivatalnokok nemzetet alkotnak a nemzetben, és ha a kormányzat garantálja e testület stabilitását, a hivatalnoki kar minden nemzetben mindinkább az arisztokrácia helyébe lép.

A szuverén – Európában csaknem mindenütt – két módon tartja uralma alatt a honpolgárokat: vagy félelmet kelt bennük a hivatalnoki karral szemben, vagy megcsillantja előttük annak lehetőségét, hogy előbb-utóbb ők is tisztviselők lehetnek. [Tocqueville jegyzete.]

Az arisztokratikus berendezkedésben élő népek körében a társadalmi hatalom kizárólag azon a területen irányította és ellenőrizte a honpolgárokat, amely közvetlen és látható kapcsolatban állt a nemzeti érdekekkel, de minden más tekintetben tiszteletben tartotta szabad akarataikat. Ezeknél a népeknél mintha a kormány gyakran elfelejtette volna, hogy elérkezik olykor az a pont, amikor az egyének hibái és nyomora már az egyetemes jólétet veszélyeztetik, és hogy néha maga a közérdek követeli meg egy-egy magánember anyagi összeomlásának megakadályozását.

Napjaink demokratikus nemzetei ezzel ellentétes szélsőségre hajlamosak.

Magától értetődik, hogy a legtöbb uralkodó nem pusztán vezetni kívánja az egész népet; az a benyomásunk, mintha felelősnek is éreznék magukat az általuk vezetett alattvalók valamennyi tettéért, valamint egyéni sorsáért, és mintha mindegyiküket útba szeretnék igazítani az élet különböző területein; ha úgy hozza a szükség, igyekeznek minden alattvalójukat – még azok akarata ellenére is – boldoggá tenni.

Ráadásul a magánemberek is mindinkább ilyen szemmel tekintenek a társadalmi hatalomra: ha bajba kerülnek, őt hívják segítségül, és úgy néznek fel rá, mintha a tanítójuk vagy vezetőjük volna.

Bizton állíthatom, egyetlen olyan ország sincs Európában, amelyben a közigazgatást ne központosították volna, de nem is csak a centralizációról beszélek: a minden apró részletre kiterjedő közigazgatás emellett inkvizítorként kutakodik az emberek életében – a közigazgatás soha ilyen mélyre nem hatolt még az emberek magánügyeibe. A maga módján sokkal több, a tetejébe egészen jelentéktelen dolgot

is szabályoz, és minden nappal egy fokkal jobban megveti a lábát minden egyén mellett, körül és felett, mégpedig azzal a szándékkal, hogy a segítségükre legyen, tanáccsal lássa el, majd függő helyzetbe kényszerítse őket.

Valamikor a szuverén a földjei jövedelméből és a befolyt adókból élt. Ma azonban, amikor hatalmával együtt szükségletei is megnövekedtek, ez már másképpen van. Míg az uralkodó ugyanilyen körülmények között régen új adót vetett ki, ma kölcsönt vesz fel. Így lesz az állam lassan a legtöbb dúsgazdag honpolgár adója, és így összpontosul kezében a legtöbb nagytőke.

Eközben a kisembereket is magához köti, csak más eszközzel.

Minél jobban elkeverednek egymással a különböző rendű-rangú emberek, és a társadalmi helyzetek minél egyenlőbbé válnak, a szegénynek annál nagyobb mértékben nő a jövedelme, szélesedik a látóköre, sokasodnak a vágyai. Megszületik benne az igény, hogy jobb körülmények közt éljen, és álmait takarékoskodás útján tervezi megvalósítani. A megtakarításnak hála pedig folyamatosan, már-már naponta többen vannak azok, akik kitartó és kemény munkájuk eredményeképp kisebb tőkére tesznek szert. Ám ezek a csekélyke tőkék csak akkor hozhatnak hasznót, ha sikerül egyesíteni őket. Ezért jött létre az az emberbaráti intézmény, amely – ha nem tévedek – a jövőben egyik legnagyobb politikai intézménye lesz társadalmunknak. Egyszerre több segítőkész emberben is megfogant az ötlet, hogy összegyűjtsék a szegények megtakarított pénzét, és az ily módon felhalmozott tőke profitját okosan befektessék. Néhány országban ezek a jótékonyági egyesületek ugyan függetlenek maradtak az államtól, de csaknem mindegyik-

ben teljesen összeolvadtak vele: és még arra is akad példa, hogy a kormányzat lépett az alapítók helyébe – ez utóbbi esetben maga a kormányzat vállalta magára a hatalmas küldetést, hogy saját munkájával egyetlen helyen halmozza fel és kamatoztassa több millió munkás megtakarított vagyonkáját.⁵

Az állam így vonzza magához a gazdagok pénzét kölcsön gyanánt, és így rendelkezik kedve szerint, hála a takarékpénztáraknak, a szegények fillérjeivel. Ekképpen csurog megállás nélkül a kezébe az ország vagyona, és ez a vagyon annál gyorsabban növekszik, minél nagyobb a társadalmi helyzetek egyenlősége. A demokratikus nemzetek tagjai ugyanis csak az államban bíznak, mert az ő szemükben csakis az államnak van tekintélye, csak az állam látszik időtálló intézménynek.⁶

A szuverén hatalma tehát nem szorítkozik a közvagyon hasznosításával kapcsolatos döntésekre: a magánvagyonok felhasználásába is van némi beleszólása; az állam nem csupán közvetlen feljebbvalója, de gyakran ura is minden honpolgárnak, mi több, a honpolgár intézője és pénztárnoka is egyben.

⁵ Tocqueville feltehetően az 1816-ban alapított Caisses des dépôts et consignations elnevezésű takarékszövetkezetre utal.

⁶ Miközben szakadatlanul nő a jólét iránti igény, a kormányzat egyre jobban ráteszi a kezét a jólét anyagi forrásaira.

Az emberek tehát két különböző úton menetelnek a szolgásgba. Az anyagi gyarapodás vágya annyira lefoglalja őket, hogy eszükbe se jut beleszólni a kormányzásba, a jó mód kedvelése folytán pedig egyre jobban ki vannak szolgáltatva az ország vezetőinek. [Tocqueville jegyzete.]

A központi hatalom nemcsak teljesen kitölti valamikori hatáskörét, nemcsak kitágítja, sőt, túl is lépi azt, de ezen a körön belül sokkal fürgébben, dinamikusabban és szababban mozog, mint régen.

Az európai kormányzatok ebben a mi időnkben bámulatos tökélyre vitték a közigazgatás tudományát; a kormányoknak sokkal több feladata van, és sokkal rendezettebben, gyorsabban és olcsóbban végzik teendőiket; a magánemberektől szerzett értesülések jóvoltából folyton-folyvást gazdagodnak. Az európai uralkodók szinte napról napra kiszolgáltatottabbá teszik megbízottjaikat, és állandóan új módszereket eszelnek ki arra, hogy miképpen tudnák még jobban az irányításuk alá vonni, még kevesebb fáradsággal ellenőrizni őket.

A kormányok immár nem érik be azzal, hogy az összes ügyet kivétel nélkül a szolgálatukban álló saját embereikkel intéztessék: arra is igényt tartanak, hogy minden egyes ügyben maguk szabják meg, hogy miként járjanak el az ügynökeik. Ilyenformán nemcsak arról van szó, hogy a közigazgatás mindenestől alá van rendelve a hatalomnak, hanem arról is, hogy a döntéseket mindinkább egyetlen helyen hozzák meg, és a közigazgatás egyre kevesebb kézben összpontosul. A kormányzat egyszerre központosítja tevékenységét, illetve bővíti előjogait: ez a kettős oka az erejének.

Ha belegondolunk, miből is állt valaha az igazságügyi hatalom a legtöbb európai nemzetnél, két dolog tűnik fel: e hatalom függetlensége, valamint az a tény, hogy viszonylag nagy területet érintettek a jogosítványai.

A törvényszékek ugyanis nem kizárólag a magánemberek egymással szembeni peres ügyeiben hoztak határozatot; igen sokszor a magánemberek és az állam közti konfliktusokban is döntőbíróként szolgáltak.

Nem azokra a politikai és közigazgatási jogosítványokra gondolok, amelyeket a törvényszékek egyes országokban bitoroltak, hanem azokra az igazságügyi jogosítványokra, amelyekkel mindenütt élnek. Mindegyik európai népnél voltak – és vannak ma is – bizonyos individuális jogok, amelyeknek többsége a bírói védelem alá helyezett általános tulajdonjoghoz kapcsolódik, és amelyeket az állam csak bírói engedéllyel tekinthet semmisnek.

Főleg ez a félig politikai hatalom különböztette meg az európai törvényszékeket a többtől, mert noha minden népnek voltak bírái, mindegyikük más-más jogokkal ruházta fel őket.

Ha most szemrevételezzük, mi történik a legtöbb szabadnak nevezett európai nemzetnél – meg más országokban is –, azt látjuk, hogy e törvényszékek mellett mindenfelé egyéb, kevésbé független törvényszékek is létesülnek, mégpedig kifejezetten azzal a céllal, hogy a közigazgatás meg a honpolgárok közti peres ügyekben soron kívül hozzanak ítéletet.⁷ A régi bírói hatalom független maradhat ugyan, szűkítik azonban az illetékességi körét, amelyet fokozatosan a magánemberek jogvitáinak rendezésére korlátoznak.

⁷ Tocqueville *Az amerikai demokrácia* első kötetében leírja, hogy azoknak az amerikai honpolgároknak, akik érzésük szerint a közigazgatás önkényének estek áldozatul, jogukban áll rendes bíróságokon perelni a köztisztviselőket. Franciaországban viszont a honpolgárok meg a közigazgatás közti konfliktusok – olyan hagyomány alapján, amely a régi rendig nyúlik vissza – a rendkívüli bíróságok, vagyis a közigazgatási bíróság jogkörébe tartoznak.

E különleges törvényszékek száma folyamatosan szaporodik, és jogosítványaik is egyre sokasodnak. Ezért hát a kormány egyre több mindenben mentesül az alól, hogy másik hatalommal kelljen jóváhagyatnia jogait vagy bármely akaratát. Ha egyszer nem lehet meg bírák nélkül, legalább arra törekszik, hogy maga válassza meg, és mindig a markában tartsa őket – ami annyit jelent, hogy nem is annyira az igazságszolgáltatást, mint inkább az igazságszolgáltatás látszatát helyezi önmaga és a magánemberek közé.

Az állam tehát már nem éri be azzal, hogy saját magához vonja az összes ügyet; az is megesik, és egyre gyakrabban, hogy mindben ő maga dönt, ráadásul bármiféle ellenőrzés vagy jogorvoslati lehetőség nélkül.⁸

A modern európai nemzeteknél felmerül azonban egy nyomós ok, amelynek mindeddig nem szenteltek különösebb figyelmet, de amely – függetlenül az általam említett többtől – szintén arra készteti a szuverént, hogy kiterjessze cselekvési körét vagy növelje jogosítványai számát. Ez az ok pedig nem más, mint a nagyipari fejlődés, amely igen kedvezően hat az egyenlőség kialakulására.⁹

⁸ Mi, franciák ezzel kapcsolatban egy sajátos áligazságnak vagyunk az áldozatai. Amikor egy magánember pert indít a közigazgatás ellen, a tárgyalást sohase írják ki polgári ügyekben eljáró bíróra, és teszik ezt abból a megfontolásból, hogy ne mossák össze a közigazgatási hatalmat a bírói hatalommal. Mintha bizony az nem volna e két hatalmi ág összekeverése – a tetejébe a lehető legveszedelmesebb és legszarnokibb módon –, hogy a kormányt a közigazgatási hatalom mellett még a bírói hatalommal is felruházzák. [Tocqueville jegyzete.]

⁹ *Az amerikai demokrácia* első kötetében nem sok szó esik az ipa-

A nagyipar általában igen nagy tömegben vonz embereket ugyanarra a helyre, emellett újfajta és bonyolult kapcsolatokat létesít közöttük. Ezeket az embereket nagy hirtelen alternatíva elé állítja: a bőség meg a nyomorúság közti választás elé, és ez egyáltalán nem veszélytelen a köznyugalomra nézve. Végül is az megtörténhet, hogy a munkák komolyan veszélyeztetik majd azoknak az életét meg az egészségét, akik hasznat húznak belőlük, és azokat is, akik végzik őket. Ennélfogva a nagyipari munkásság szabályozása, ellenőrzése és fegyelmezése sokkal fontosabb, mint a többi osztályé, és egyértelmű, hogy számbeli növekedésével együtt a kormányzat jogkörét is szélesíteni kell.

Ez az igazság sok esetben helytálló, de van itt egy másik is, amely különösen érvényes az európai nemzetekre.

A miénket megelőző évszázadokban az arisztokráciát volt a föld, amit az arisztokrácia – helyzetéből adódóan – meg is tudott védeni. Az ingatlanulajdont garanciák bástyázták körül, és a tulajdonosok nagy szabadságot élveztek. Mindez törvényeket teremtett, szokásokat alakított ki, amelyek annak ellenére is hosszú ideig fennmaradtak, hogy a földek felaprózódtak, a nemesek tönkrementek. És még ma is az összes honpolgár közül a földtulajdonosok meg a földművesek tudnak a legkönnyebben kibújni az ellenőrzést gyakorló társadalmi hatalom hálójából.

Ugyanezekben az arisztokratikus évszázadokban, amelyekben történelmünk gyökerezik, az ingó vagyonnak nem volt nagy becsülete: tulajdonosait megvetették, gyengének

---

ri fejlődésről, amelynek horderejére Tocqueville csak az 1835-ös angliai utazásán ébredt rá. A kérdéssel bővebben kifejtett gondolatait lásd Alexis de Tocqueville: i. m. 671–675. p.

tartották; a nagyiparosok rendhagyó osztályt alkottak az arisztokratikus világban. Mivel nem voltak megbízható pártfogók, védelmezők sem akadtak, és gyakran az önvédelemre is képtelenek voltak.

Ebből adódóan ma már a nagyipari tulajdont sajátos típusú ingatlanvagyonként kell értékelnünk, olyan tulajdonként, amelyre nem irányul ugyanolyan figyelem, és amely nem kaphat ugyanolyan garanciákat, mint a tulajdon általában; a nagyiparosokat pedig a társadalmi rend külön kis osztályként kell felfognunk; ennek az osztálynak a függetlensége régebben nem nagyon számított, ezért is hagyták rá az uralkodók rendeletalkotási szuverenitására. Ha belenézünk a középkori törvénykönyvekbe, elámulunk, hogy a királyi rendeletek mindig is milyen részletesen szabályozták az ipart az individuális szabadság évszázadaiban; ezen a téren a központosítás a lehető legaktívabb és legalaposabb.

Azóta nagy forradalom rengette meg a világot; az ipari tulajdon kifejlődött, megizmosodott; ma már egész Európát ellepi; a nagyiparososztály kibontakozott, és minden másik osztály romjai is az ő vagyonát gyarapították. Ez az osztály mind létszámát, mind jelentőségét, mind gazdagságát tekintve növekedett. És növekedése folytatódik, így vagy úgy még azok is kapcsolatba kerülnek vele, akiknek semmi közük hozzá; sokáig csak kivételes társadalmi osztály volt, de ott a lehetőség, hogy ez legyen a legfontosabb, ha ugyan nem az egyetlen társadalmi osztály; azok az eszmék és politikai szokások viszont, amelyek egykor ennek az osztálynak köszönhették létüket, megmaradtak. Ezek az eszmék és szokások semmit sem változtak; először is azért nem, mert régiek, másodsorban meg azért, mert tökéletes

harmóniában állnak a mai ember új eszméivel és általános szokásaival.¹⁰

Mindennek következményeként a nagyipari tulajdon korántsem kapott olyan jogokat, amelyek jelentősége szerint megilletnék. A nagyiparosok osztálya a legkevésbé sem lesz önállóbb azzal, hogy egyre népesebb. Épp ellenkezőleg: azt is mondhatnánk, hogy magában hordozza a despotizmust, amely a maga természetes módján a fejlődésével azonos mértékben terjeszkedik.¹¹

¹⁰ A következő bekezdésnek nem teljesen világos a jelentése. Tocqueville valószínűleg arra gondol, hogy minél nagyobb befolyást szerez a nagyiparososztály, annál nagyobb az esélye, hogy az államhatalom rátelepszik. Vagyis az ipari forradalom szintén a hatalom központosításának malmára hajtja a vizet. E homályos passzushoz fűzött jegyzetében Tocqueville a császárság alatt elfogadott bányajogi törvényre céloz, amely az 1810. április 21-ei törvénnyel külön rendelkezett a felszíni és a föld mélyében rejlő tulajdonról, a föld alatti ásványi kincsek kitermelésének jogát az államra ruházva.

¹¹ Néhány tény az elmondottak alátámasztására: a köszén a nagyipari gazdagság természetes energiaforrása. Minél fejlettebb a nagyipar Európában, a köszén annál nagyobb gazdasági jelentőséget nyer, a kitermelését viszont egyre jobban megnehezíti a javaknak az egyenlőség nyomán kialakuló megosztása – így aztán a legtöbb uralkodó magához vonta a föld alatti természeti kincsek tulajdonjogát, és a bányaművelésre is kiterjesztette fennhatóságát; a többi tulajdonfajta esetében nem történt ilyesmi.

Ekképpen kerülnek köztulajdonba a bányák, amelyeket eddig egyéni tulajdonnak tekintettek, és ugyanolyan kötelezettségeknek voltak alávetve, ugyanolyan garanciákkal rendelkeztek,

Minél fejlettebb egy nemzet ipara, a nemzetnek annál nagyobb szüksége van országutakra, csatornákra, kikötőkre és olyan – félig-meddig a köz érdekét szolgáló – munkákra, amelyek megkönnyítik a vagyonosodást; és minél demokratikusabb a nemzet, annál nehezebb lesz a bányaművelés a magánembereknek, és annál könnyebb lesz ugyanez az államnak. Báttran állíthatom: nyilvánvaló törekvése korunk uralkodóinak, hogy egymaguk vegyék kézbe az ilyen vállalkozások irányítását; az uralkodók szinte naponta fogják még szorosabbra a gyeplőt, növelve ezzel a lakosság kiszolgáltatottságát.

Másrészt minél nagyobb az állam hatalma, minél nagyobbak a szükségletei, annál nagyobb mennyiségben tart igényt a nagyipari termékekre, amelyeket általában a fegyver-

---

mint a többi ingatlan. Ebből következően mind a bányaművelés, mind a koncessziók odaítélése az állam előjogává válik. A korábbi tulajdonosból olyan bányaművelő lesz, aki az államnak köszönheti jogait, de az állam emellett még azzal az igényel is fellép, hogy csaknem minden téren ő irányítsa a bányaművelést: szabályokat ír elő, módszereket tesz kötelezővé, állandó ellenőrzés alatt tartja az iparágat, ha meg a bányaművelők ellenállnak, a közigazgatási bíróság nyomban megfosztja őket a koncessziós jogtól, és a közhatalom másoknak adományozza kiváltságait. A kormány tehát nemcsak a bányák tulajdonosa, hanem magát a bányászatot is felügyeli.

Minél fejlettebb az ipar, annál nagyobb méreteket ölt a feltárt ásványi vagyon kitermelése. Új bányákat nyitnak, növekszik a bányászok száma. Az uralkodók úgyszólván naponta gyarapítják föld alatti birodalmukat, és szolgálkaikkal népesítik be a bányákat. [Tocqueville jegyzete.]

raktárak műhelyeiben vagy manufaktúrákban állít elő. Ilyképpen minden királyságban az uralkodó lesz a legfőbb nagyiparos, aki ebbéli minőségében elképesztő tömegben vonz magához mérnököket, építészeket, szakmunkásokat és iparosokat; hogy a saját szolgálatába állítsa őket.

De az uralkodó nem egyszerűen a legjelentősebb nagyiparos; mindinkább azon fáradozik, hogy a többi nagyiparos ura vagy vezetője legyen.

Azzal, hogy a honpolgárok egyenlőbbek, egyben gyengébbek is lettek, amiért is tehetetlenek az ipar terén, ha nem szövetkeznek egymással; ennek következtében viszont a közhatalom magától értetődően a fennhatósága alá akarja vonni a szövetkezeteiket.

El kell ismerni, hogy a szövetkezeteknek nevezett közösségek olyan erősek és félelmetesek, amilyen erős és félelmetes egyén sohase lehet, és – szemben az egyénnel – sokkal kevésbé viselik tetteikért a felelősséget: ezért aztán látszólag nagyon is észszerű, ha a társasági jog területén jóval korlátozottabb az ilyen gazdasági közösségek szabadsága, mint a magánemberé.

Az uralkodók azért is készek így tenni, mert eredendő ösztönük is ezt követeli. A demokratikus népeknél a honpolgárok csak egyféleképpen tudnak ellenállni a központi hatalomnak: ha szövetségre lépnek egymással – ezért is bizalmatlan a hatalom azokkal az egyesületekkel, amelyeket nem tud az ellenőrzése alá vonni;¹² ugyanakkor – és ezt

¹² Az 1810-es büntető törvénykönyvbe is beillesztett 1834. április 10-ei törvény 291. cikkelye kimondta, hogy húsznál több személyt tömörítő szervezet vagy egyesület csakis kormányzati engedéllyel hozható létre, ám ha a szervezetben tagozatok is vannak,

a megjegyzést sem szabad figyelmen kívül hagyni – a demokratikus népek honpolgárai már csak azért sem képesek megvédeni azokat az egyesületeket, amelyekre oly nagy szükségük lenne, mert nemritkán félelemmel és féltékenységgel viseltetnek irántuk. Ezeknek a kisebb magántársaságoknak az ereje és élettartama az általános gyengeség megingatagság közepette csodálatba ejti és nyugtalanítja őket, elannyira, hogy nem kell sok hozzá, és veszedelmes előjognak fogják tekinteni, hogy minden ilyen egyesület a lehető legszabadabban él természetes képességeivel.

Mellesleg a manapság életre hívott egyesületek kivétel nélkül új jogi személynek minősülnek, méghozzá olyan jogi személynek, amelynek jogait még nem szentesítette az idő, és amelyek olyan időszakban lépnek a világba, amikor erősen meggyengült a magánjogok fogalma, a társadalmi hatalom meg jóformán korlátlan; nem meglepő, hogy ezek az egyesületek már születésük pillanatában elvesztik szabadságukat.

Némely egyesületeket minden európai népnél csak akkor lehet megalapítani, ha az állam – amely előzőleg megvizsgálja az alapító okiratot – engedélyt ad rá. Több nemzetnél pedig azt tapasztalni, hogy az állam az összes egyesületre ki akarja terjeszteni ezt a szabályt. Nem nehéz belátni, hová vezet, ha mindez sikerül is neki.

Ha egyszer a szuverénnek jogában áll bizonyos feltételekhez kötni mindenféle egyesület létrejöttét, nemsokára már az ellenőrzésük és irányításuk jogát is magának

úgy egyik tagozatnak sem lehet húsznál több tagja. Ezt a törvényt (már a harmadik köztársaság idején) csak az 1901. július 1-jén elfogadott egyesülési törvény 21. cikkelye helyezte hatályon kívül.

fogja vindikálni, hogy semmiképpen se tudjanak letérni az útról, amelyet kijelölt nekik. Miután tehát, az állam kiterjesztette fennhatóságát mindazokra, akik egyesületet szeretnének alapítani, azokkal is így jár el, akik már megtették ezt – és ezzel csaknem az egész ma élő népesség függő helyzetbe kerül.

Ily módon az uralkodók egyre több mindenre teszik rá a kezüket, és sajátítják ki legnagyobb részét annak az erőnek, amelyet jelenleg a nagyipar teremt szerte a világban. Ahogy minket a nagyipar visz előre, ők a nagyipar haladását segítik elő.

Részemről akkora jelentőséget tulajdonítok az eddig mondottaknak, hogy már-már attól félek, ártok annak a gondolatnak, amelyet itt minden igyekezetemmel próbálók körvonalazni.

Ha történetesen úgy ítéli az olvasó, hogy az általam bizonyítékul választott példák elégtelenek vagy önkényesek, ha benyomása szerint imitt-amott eltúloztam a társadalmi hatalom fejlődését, és ezzel szemben túlságosan is szűkre fogtam azt a kört, amelyben a személyes szabadság még kiteljesedhetik, hadd kérjem meg arra, hogy egy pillanatra csukja be a könyvet, és nézze meg közelebbről mindazt, amit szándékomban állt megmutatni. Arra kérem, tanulmányozza figyelmesen ő maga, mi történik minden egyes nap itt, minálunk, de másutt is; hogy érdeklődjék a szomszédainál, és végül önmagát is vegye szemügyre; nagyon meglepődne, ha akár vezető nélkül, akár egészen más utakon is, de nem ugyanoda lyukadna ki, ahová én akartam elvezetni.

Észre fogja venni, hogy a legutóbbi ötven évben a központosítás, ha százféleképpen is, de mindenütt fokozódott.

Fejlődését háborúk, forradalmak, hódítások segítették, úgyszólván mindenki a központosítás megerősítésén dolgozott. Az említett időszakban olyan emberek követték egymást elképesztő gyorsasággal a politika élén, akiknek a gondolatai, az érdekei és a szenvedélyei százféleké voltak, de vagy így, vagy úgy, mindegyikük központosítani akart. A központosítás ösztöne volt az egyetlen mozdulatlan pont a maga sajátos módján állandóan változó életükben és gondolataikban.

Nem csoda, hogy az olvasó, miután legapróbb részleteiben is gondosan kielemezte ezeket az emberi törekvéseket, és egészében akarja látni a képet, nem hisz a szemének.

Egyrészt a legéleterősebb dinasztiák sem ülnek már biztosan a trónjukon – persze ha hatalmon vannak még egyáltalán. Bármerre nézünk, a népek mindenütt ki akarnak törni a törvények jármából; megkérdőjelezzik vagy korlátozzák uruk vagy uralkodójuk tekintélyét; mindegyik népezeg-mozog, mindegyik nép nyugtalan, még az is, amelyik egyelőre nem lázadt fel; ugyanaz a szellemiség tartja forrongásban őket. Másrészt ugyanebben az anarchikus időszakban – ugyanezeknél a zabolátlan népeknél – a társadalmi hatalom egyre csak tágítja jogkörét, egyre centralizáltabb lesz, egyre kezdeményezőbb, egyre gáttalanabb, egyre kiterjedtebb. Nincs is az életnek olyan mozzanata, amikor a honpolgár megszabadulhatna az őt ellenőrző közigazgatástól; a honpolgár nem is érzi, sőt, nincs is tudatában, de minden nap újabb és újabb szeletét veszíti el individuális függetlenségének, és ugyanazok az emberek, akik időről időre megdöntik a trónt, majd megtiporják a királyokat, minden különösebb ellenállás nélkül hajolnak meg egy tisztviselő akarata előtt.

Vagyis napjainkban két nagy, ráadásul ellentétes irányú változás tanúi vagyunk; az egyik folyamatosan gyengíti, a másik viszont folyamatosan erősíti a hatalmat: azt a hatalmat, amely történelmünk egyetlen időszakában sem látszott ennyire gyengének, sem ennyire erősnek.¹³

Elég egy kicsit közelebbi pillantást vetni a világ állapotára, és rögtön látjuk, hogy e két változás között szoros kapcsolat van: egy forrásból fakadnak, és bár szétválnak egymástól, ugyanoda sodorják az embereket.

Hadd mondjam el itt utoljára még egyszer, amit ebben a könyvben többször is kifejtettem: vigyáznunk kell arra, hogy az egyenlőség tényét össze ne keverjük azzal a forradalmi változással, amely végleg meghonosítja az egyenlőséget a társadalomban meg a törvényekben; ennek a két dolognak az összemosásában rejlik a magyarázata minden olyan jelenségnek, amely csodálatba ejt minket.

Európa összes politikai hatalmát, a jelentőseket éppen úgy, mint a kevésbé jelentőseket, az arisztokratikus évszázadokban alapították, és ezek a hatalmak többé-kevésbé az egyenlőtlenség meg az előjogok képviselői és védelmezői voltak. Ahhoz tehát, hogy uralomra juttassák a növekvő egyenlőség nyomán támadt új érdekeket és szükségleteket, a mai embereknek meg kellett dönteniük vagy a fennhatóságuk alá kellett vonniuk ezeket a régi hatalmakat. Ez

¹³ Ahogy Tocqueville több helyütt írja, a „forradalmi indulatok” állandóan a demokratizálódás irányába terelik a nemzeteket, ezzel egyidejűleg azonban a demokratizálódási folyamat természetesen visz egyre közelebb ahhoz a demokratikus despotizmushoz, amelynek összehasonlíthatatlanul nagyobb a hatalma, mint amivel nem sokkal előtte a királyságok rendelkeztek.

vezetett a forradalmak kitöréséhez, és ez ültette el a legtöbb ember lelkében a leküzdhetetlen vonzalmat a zűrzavar meg a szabadság iránt: azt a vonzalmat, amely a forradalommal – bármi legyen is annak a célja – mindig együtt jár.

Szerintem ma már egyetlen olyan ország sincs Európában, amelyben az egyenlőség kifejlődését nem előzték meg – vagy nem követték – a tulajdonviszonyokat meg az emberek életét meghatározó erőszakos változások, és mivel mindezeket a nemzet legcivilizáltabb része követte el a nemzet legcivilizáltabb része ellen, szinte mindenütt nagy zűrzavar és féktelen tombolás kísérte őket.

Mindennek két, egymással ellentétes tendencia a következménye, de erről már volt szó. A demokratikus forradalom tetőpontján mindazokat, akik a forradalom ellen harcoló arisztokratikus hatalmi centrumok lerombolásával voltak elfoglalva, nagy szabadságszeretettel jellemezte, de minél inkább sikerült győzelemre vinniük az egyenlőség ügyét, annál jobban átadták magukat azoknak a természetes ösztönöknek, melyeket épp az egyenlőség ébresztett fel bennük, és ezért még jobban megerősítették, még jobban központosították a társadalom feletti hatalmat. Eredetileg azért volt szükségük a szabadságra, hogy egyenlők legyenek, de minél jobban megvalósították a szabadság segítségével az egyenlőséget, az egyenlőség körülményei közt annál nehezebb lett a szabadság megőrzése.

E két társadalmi állapot nem mindig ebben a sorrendben követte egymást. Atyáink világosan szemünk elé tárták, miképpen hozhat létre egy nép félelmetes zsarnokságot a kebelében, méghozzá épp akkor, amikor megszabadult a nemesei fennhatóságától, és kihívta maga ellen az összes királyi hatalmat – az egész világnak példát mutatva így abból, hogy

miként tud egy nép minden alávetettséget felszámolni, ezzel egy időben pedig a kivívott szabadságot elveszíteni.¹⁴

A mai embernek mindennapos élménye, hogy mindenfelé összeomlóban vannak a régi hatalmak; látja, hogyan csökken az ereje mindannak, ami nem is olyan régen még befolyást gyakorolt rá, látja leomlani a régi falakat; mindez még a legelmésebbek ítélőképességét is megzavarja. Ők csak a szemük előtt lejátszódó mélyreható változásokkal vannak elfoglalva, és azt hiszik, az emberiség örökre elmerül az anarchiában. Ha e gyökeres változás végső következményére gondolnának, ki tudja, lehet, hogy más félelmeik is volnának.

Ami engem illet, őszintén bevallom, hogy nincs valami nagy bizodalmam a szabadságvágyban, még ha a kortársaim lelkesednek is érte; én magam is jól látom a mai nemzetek dühödt tombolását, az viszont nem egyértelmű számomra, vajon elég liberálisak-e,¹⁵ és tartok tőle, hogy a trónokat megingató lázongások végeztével a szuverén még a korábbinál is nagyobb hatalomra fog szert tenni.

Miféle despotizmus fenyegeti a demokratikus nemzeteket

Az Egyesült Államokban megfigyeltem, milyen különleges lehetőségeket kínál az amerikaihoz közel álló demokratikus társadalmi rend a despotizmus kiépítésére, sőt, hazajöve-

¹⁴ Célzás a jakobinus rémuralom időszakára.

¹⁵ Tocqueville csak az olyan társadalmat tekintette liberálisnak, amely képes létrehozni a szabadság kiteljesedését, védelmét és gyakorlását segítő intézményeket.

lem után az is feltűnt, mily nagymértékben használta már fel eddig is a legtöbb európai uralkodó a demokratikus társadalomszervezés szülte eszméket, szükségleteket és indulatokat a hatalma kiterjesztésére.

Annak idején mindebből arra a felismerésre jutottam, hogy előbb-utóbb a keresztény nemzetek is nagy eséllyel kerülhetnek ahhoz hasonló elnyomás alá, amilyen nem egy ókori népek jutott osztályrészül.

Azóta alaposabban áttekintettem a kérdést, és elmondhatom: az utóbbi évek töprengései csökkenteni nem csökkentették félelmemet; pusztán annyi történt, hogy ma már egészen mástól félek, mint öt esztendővel ezelőtt.¹⁶

Az elmúlt évszázadokban soha egyetlen teljhatalmú uralkodó sem próbálkozott azzal, hogy másodlagos hatalmi centrumok alkalmazása nélkül, egymaga kormányozza mérhetetlen birodalma minden országrészét; amiképp azzal sem, hogy minden megkülönböztetés nélkül valamennyi alattvalóját aláesse egy mindenkire egyformán érvényes törvény minden rendelkezésének, és leereszkedve alattvalói közé közvetlenül utasítgassa vagy irányítsa őket. Ilyesmi soha egyetlen uralkodónak sem fordult meg a fejében, vagy ha mégis, akkor a civilizáció fejletlensége, a kezdetleges közigazgatás, de főleg az életkörülmények különbözőségével járó természetes akadályok miatt aligha jutott volna messzire e nagyralátó terv kivitelezésében.

Tudvalévő, hogy a Római Birodalom területén élő népek még a császárság fénykorában is meg tudták őrizni szokásaikat és hagyományos életvitelüket. Habár a provinciák

¹⁶ Tocqueville az 1835-től 1840-ig terjedő öt évre, *Az amerikai demokrácia* két kötetének közreadása közti időszakra célzó.

ugyanannak az uralkodónak voltak alávetve, általában külön-külön igazgatták őket, ráadásul a provinciákban igen nagy volt a szorgos és gazdag települések száma; noha a birodalom vezetése kizárólag a császár kezében összpontosult, és ha úgy hozta a szükség, bármilyen ügyben döntő szava volt, még ő sem tudta a társadalom meg az egyén életének minden apró mozzanatát az ellenőrzése alatt tartani.

Mivel óriási hatalmuknak nem volt semmilyen ellensúlya, a római császárok szabadon átadhatták magukat minden szélysüknek, és az állam minden erőforrását felhasználhatták bizarr hajlamaik kielégítésére. Az is sűrűn előfordult, hogy hatalmukkal visszaélve egy-egy római polgárt önkényesen megfosztottak javaitól – vagy akár az életétől is –, ám ez a zsarnoki hatalom mindössze pár emberre nehezedett teljes súlyával, a sokaságot megkímélte. Csak néhány fontosabb célt tartott szem előtt, a többinek nem igazán tulajdonított jelentőséget. Erőszakosnak erőszakos volt, de szűk körre korlátozódott.

Ha viszont a demokráciában élő nemzetek napjainkban kerülnének despotikus uralom alá, akkor annak a despotizmusnak, feltételezésem szerint, mindenben más lenne a megjelenési formája: nagyobb volna a kiterjedése, és könnyebb volna elviselni is; lezüllesztteni lezüllesztén az embereket, szenvedést azonban nem hozna rájuk.

Biztos vagyok benne, hogy a felvilágosultság meg az egyenlőség évszázadaiban – mint amilyen a miénk is – az uralkodók kifejezetten hajlamosak minden közhatalmat magukhoz ragadni, miként arra is, hogy még az ókori uralkodóknál is gyakrabban és mélyebben hatoljanak be a magánérdekek szférájába. De ha az egyenlőség kedvez is a despotizmus kiépítésének, egyszersmind meg is könnyíti az elviselését.

Láthattuk, hogy minél egyformábbak és minél inkább egyenlők az emberek, az életfeltételek is annál humánusabbak, annál elviselhetőbbek; ha egyik honpolgárnak sincs sem különösebben nagy hatalma, sem túlzottan nagy vagyona, akkor a zsarnoki beavatkozásnak is sokkal kevesebb a tere és lehetősége. Mivel kiugróan nagy vagyonok nincsenek, a vagyak már ösztönösen is visszafogottak; az igények szerények, a szórakozási lehetőségek egyszerűek. Az általános mértékletesség az uralkodót is visszatartja, korlátokat szabva mohó vágyainak.

Ezeket a demokratikus társadalmi rend jellegével kapcsolatos érveket sok más – e könyv témakörén kívül eső – érvel is kiegészíthetném, én azonban szeretnék megmaradni az általam felállított keretek között.

A demokratikus kormányok a komolyabb elégedetlenségi hullámok vagy nagyobb válságok bizonyos pillanataiban durvák és kegyetlenek is lehetnek, ezek a válságok azonban ritkák lesznek,¹⁷ és nem fognak sokáig tartani.¹⁸

¹⁷ A Lajos Fülöp uralkodásának véget vető 1848-as februári forradalom és a második köztársaság kikiáltása után Tocqueville már úgy gondolta, jóslata túlságosan is derűlátónak bizonyult.

¹⁸ Sokszor eszembe jut, hogy mi történne, ha ebben az elkényelmesedett demokratikus életformában a hadsereg bizalmatlansága folytán egyszer csak katonai kormány kerülné hatalomra valamilyen országban. Szerintem még az ilyen kormány sem távolodna el mindattól, amit e fejezetben felvázoltam, és sohase ragadtatná magát a katonai oligarchia vad kegyetlenkedéseire. Biztos vagyok benne, hogy ebben az esetben a köztisztviselő habitusa teljesen összeolvadna a katonáéval, mégpedig úgy, hogy a közigazgatás is átvenne valamit a katonás fegyelemből, meg a katonák is át-

Ha a mai ember kisszerű vágyaira, elkényelmesedett életmódjára, széles körű tudására, őszinte vallásos hitére, kiegyensúlyozott erkölcsiségére, dolgozó és rendszerető szokásaira gondolok, illetve arra, hogy a romlottságban ugyanolyan visszafogott, mint az erényben, akkor úgy látom, nem is attól kell tartani, hogy zsarnokok lesznek az urai: sokkal nagyobb az esélye, hogy a vezetői gyámkodni fognak felette.

Mindennek alapján az a véleményem, hogy a demokratikus népeket fenyegető elnyomás egyetlen olyan önkényuralomra sem fog hasonlítani, amely a történelemben megelőzte, ezért kortársaink hiába is erőlködnének, hogy valami effélére leljenek az emlékezetükben. Mint ahogyan én magam is hiába keresek olyan új szót, amely pontosan és csorbíthatatlanul fejezi ki a róla kialakított képemet. Erre ugyanis a „despotizmus” még a „zsarnokság” is teljesen alkalmatlan. Merőben új dologról lévén szó, tegyünk inkább kísérletet a körülírására, ha egyszer megnevezni lehetetlen.

Próbálom elképzelni, milyen is lehet majd a despotizmus új megjelenési formája: csaknem egyforma, egymással egyenlő emberek hatalmas tömegét látom magam előtt, és ez a rengeteg ember lankadatlanul rója önmaga körül a körköket, miközben valósággal hajszolja az apró és közönséges örömöket. Mindegyik félrevonulva éli életét, közönyösen a többiek sorsa iránt, mindegyiknek a gyermekei és legközelebbi barátai jelentik az egész emberiséget; a többi honpol-

---

vennének egyet-mást a civil ügyvitel módszereiből. Mindennek eredményeként olyan kiszámítható, világosan és egyértelműen szabályozott, ellentmondást nem tűró parancsuralom jönne létre, amelyben a népből hadsereg lenne, a társadalomból meg kaszánya. [Tocqueville jegyzete.]

gárt, jóllehet a közvetlen közelükben él, még csak nem is látja. De még ha elér is hozzájuk, akkor sem érez semmit. Mindegyik önmagába zárva éli életét, csakis önmagáért, és ha a családjuk megmaradt is, bizvást mondhatjuk, hogy hazájuk már nincsen.

Gigászi hatalom helyezi gyámság alá a tömeget; igyekszik biztosítani a szórakozását, éberen őrködik a sorsa felett. Ez a hatalom korlátlan, a legapróbb részletre is kiterjedő, szabályozott, előrelátó és jámbor. Azt is mondhatnánk, az atyai hatalomhoz hasonló, már ha az volna a célja, hogy a felnőttkorra készítse fel a férfiakat, és nem pedig épp az ellenkezőjére törekedne, vagyis hogy örök gyermekkorban tartsa őket. Ezt a hatalmat egy pillanatig sem zavarja a honpolgárok szórakozása, feltéve, hogy semmi mással nem foglalkoznak. Ez a hatalom készségesen munkálkodik a boldogulásukért, de csak akkor, ha ő az egyedüli forrása és egyetlen döntőbírója jólétüknek. Emellett a biztonságukkal is törődik: jó előre gondoskodik szükségleteikről, elősegíti élvezeteiket, vezeti üzleti ügyeiket, irányítja ipari tevékenységüket, szabályozza örökösödésüket, felosztja örökölt javaikat – miért is ne akarná mindjárt a gondolkodás terhétől, mi több, az élet minden gondjától-fáradalmától is megszabadítani őket?

Ekképpen lesz a despotizmus hatására nap nap után egyre hiábavalóbb és egyre ritkább a szabad akarat érvényesülése, így szorítja vissza a despotizmus egyre szűkebb térre az egyén akaratát, és kárhozza minden honpolgárt a lehető legnagyobb passzivitásra. Az egyenlőség már amúgy is felkészítette mindegyiket az embereket, mert egyenlőség nélkül aligha lett volna lehetséges mindezt elviselni vagy mindebben valóságos jótétet látni.

Miután mindenkit egyenként vaskezébe vett, majd saját elképzelése szerint teljesen átformált, a szuverén az egész társadalmat akarja fennhatósága alá vonni, mégpedig úgy, hogy az egész társadalomra ráteríti a minden semmiséget felölelő, kicsinyesen bonyolult, mindenkire érvényes szabályok sűrű szövetű hálóját, amelyet még azok az eredeti és erőteljes személyiségek sem tudnak átszakítani, akiknek minden adottsága megvan ahhoz, hogy kiemelkedjenek a tömegből; a szuverén tehát nem megtöri, csak felpuhítja az akaratosakat, hogy engedelmességre szorítva irányíthassa azokat. Kevés alkalommal kényszerít cselekvésre, ehelyett inkább elzárja a tettek útját; nem lerombol, csak nem enged napvilágra jönni; nem zsarnokoskodik, csak gúzsba köt, megfojt, elsorvaszt, kiolt, eltompít, hogy végül minden nemzetet dolgos és engedelmes nyájja züllesszen, olyan nyájja, amelynek a mindenkori kormány a pásztora.

Mindig is az volt a meggyőződésem, hogy ez a jogilag szabályozott, békés és könnyen elviselhető szolgátság, amelyről az előbbiekben próbáltam képet adni, nagyon is jól megfér a szabadság látszatának egyes formáival, és hogy – mert ez sem lehetetlen – még a népszuverenitás árnyékában is létre tud jönni.

Kortársainkban két, egymással ellentétes vágy dolgozik állandóan: az az igény, hogy vezessék őket, és az, hogy szabadok legyenek. Mivel az emberek e két ösztönös igény egyikéről sem tudnak letenni, nagy buzgalommal igyekeznek egyszerre kielégíteni mindkettőt. Olyan kormányzatot áhítanak, amely egységes és korlátlanul gyámkodó, de mégis csak a honpolgárok demokratikus választásának eredményeképp születik. Ekként szeretnék összhangba hozni a centralizációt a népszuverenitással. Mindez megnyugvással tölti el

őket. Azzal vigasztalják magukat, hogy ha gyámkodnak is felettük, legalább ők maguk választhatják meg gyámjaikat. Az egyén zokszó nélkül túri, hogy megbéklyózzák, feltéve, hogy a lánc végét nem egyetlen ember, nem is egyetlen társadalmi osztály, hanem maga a nép tartja kezében.

Ebben a rendszerben a honpolgárok csak azért vetik le időnként a rabigát, hogy megválasszák, ki uralkodjék rajtuk: ennek utána ismét rabigába hajtják a fejüket.

Napjainkban igen sokan vannak, akik könnyen beletörődnek az államigazgatási despotizmus és a népszuverenitás közti kompromisszumba, és akik a legkevésbé sem féltik az egyén szabadságát, ha ennek a szabadságnak a nemzet nevében gyakorolt hatalom a biztosítéka. Nekem ez a biztosíték egyáltalán nem elégséges. Az én szememben nem az a lényeg, kicsoda a hatalom birtokosa, hanem hogy van-e szabadság vagy nincsen.

Azt viszont nem tagadhatom, hogy még az ilyen társadalomszervezet is sokkal, de sokkal jobb annál, mint amelyik egyetlen embernek vagy egy politikai felelősséggel nem tartozó testületnek ad minden hatalmat.¹⁹ A demokratikus despotizmus igen különböző formákat ölthet, de ezek közül alighanem ez utóbbi lenne a legrosszabb.

Amikor a szuverén szabadon választható – vagy egy szabadon választható és független törvényhozó hatalom ellenőrzése alatt áll –, előfordul, hogy még nagyobb elnyomás nehezedik az egyénre;²⁰ ez az elnyomás azonban mégsem

¹⁹ Célzás Bonaparte Napóleonra, valamint a jakobinus diktatúrára.

²⁰ Az általános választójog ugyanis még nagyobb legitimitással ruházta fel a demokratikusan választható szuverént.

annyira megalázó, mert bár gúzsba köti vagy tehetetlenségre kárhoztatja a honpolgárt, emez felfoghatja úgy is a dolgot, hogy engedelmességével végtére is önnönmagának rendeli alá magát, és csak annyi történik, hogy egyetlen törekvéseért áldozza fel az összes többi.

Nemkülönben azt is belátom, hogy amikor a szuverén az egész nemzet képviselője, és függ is tőle, akkor a honpolgár fizikai ereje és jogfosztottsága nemcsak az államfőnek, de magának az államnak is javára válik, és így valamennyire minden egyes honpolgár hasznát látja, ha a közjó érdekében lemond a függetlenségéről.

Mindez annyit jelent, hogy egy túlközpontosított országban a nemzeti népképviselő bevezetése megszüntetni nem szüntetheti meg, legfeljebb enyhítheti a szélsőséges központosítás negatív következményeit.

Látom én jól, hogy ilyenformán az egyén megőrizheti magának az országos ügyekbe való beavatkozás lehetőségét, ez azonban mit sem változtat azon, hogy az őt érintő kisebb ügyekben immár nem lesz semmi beleszólása. Márpedig gyakorta elfelejtjük, hogy az a legveszedelmesebb, amikor apró dolgokban kényszerítik alávetettségre az embereket. Legszívesebben azt mondanám: a szabadság sokkal, de sokkal fontosabb a kisebb dolgokban, mint a nagyokban, ha nem tudnám, hogy ha az egyiknek híjával vagyunk, akkor biztosra vehetjük, hogy a másik sem a miénk.

A honpolgárok kis dolgokkal kapcsolatos függőségében minden nap megnyilvánul a mindenkire egyformán ránehezedő kiszolgáltatottság. Igaz, sohasem érzik kétségbeesettnek ezt a függőséget, de hátráltatni hátráltatja őket, és leszoknak miatta arról, hogy érvényt szerezzenek akaratuknak. Ez a függőség egyre jobban megbénítja a gondolko-

dásukat, eltompítja a lelküket, és mivel kizárólag a legkritikusabb helyzetekben, vagyis igen ritkán várnak tőlük engedelmességet, csupán kivételes időszakokban mutatkozik meg előttük a szolgaság, amely még ilyen esetekben is csak kevesekre nehezedik. Ha egyszer a központi hatalom ekkora függőségbe vetette a honpolgárokat, később hiába írja elő nekik, hogy időről időre megválasszák e hatalom képviselőit; az a jelentőségteljes tény, hogy hébe-hóba azért mégiscsak érvényesíthetik, bár mindig csak rövid ideig, szabad akaratukat, önmagában korántsem tudja megakadályozni gondolkodási, helyzetértékelési és cselekvési képességük fokozatos elsoványodását, amiként azt sem, hogy lassanként emberi mivoltuk szintje alá ne süllyedjenek.

Ezen az úton haladva hamarosan arra is képtelenek lesznek, hogy ezt az egyetlen megmaradt, semmiképpen sem lebecsülendő előjogukat gyakorolják. Azok a demokratikus népek, amelyek úgy vezették be a szabadságot a politika szférájába, hogy közben növelték a despotizmust a közigazgatásban, furcsa helyzetbe kerültek. Amikor kisebb ügyek intézéséről van szó, amelyekhez a pusztá józan ész is bőven elegendő, alkalmatlannak tartják honpolgáraikat a feladatra, amikor meg az egész állam irányítása a tét, óriási előjogokkal ruházzák fel őket; ezért hát a demokratikus népek kétféle hozzáállást váltogatnak: hol a népszuverenitás, hol a vezetők játékszerévé degradálják a honpolgárokat, hol királyoknál is hatalmasabbnak, hol embernél is kevesebbnek tartva őket. Miután az összes elképzelhető választási rendszert kipróbálták, csodálkozva állapítják meg, hogy ezek közül egyik sem felel meg nekik, és folytatják a keresést, mintha bizony az általuk érzékelt baj csak a választói testületek összetételének, nem

pedig – sokkal inkább – az ország politikai éretlenségének volna a következménye.

Mert, valljuk be, nem könnyű felérni ésszel, hogyan is tudnának maguknak jó vezetőket választani olyan emberek, akik jó ideje már arról is lemondtak, hogy legalább a saját életük urai legyenek; csak áltatja magát, aki azt hiszi, hogy valaha is kikerekedhet szabadelvű, bölcs és erélyes fellépésű kormány egy szolgálathoz szokott nép választásából.

Azt a fajta alkotmányt, amelynek „csúcsa” republikánus, minden egyéb része viszont ultramonarchikus, részemről mindig is rövid életű torzszülöttnek tartottam. Az ilyen berendezkedés a vezetők bűnös fogyatékosságai, illetve a vezetettek ostobasága folytán aligha lesz hosszú életű, a nép pedig, ha egyszer torkig lesz képviselőivel, és elege lesz önmagából is, vagy szabadabb intézményeket teremt, vagy – visszahátrálva az úton – ismét egyetlen úr lába elé veti magát.²¹

²¹ Nem értek egyet azzal a határozott állítással, mely szerint a káosz vagy önkény, az anarchia vagy despotizmus lenne korunk legnagyobb veszedelem. Bár kész vagyok elfogadni, hogy mindkettőtől van félnivalónk – elsősorban is azért, mert mindkettő ugyanarra az okra vezethető vissza: arra az általános apátiára, amely a szélsőséges individualizmus következménye. Csakis ennek az apátiának tudható be, hogy bármily csekély erőt sorakoztat is fel maga mellett a végrehajtó hatalom, mindig könnyűszerrel rá tudja erőszakolni akaratát a társadalomra, de ugyanennek a fásultságnak köszönhető, hogy már mindennek másnapján elég egy pártnak mindössze harminc embert csatasorba állítani, és máris ölébe pottyan a hatalom. Időtálló uralmat persze sem egyik, sem másik nem tud kiépíteni: épp az fosztja meg őket a

Az előző fejezet folytatása

Véleményem szerint korlátlan hatalmú és despotikus kormányzatot annál a népnél a legkönnyebb hatalomra emelni, amelynek körében a különböző társadalmi osztályok közti egyenlőség már megvalósult, és bizonyos vagyok benne, hogy amennyiben az említett népnél ilyen kormányzat létesül, az nemcsak szabadságuktól, de idővel még emberi mivoltuktól is megfoszthatja az embereket.

Afelől sincs kétségem, hogy a despotizmustól épp a demokratikus koroknak van a legtöbb félnivalójuk.

Azt hiszem, én minden történelmi korban szerettem volna a szabadságot, de ebben a miénkben egyenesen bálványozom.

Ugyanakkor mély meggyőződése, hogy hiába próbálnák a jövő évszázadokban a kiváltságra meg az arisztokráciára építeni a szabadságot: ezzel mindenki kudarcot fog valani. Hiába akarják majd a tekintélyt egyetlen társadalmi osztályon belül megtartani, ez senkinek sem fog sikerülni. Nincs ma olyan ügyes vagy erős uralkodó, aki képes rá, hogy a despotizmust az alattvalók közti örökérvényű rangkülönbségek visszaállítására alapozza, és nincs sem olyan bölcs, sem olyan nagy hatalmú törvényhozó sem, aki úgy

tartós sikertől, ami oly gyors diadalt biztosított hatalmi törekvéseiknek. Csak azért tudják megragadni a hatalmat, mert nem ütköznek semmiféle ellenállásba, és azért buknak el, mert híjával vannak minden támogatottságnak.

Ennélfogva nem is annyira az anarchia vagy a despotizmus ellen kell harcolni, mint inkább az ellen az apátia ellen, amely egyformán oka mindkettő kialakulásának. [Tocqueville jegyzete.]

is képes volna a szabad intézmények megtartására, hogy nem az egyenlőséget állítja eszményként és vezérelvként maga elé. Csakis az tudja biztosítani felebarátai méltóságát, és megóvni őket a teljes kiszolgáltatottságtól, aki az egyenlőség híveként lép fel; és csak egyféleképpen lehet az egyenlőség híveként fellépni: ha az illető csakugyan híve az egyenlőségnek – kizárólag ettől függ szent vállalkozásának sikere, semmi másról.

Más szóval: nem az arisztokratikus társadalom újbóli felépítése a feladat, hanem hogy annak a demokratikus társadalomnak a talaján kísérjük meg a szabadságot meghonosítani, amelyben az isteni akaratnak megfelelően élünk adatott.

Két fő igazsággal van tehát dolgunk; ennek a két egyszerű, világos és termékeny igazságnak a tükrében magától értetődően teszi fel az ember a kérdést, hogy vajon milyen jellegű szabad kormányzatot alakíthat ki az a nép, amelynél a különböző társadalmi osztályok egyenlősége már létrejött.

A demokratikus nemzetek összetételéből és szükségleteiből következik az is, hogy náluk sokkal egységesebb, centralizáltabb, kiterjedtebb, áthatóbb, erőteljesebb az uralkodó hatalma, mint bárhol másutt. Ilyen körülmények közt az uralkodó értelemszerűen tevékenyebb és erősebb, az egyén meg gyengébb, és alávetettsége is nagyobb: egyikük aktív, a másik inkább passzív, ez elkerülhetetlen.

Arra azonban nem kell számítanunk, hogy a demokratikus országokban az egyéni függetlenség köre ugyanolyan tág lesz, mint az arisztokratikus államokban. De ez nem is olyan nagy baj, hiszen az arisztokratikus rend a társadalmat gyakran feláldozza az egyénért, a többség jólétét pedig néhány ember dicsőségéért.

Fontos és kívánatos is, hogy a demokratikus népet kormányzó központi hatalom erős és lendületes legyen. Nem arról van szó, hogy ezt a hatalmat meg kellene gyengíteni vagy tohonyaságra kellene szoktatni – pusztán annak kell elejét venni, hogy vissza ne éljen erejével és buzgóságával.

Az arisztokratikus évszázadokban elsősorban az biztosította a magánember szabadságát, hogy az uralkodó korántsem egymaga uralkodott, hanem kénytelen volt az arisztokrácia tagjait bevonni a kormányzás és a közigazgatás munkájába; mivel a hatalom mindig meg volt osztva, sohasem nehezedett teljes súlyával, sem mindig egyforma módon minden egyes honpolgárra.

Az uralkodónak nem kellett mindent egyedül csinálnia, de ami ennél is lényegesebb, hogy a nevében eljáró köztisztviselők jó részének hatalma nem uralkodói felhatalmazásból, hanem az illető köztisztviselő arisztokrata mivoltából eredt, és ezért nem tudta állandóan kézben tartani őket. Emellett az uralkodó nem nevezhette ki és nem menthette fel bármikor a köztisztviselőket, ahogyan arra se kényszeríthette őket, hogy egységesen engedelmeskedjenek minden hóhortjának. Több más mellett ez is biztosítéka volt a magánember autonómiájának.

Nem vitatom, hogy napjainkban ezek a megoldások már nem lehetségesek, vannak azonban demokratikus eljárások, amelyek helyettesíthetik őket.

Nem az uralkodóra kell hagyni a céhektől és a nemességtől elvett közigazgatási hatalmat, hanem ennek egy részével azokat a másodlagos hatalmi centrumokat kell felruházni, amelyeket korlátozott időre megbízott egyszerű honpolgárok alkotnak; akárhogy is, a magánember szabadsága

így sokkal biztosabb lesz, és közben semmi sem csorbítja egyenlőségét.

Az amerikaiak, akik velünk ellentétben nem tulajdonítanak valami nagy fontosságot a szavaknak, változatlanul grófságnak nevezik legnagyobb közigazgatási egységüket,²² ám a gróf fennhatóságát az ott lakók választott testületével váltották fel.

Szívesen elismerem, hogy a mi korunkban, amely az egyenlőségé, igazságtalan meg észszerűtlen is lenne, ha a közhivatali megbízatások örökölhettek volna; annak azonban nincs akadálya, hogy meghatározott keretek közt választott köztisztviselőkkel töltsék be őket. A választás ugyanis olyan demokratikus megoldás, amely ugyanúgy képes garantálni, ha nem jobban, a köztisztviselőnek a központi hatalomtól való függetlenségét, mint ahogyan az előjogok örökölhetősége tette ugyanezt az arisztokrata társadalmakban.

Az arisztokratikus országokban szép számmal élnek dúsgazdag és befolyásos magánemberek, akik nincsenek senkire se rászorulva: nem is lehet őket – még titokban sem – olyan könnyen elnyomni; ők ügyelnek rá, hogy a hatalom sohase lépje át a mértéktartás meg a visszafogottság megszokott határait.

Igaz, a demokratikus országokban nincs ilyen vagyonos hatalmasságokból álló réteg, de mesterségesen talán létre lehetne hozni valami hasonlót.

Szilárd meggyőződéseim szerint a mai világban immár lehetetlen az arisztokráciát még egyszer életre hívni, de ab-

²² Tocqueville az angol *county* szóra gondol, amely az Egyesült Államok közigazgatásában 'megye' jelentésben használatos.

ban is hiszek, hogy az átlagos honpolgárok igenis alkalmasak rá, hogy egymással szövetkezve olyan befolyásos, nagy anyagi forrásokkal bíró, erős szervezeteket alakítsanak, amelyek pótolhatják az arisztokrata személyiségek szerepét.

Ekképpen úgy élvezhetnénk az arisztokrácia létének legjelentősebb politikai előnyeit, hogy közben mentesülünk mindattól a méltánytalanságtól és veszélytől, amellyel az arisztokrácia együtt járt. A politikai, nagyipari, kereskedelmi, sőt, tudományos és irodalmi egyesületek megannyi felvilágosult és nagy hatalmú honpolgárnak is tekinthetők, és ezek az egyesületek, amelyeket nem lehet a pusztá uralkodói szeszélyhez igazodva se járomba hajtani, se észrevétlen elnyomni, sikeresen meg tudják óvni partikuláris jogaikat a hatalom követelőzésével szemben, ezzel pedig a közösség szabadságjogait is védik.

Az arisztokratikus időkben minden ember igen szoros függésben él egyszerre több honfitársától, ráadásul oly módon, hogy nem lehet őt úgy megtámadni, hogy a többiek azonnal az oltalmára ne sietnének. Az egyenlőség évszázadaiban viszont nyilvánvaló, hogy minden egyén el van szigetelve a többitől; könnyű kiragadni a közösségből, és büntetlenül meghurcolni, nincsenek örökletes barátai, akikre számíthatna, ha bajba kerül, és nincs olyan társadalmi osztály sem, amelytől védelmet remélhetne. Manapság a jogaiban sértett honpolgár csak egyféleképpen tud védekezni, méghozzá úgy, hogy az egész nemzethez fordul, és ha süket fülekre talál, akkor az egész emberiséghez; végeredményében erre való a sajtó. A sajtószabadság tehát sokkal becsesebb a demokratikus nemzeteknek, mint bármely másíknak; az egyenlőség uralmával beköszöntő legtöbb bajra a sajtó az egyetlen orvosság. Az egyenlőség elkülöníti

egymástól, és meggyengíti az embereket, a sajtó ellenben félelmetes fegyvert ad mindegyikük kezébe, olyan fegyvert, amely még a leggyengébb, a leginkább magára hagyott embernek is a keze ügyében van. Az egyenlőség megfosztja az egyént a hozzá közel állók támogatásától, de szerencsére ott a sajtó, a sajtóval pedig honfitársait és a vele egyívásúakat is segítségül hívhatja. A könyvnyomtatás egyrészt siettette az egyenlőség térhódítását, másrészt e folyamat legjobb kiigazító mechanizmusa.

Úgy látom, a demokratikus országok lakói nem nélkülözhetik a sajtószabadságot, az arisztokratikus társadalmak azonban – ha kell – nagyon is jól elboldogulnak nélküle. Ami az előbb említettek személyes szabadságát illeti, nincs sok bizalmam sem a nagy politikai testületekben, sem a képviselői jogosítványokban, sem a népszuverenitás kinyilvánításában.

Ezek ugyanis bizonyos mértékig mind összeegyeztethetők az egyén szolgásgával; de amíg a sajtó megmarad szabadnak, addig a szolgásg sohasem lehet teljes. Hiszen a sajtó a szó valódi értelmében demokratikus eszköze a szabadságnak.

Az igazságügyi hatalomról is szeretnék valami ehhez hasonlót mondani.

A bírói hatalom lényegéből adódik, hogy mindig partikuláris érdekekkel foglalkozik, és szívesen összpontosítja figyelmét azokra az apró-cseprő ügyekre, amelyeket színe elé visznek; ám az is a lényegéhez tartozik, hogy bár magától sohasem kel az elnyomottak védelmére, mindig rendelkezésére áll a rászorulóknak. Annak a rászorulóknak, aki – legyen bármilyen kiszolgáltatott is – mégiscsak ki-erőszakolhatja, hogy a bíró meghallgassa, és reagáljon a

panaszára; mindez az igazságügyi hatóság szervezeti működésével függ össze.

Mindebből az következik, hogy ez a hatalmi ág különösen alkalmas a szabadság feltételeinek szavatolására, főleg olyan időkben, amikor a szuverén nem átalja a legjelentéktlenebb emberi cselekedeteket is szüntelenül szemmel tartani és befolyásolni, és amikor a gyenge, önmaga megvédésére képtelen magánember a saját elszigeteltségében már nem számíthat a társaira. Ha igaz, hogy az egyén szabadságának mindig is a törvényszék tekintélye volt a leghatékonyabb biztosító, kiváltképp érvényes ez a demokratikus évszázadokra, amelyekben a partikuláris jogok és érdekek állandó veszélynek vannak kitéve, hacsak a bírói hatalom – lépést tartva az osztálykülönbségek kiegyenlítődéssel – meg nem erősödik, és nem növeli illetékességének körét.

Az egyenlőség egy sor olyan hajlamot alakít ki az emberekben, amelyek egyáltalán nem veszélytelenek a szabadságra nézve, ezért elengedhetetlen, hogy a törvényhozó éberrel szemmel tartsa őket; ezek közül a hajlamok közül csak a legfontosabbakra szeretnék emlékeztetni. A demokratikus századokban élő ember nem nagyon érti, hogy a formák²³ mire valók, sőt, ösztönösen irtózik tőlük. Máshol már írtam róla, hogy miért.²⁴ Valamiféle megvetéssel sújtja

²³ Tocqueville részben a közigazgatási eljárásokat, részben a politikai döntéseket érti a kifejezésen.

²⁴ A szakirodalomban nincs egyetértés abban, hogy Tocqueville *Az amerikai demokrácia* mely fejezetére céloz ezzel a megjegyzéssel. Míg a fordításunk alapjául szolgáló kiadás szerkesztője, André Jardin szerint a második kötet első részének tizenharmadik, „Milyen lesz a demokratikus évszázadok irodalmának arculata”

a formákat, ha ugyan nem gyűlöli őket. Mivel mindig a könnyű szórakozást keresi, és csak a mának él, mohón veti rá magát minden élvezetre, és már attól is kétségbe esik, ha várakoznia kell. Ezt a vérmérsékletet honosítja meg aztán a politikai életben, és a formák iránti ellenszenv is ezzel a beállítottsággal magyarázható, elvégre érzése szerint nincs olyan nap, hogy a formák vissza ne vetnék, fel ne tartóztatnák egy-egy tervének kivitelezésében.

Bármennyire is hadilábon áll a demokráciában élő ember a formákkal, ez mit sem változtat azon, hogy a formákat épp a velük szemben táplált bizalmatlanság állítja a szabadság szolgálatába, mivel az a legnagyobb érdemük, hogy választóvonalat húznak erős és gyenge, vezető és vezetett közé – mégpedig abból a célból, hogy az egyiket visszafogva időt adjanak a másiknak, amíg az összeszedi magát. Még azt is mondhatnánk, hogy minél elevenebb, minél hatalmasabb a szuverén, másfelől minél érzéketlenebb, minél védtelenebb az egyén, annál nagyobb szükség van a formákra. Így áll elő az a helyzet, hogy míg a demokratikus népek sokkal jobban rájuk vannak szorulva, mint bármely más nép, azoktól eltérően semmire se becsülik őket. Mind-ezen nem árt alaposabban is elgondolkodni.

Semmi sem szánalmasabb, mint a gőgös megvetés, amellyel legtöbb kortársunk a formákkal kapcsolatos kérdéseket kezeli; azért is sajnálatos ez, mivel mostanság ezek a kérdé-

---

című fejezetről van szó, Harvey C. Mansfield és Delba Winthrop – a mű amerikai fordítói – inkább a második kötet első részének „Az amerikaiak filozófiai módszeréről” című első fejezetére gondolnak. (Az említett fejezeteket lásd Alexis de Tocqueville: i. m. 566–574., valamint 513–518. p.)

sek – még a nem különösképpen fontosak is – a korábbinál sokkal nagyobb súlyt kapnak. Főleg azért, mert az emberiség legелеmibb érdekei közül nem is egy fűződik hozzájuk.

Nem tagadom, előfordult, hogy az arisztokratikus évszázadokban élő államférfiak néha büntetlenül semmibe vehették a formákat, és gyakran átléptek rajtuk; a maiak azonban kénytelenek még a legjelentéktelenebb formákat is tiszteletben tartani, és csak kényszer szorításában engedhetik meg maguknak, hogy eltekintsenek tőlük. A formákat az arisztokratikus társadalmakban szinte babonás áhítat övezte, nekünk viszont felvilágosult és bölcs tisztelettel kell közelednünk hozzájuk.

Van egy másik – az előzőnél sokkal veszélyesebb – természetes hajlama is a demokratikus népeknek, nevezetesen az, hogy megvetik és semmibe veszik az egyén jogait.

Általában vagy azért ragaszkodunk egy joghoz, és méltányoljuk, mert fontos, vagy azért, mert már régóta élünk vele. Azok a demokratikus jogok, amelyekkel a demokratikus népeknél találkozunk az ember, jelentéktelenek, meglehetősen új keletűek és nagyon ingatagok – nem csoda, hogy olyan könnyen figyelmen kívül hagyják és minden lelkiismeret-furdalás nélkül lábbal tiporják őket.

Márpedig előfordul, hogy ugyanezeknél a nemzeteknél, amelyek természetükből fakadóan megvetik az egyén jogait, a társadalom jogai mind nagyobb területet hálózhatnak be, és egyre erősebbek; vagyis az emberek épp akkor mondanak le egyéni jogaikról, amikor a leginkább szükség volna rá, hogy azt a keveset is megbecsüljék és megvédelmezzék, ami ezekből a jogokból megmaradt.

Ilyenformán a szabadság meg az emberi nagyság barátainak épp a mai demokratikus időkben kell ébernek marad-

niuk, és ügyelniük arra, hogy a társadalmi hatalomnak ne legyen módja könnyedén feláldozni néhány egyén partikuláris jogait a maga egyik-másik nagyszabású terve megvalósításának oltárán. Ezekben az időkben még a legszürkébb honpolgár elnyomása sem egészen veszélytelen, és még a legjelentéktelenebb egyéni jogokat sem szabad az önkénynek büntetlenül kiszolgáltatni. Hogy miért nem, annak egyszerű az oka. Amikor olyan időkben tiporják lábbal az egyén partikuláris jogait, amikor az efféle jogok szentsége és jelentősége teljesen áthatja az emberiséget, csakis annak ártanak, akit megrövidítenek a jogaiban – de aki ma tiporja lábbal ugyanezeket a jogokat, az lezülleszti a nemzeti morált, és az egész társadalmat veszélybe sodorja, hiszen napjainkban e jogoknak már a pusztá eszméje is könnyen kiüresedhet, semmivé válhat.

Bizonyos szokások, eszmék és bűnök minden forradalmi átalakulástól elválaszthatatlanok, mivel egy hosszan elhúzódó forradalmi időszakban elkerülhetetlenül felszínre kerülnek, majd közkeletűvé válnak, függetlenül a forradalom céljától, színhelyétől vagy jellegétől.

Az a nemzet, amely aránylag rövid idő alatt többször is vezetőt vált, törvényeit és meggyőződéseit is lecserélve, idővel megkedveli a változást, és megszokja, hogy nincs olyan fordulat, amelyet ne lehetne erőnek erejével kikényszeríteni. Nem szorul különösebb magyarázatra, hogy ez a nemzet végül megvetően el fogja utasítani az általa hasznavehetetlennek tartott formákat, és csak húzódozva veti alá magát a szabálynak, amelynek fennhatósága alól amúgy is sokan igyekeznek kivonni magukat.

Minthogy a méltányosság meg a morál szokásos fogalmaival többé már nem lehet sem értelmezni, sem igazolni

mindazokat az újdonságokat, amelyek jóformán naponta bukkannak fel a forradalom időszakában, megszületik a politikai szükségszerűség dogmája, és megszokottá válik, hogy a hatalom gátlástalanul lábbal tiporja az egyéni jogokat, csak hogy még gyorsabban tudja valóra váltani a maga elé tűzött célokat.

Ezeket a szokásokat és eszméket – lévén elkerülhetetlen részét képezik minden forradalomnak – forradalminak nevezik, és a demokratikus népek körében ugyanúgy megjelenhetnek, mint az arisztokratikus társadalmakban: az utóbbiakban rendszerint erőtlenebbek, és gyorsan el is tűnnek, mivel olyan szokásokba, eszmékbe, hibákba és gyarlóságokba ütköznek, amelyek szemben állnak velük. Így aztán a forradalom befejeztével maguktól elhalványulnak, és a nemzet egy idő múlva visszazökken a régi politikai kerékvágásba. A demokratikus országokban viszont egészen másként zajlik mindez: ezekben mindig tartani kell attól, hogy a forradalmi ösztönök – amelyek lassan megnyugsznak ugyan, de kihunyni nem hunynak ki – belesimulnak az adott jogi formákba, majd lépésről lépésre kormányzási gyakorlattá és megszokott közigazgatási eljárássá alakulnak.

Remélem, nem tévedek nagyot, ha azt állítom, hogy a forradalmak épp a demokratikus országokban a legveszedelmesebbek, mivel mindig fennáll az esélye, hogy az elháríthatatlanul velük járó esetleges és átmeneti bajok mellett olyanokat is okoznak, amelyek állandósulnak, és úgyszólván örök életűvé válnak.

Mély meggyőződésem, hogy nagyon is létezik indokolt ellenállás és legitim lázadás. Már csak ezért sem kívánom általánosságban kijelenteni, hogy a demokratikus korok emberének sohasem szabad forradalmat csinálnia; ám

úgyszintén mély meggyőződés, hogy mielőtt ilyenre adná a fejét, alaposan meg kell fontolnia a dolgot, mert még mindig sokkal bölcsőbb megadón tűrni a jelen megannyi terhét, mint ehhez a veszedelmes orvossághoz folyamodni.

Ezt az eszmefuttatást egy olyan átfogó tanulssággal szeretném befejezni, amely nemcsak az ebben a fejezetben kibontott gondolatokat összegzi, de azoknak a jó részét is magába zárja, amelyeket e könyv más részeiben igyekeztem bemutatni.

A miénk előtti arisztokratikus évszázadokban éltek nagy hatalmú egyének, de a társadalom feletti hatalom nagyon gyenge volt. Magát a társadalmat se lehetett világosan látni, a társadalom képe újra meg újra elhomályosult a honpolgárokat irányító különböző hatalmi erők szorításában. Az akkori embernek az volt a legfontosabb törekvése, hogy fokozza és megerősítse a társadalmi hatalmat, hogy szünet nélkül növelje és biztosítsa annak előjogait, és hogy ezzel egy időben minél szűkebb keretek közé szorítsa a személyes szabadságot, alárendelve így a magánérdeket a közérdeknek.

A ma emberét egészen más fenyegeti, és egészen más gondok nyomasztják.

Ami a legtöbb modern nemzetet illeti, a szuverén – bármilyen is az eredete, bármilyen legyen is az alkotmánya, bárhog is nevezzék – csaknem teljhatalomra tett szert, az emberek pedig olyan függő helyzetbe kerültek, hogy ennél kiszolgáltatottabbak már nem is lehetnének.

Régebben minden másként volt a társadalomban. Bármerre nézett is az ember, sehol sem láthatott sem egységet, sem egyformaságot. Ebben a miénkben viszont nagy

a veszély, hogy az egyik embert hovatovább meg se lehet különböztetni a másiktól, és nemsokára mintegy már arcra is egyformák lesznek. Míg felmenőink nemegyszer vissza is éltek azzal a közfelfogással, hogy a magánjogot igen nagy tisztelet övezte, mi egy másik szemléletet viszünk túlzásba, jelesül azt, hogy az egyén érdeke mindig másodlagos a többségéhez képest.

A politika világa is változóban; mostantól fogva az új bajokra újfajta gyógyírt kell keresni.

Ki kell jelölni a társadalom feletti hatalom szélesnek széles, de jól látható és mozdíthatatlan határait; jogokat kell adni az embereknek, egyben biztosítékot nyújtani nekik arra, hogy minden akadály nélkül élni is tudjanak ezekkel a jogokkal. Meg kell őrizni azt a kevéske szabadságot, erőt és eredetiséget, ami az egyénnek még megmaradt; fel kell emelni az egyént a társadalomhoz, és támogatni kell, ha konfliktusba kerül vele. Szerintem ez a törvényhozó legfőbb feladata abban a korban, amelynek most léptük át a küszöbét.

Az embernek az az érzése, mintha a szuverének manapság nagy dolgokat szeretnének az emberek révén végrehajtani. A magam részéről nyugodtabb volnék, ha azt látnám: az is fontos nekik, hogy a társadalom semmi esetre se szenvedjen hiányt nagy emberekben. Nyugodtabb volnék, ha úgy tapasztalnám, hogy a munkás fontosabb nekik a munkánál, ha sohasem felednék, hogy egy kizárólag erőtlen honpolgárokból álló nemzet nem maradhat meg hosszú távon erősnek, és ha azt is észben tartanák, hogy még nem találtak fel sem olyan társadalmi formát, sem olyan politikai rendszert, amely képes lenne tetterős népet kovácsolni nyúlászú és puhány honpolgárokból.

Ahogy én látom, ma két ellentétes, de egyként végzetes eszme foglalkoztatja a kortársakat.

Egyesek az anarchiával azonosítják az egyenlőséget, mivel úgy gondolják, zűrzavart szül. Az ilyen emberek nem mernek élni a döntési szabadságukkal, és aki nem mer dönteni, valójában önmagától fél.

A felvilágosult többiek – ezek vannak kevesebben – más nézetet vallanak magukénak. Ők is látják az egyenlőségből az anarchiába vezető utat, azonban egy másikat is észrevesznek mellette, amely pedig óhatatlanul a szolgasághoz juttatja el az embereket: ezért aztán jó előre felkészítik lelküket erre az elkerülhetetlen alávetettségre. Az efféléket kétségbe ejti az ölükbe hulló szabadság, és a szívük mélyén már imádják is azt az urat, aki hamarosan uralkodni fog rajtuk.

Az első csoport azért fordít hátat a szabadságnak, mert veszedelmesnek tartja, a második azért, mert lehetetlennek érzi az elérését.

Ha magam is azonosulnék ezzel az utóbbi hiedelemmel, az olvasó most aligha tartaná kezében a könyvemet; akkor csak titokban sóhajtoztam volna embertársaim mostoha sorsa felett.

Az volt a szándékom, hogy nyilvánosan kifejtsem, milyen veszélyeket rejt magában az egyenlőség az emberi függetlenségre nézve, tekintettel arra, hogy ezek a veszélyek nemcsak a legfélelmetesebbek azok között a megpróbáltatások között, amelyeket a jövő tartogat számunkra, de előre látni is ezeket a legnehezebb. Ám semmiképpen sem tartom legyőzhetetlennek őket.

A ránk váró demokratikus társadalomban olyan emberek élnek, akik természetükből adódóan szeretik a szabadságot. Amiért is türelmetlenséggel viseltetnek a törvénnyel

szemben: még az általuk különben kedvelt állam fennmaradását is nyomasztónak érzik. Szeretni szeretik a hatalmat, de hajlamosak megvetni és gyűlölni azt, aki gyakorolja; ugyanakkor – épp jelentéktelenségüknel és mobilitásuknál fogva – könnyen ki is tudnak csúszni a markából.

Ilyen ösztönök mindig működnek, hiszen elválaszthatatlanok az egyébiránt változatlan társadalmi állapottól. Hosszú ideig meg tudják gátolni, hogy a despotizmus gyökeret verjen, és új fegyvereket adnak minden olyan új nemzedéknek a kezébe, amelyik harcolni akar az emberek szabadságáért.

A fentiek fényében tehát okosabb, ha egészséges félelemmel nézünk a jövőbe, ami egyúttal éberségünk és harc-edzettségünk záloga is, nem pedig olyan rettegéssel, amely kétségbe ejti, megbénítja és lefegyverzi az embereket.

Áttekintés

Mielőtt örökre magam mögött hagyom a pályát, amelyet bejártam, szeretném utoljára még egyszer szemügyre venni az Újvilág arculatának jellegzetes vonásait, és végül felbecsülni, hogy milyen általános hatással van az egyenlőség az emberek életére – de mindez olyan sok nehézséggel jár, hogy úgy érzem, egy pillanatra meg kell állnom; az óriási téma előtt látásom elhomályosul, elmém elbizonytalanodik.

Az új társadalom, amelyet megpróbáltam körvonalazni, és amelyről előadtam a gondolataimat, éppen csak megszületett. A nagy forradalom, amely létrehozta, máig nem ért véget, és lehetetlen megmondani, hogy mindabból, ami-

nek jelenleg tanúi lehetünk, mi fog eltűnni magával a forradalommal, és mi éli azt túl.²⁵

Az emberi törekvések rettentő zúrzavara közepette új világ dereng fel az összeomló világ romjai alól, de senki se tudja megmondani, mi marad épen a régi világ intézményeiből meg a múltbeli életformából, és hogy mindebből mi fog végleg elveszni.

Jóllehet a társadalomban, a törvényekben, az eszmékben és az emberi érzelmekben végbemenő forradalom távolról sem ért véget, már most olyan mértékben fejtette ki a hatását, hogy ennyi változást még soha korábban nem láttunk a világban. Ha évszázadról évszázadra haladva egészen a legtávolabbi ókorig megyek is vissza, bizvást mondhatom, hogy nem látok semmi olyat, ami csak hasonlítana is a szemünk előtt lejátszódó folyamatokra. Mivel a múlt nem világítja be a jövőt, sötétben tapogatózunk.

Bármennyire is újszerű a magam előtt látott hatalmas kép, homályosan már felsejlenek legfontosabb vonásai. A következőkben ezeket fogom vázlatosan ismertetni.

Ezt látom: a javak is meg a bajok is nagyjából egyenlően oszlanak meg a társadalomban. A nagy vagyonok eltűnőben, de megnő a kisebbek száma; az emberek igényesebbek, és több a szórakozási lehetőség: nincs többé se különlegesen nagy jómód, se orvosolhatatlanul nagy nyomorúság. A becsvágy ugyan egyetemes jelenség, mégis elvétve akad csak nagyra törő ambíció. Minden egyén gyenge és elszigetelt,

²⁵ Tocqueville szerint az 1789-es év eseményeivel a politikai bizonytalanság olyan hosszú korszaka, a forradalmak és államcsínyek olyan ciklusa vette kezdetét, amely csak az 1852-ben kikiáltott második császársággal zárult le, ha egyáltalán lezárult.

a társadalom ellenben erős, lázasan tevékeny, előrelátó; míg a magánember csak kis dolgokra képes, az állam óriásiakra.

Az emberek nem különösebben serények, az élet azonban kellemes, a törvények humanusak. Lehet, hogy kevés az önfeláldozó szolgálatkészség meg a kirívóan önzetlen emberi jószág, de az életmód rendezett, az erőszak elenyésző, a kegyetlenség jóformán ismeretlen. Az emberélet hosszabb, a tulajdon nagyobb biztonságban van. Az élet nem éppen színes, de gondtalanabb, nyugalmasabb. Kevés a kifinomult szellemi élvezet és kevés az érzéki öröm; az emberek magatartásában kevesebb az előzékenység, ugyanakkor a társas kapcsolatokban kevesebb a durva erőszak. Kevés a nagy tudású férfi, de az elmaradottság visszaszorulóban. A kiemelkedő tehetség ritkább, az iskolázottság elterjedtebb. A tudomány kis lépésekben halad előre, és nem néhány kivételes ember óriási erőfeszítésének, hanem az egész társadalom összefogásának köszönhetően. Lehet, hogy a születő alkotások nem annyira tökéletesek, de több bennük az eredetiség. A fajhoz, a társadalmi osztályhoz, a hazához fűződő kötelékek lazábbak, az emberiség viszont majdhogynem egyetlen nagycsaládként tekint önmagára.

Ha ki kellene fejtenem, miben is áll e sokrétű kép legáltalánosabb és legszembeötlőbb vonása, akkor azt mondanám: abban, hogy a társadalmi viszonyok valamennyi átalakulása számos területen meg tapasztalható. Csaknem az összes szélsőség mérséklődik, majd eltompul; minden, ami kiemelkedik az átlagból, ellaposodik, átadva helyét valami közepszerűnek, ami se nem olyan magasaróptű, se nem olyan mélyenszántó, se nem olyan csodálatra méltó, se nem olyan nehezen érthető, mint amilyen korábban volt.

Tekintetemmel végigpásztázom ezt a csupa egyforma

emberből álló végtelen tömeget, amelyből senki sem emelkedik ki, de amelynek átlaga alá sem süllyed senki. Ennek az egyetemes egyformaságnak a látványa elszomorít és félelemmel tölt el; kis híján azon kapom magam, hogy visszakívánom a társadalmat, amely nincs többé.

Amíg a világ még tele volt nagy hatalmú és teljesen jelentéktelen, dúsgazdag és koldusszegény, nagy tudású és tudatlan emberekkel, addig e három ellentétpár tagjai közül mindig az elsőre irányítottam figyelmemet; a másodikat igyekeztem észre se venni, és ahogy elnéztem őket, valami féle kellemes érzés fogott el – de ma már tudom, hogy ez a kellemes érzés csakis emberi tökéletlenségemnek tudható be. Mivel lehetetlenség egyetlen pillantással mindazt átfogni, ami körülvesz bennünket, tetszés szerint választhatom meg, hogy mit akarok tüzetesebben megsejteni, és mit nem. Ezzel szemben a mindenható Örökkévaló nagyon is képes tekintetével a valóság egészét átfogni: Ő egyszerre látja ugyanolyan élesen az egész emberiséget és – külön-külön – az összes embert.

Nyilvánvaló, hogy az emberi nem fennmaradásán örököző Teremtőt nem az egyes ember egyéni boldogulása, hanem az egész emberiség lehető legnagyobb jóléte tölti el elégedettséggel: ezért, ami az én szememben hanyatlás, az Ő szemében haladás, ami nekem nehezen elfogadható, neki kedvére való. Lehet, hogy az egyenlőség nem eléggé méltóságteljes, de mindenképp méltányosabb: ettől a méltányosságtól kapja nagyságát, és ettől szépségét is.

Próbálom magamévá tenni ezt az isteni nézőpontot, és ebből a szemszögből megvizsgálni, majd latra vetni az emberi dolgokat.

Itt a földön egyelőre senki sem állíthatja általánosságban és abszolút érvénnyel, hogy ez az új társadalmi állapot felettle áll a réginek, de az attól való különbözőségét már most könnyű észrevenni.

Némely jellemhibák és erények, amelyek szorosan kötődtek az arisztokratikus társadalomhoz, annyira ellentétesek az új népek karakterével, hogy lehetetlen volna náluk is meghonosítani őket. Míg bizonyos jó hajlamok és alantas ösztönkésztetések távol álltak az előbbiektől, az utóbbiak magukénak érzik azokat; míg egyes gondolatok szinte önmaguktól kelnek életre valamelyik csoporton belül, a másik határozottan elutasítja őket. Mintha két külön emberiségről volna szó, mintha mind a kettőnek megvolnának a maga érdemei és fogyatékoságai, és mind a kettőben volna – de csakis rá jellemző módon – jó is, rossz is.

Éppen ezért kell nagyon vigyázni, hogy ne azoknak az eszméknek a fényében ítéljük meg a most születő társadalmakat, amelyeket a ma már nem létező társadalmak örökítettek ránk. Igazságtalan volna ez, többek közt azért is, mert ezeket az egymástól elképesztő mértékben eltérő társadalmakat nem lehet összevetni.

Egyebek mellett azért sem volna észszerű elvárni a ma emberétől azokat a jellegzetes erényeket, amelyekkel az elődei társadalmi rendje bírt; mert az a társadalmi rend már a múlté, és ami jó meg rossz volt benne, azt megdőltével mind magával rántotta.

Csak hogy mindezt nagyon nehéz megértetni ezzel a mi korunkkal.

Sok kortársam gondolja, hogy kedvére válogathat az arisztokratikus rendszerű régi társadalom intézményei, véleményei és eszméi között; akad, amit boldogan félredob-

nának ezek közül, de van olyan is, amit szívesen megtartanának, és magukkal vinnének az új világba.

Szerintem ez hiábavaló vesződség, és céltalan is – kár ilyesmire fecseirelni időt és energiát.

Már nem azon kellene igyekezniük, hogy továbbra is ragaszkodjanak a társadalmi pozíciók egyenlőtlenségéből származó sajátos előnyökhöz, hanem azon, hogy ki tudják használni az egyenlőség nyújtotta új lehetőségeket. Nem azon kell fáradoznunk, hogy mi is az apánkéhoz hasonló életet éljünk, hanem arra a nagyságra és boldogságra kell törekednünk, ami a mi nagyságunk, a mi boldogságunk.

Ami engem illet, most, hogy az általam megtett út végére értem, és messziről újra áttekintem azokat a különféle témákat, amelyeket menet közben egyenként szemrevételeztem, úgy érzem, csupa félelem vagyok, és csupa remény. Komoly veszélyeket látok, de van esély az elhárításukra; nagy bajok sejlének fel előttem, de van rá mód, hogy széles ívben elkerüljük vagy legalább mérsékeljük őket, és egyre erősebb bennem a hit, hogy a demokratikus nemzetek is lehetnek tiszteletre méltók és virágzók; csak akarni kell.

Jól tudom, hogy kortársaim közül még mindig sokan vallják azt az elgondolást, amelynek értelmében egy nép idelent a földön sohasem ura önmagának, mert mindig valami legyőzhetetlen és kifürkészhetetlen erő dolgozik benne, amely korábbi eseményekre, netán a fajra, az anyaföldre vagy az éghajlatra vezethető vissza.

De ez csak megannyi téves és kishitű tan, amelyeket csak gyenge emberek és bátortalan nemzetek tehetnek magukévá: a Gondviselés nem teremtette sem teljesen szabadnak, sem teljesen rabszolgának az emberiséget. Igaz, olyan végzetes kört rajzol minden ember köré, amelyből senki sem

tud kilépni, de ezek között a korántsem szűk keretek között az ember igenis szabad, és egyáltalán nem eszköztelen. Mindez a népekről is elmondható.

A mai nemzetek még ha akarnák, sem tudnák megakadályozni a különböző társadalmi helyzetek közti egyenlőség bekövetkeztét; az viszont nagyon is tőlük függ, hogy az egyenlőség szolgátságba vagy szabadságba, felvilágosultságba vagy barbárságba, jólétbe, avagy nyomorúságba vezeti-e őket.

LEVELEK

Édouard de Tocqueville-nak¹

1851. december 7., vasárnap

[...] ² Felesleges aggódnod, nem fogok konspirálni az új kormány ellen. ³ Nem vagyok gyerek, van némi tapasztalatom a közügyeket illetően. És nem vagyok vak sem: látom, hogy az államcsíny sikerült, hogy a bűncselekményt végrehajtották; ebbe – tetszik, nem tetszik – bele kell nyugodni.

Azt is felesleges mondanod, hogy a franciák többségét elégedettséggel tölti el az új rendszer, és nem nagyon érdekli őket, vajon tiszteletben tartja-e a törvényességet meg a szabadságjogokat. Ezzel már csak azért is tisztában vagyok, mert

¹ Édouard Clérel de Tocqueville (1803–1874) politikus, Alexis de Tocqueville bátyja; a második császárság idején Baugny polgármestere és Oise megye tanácsának tagja volt.

² A levelek esetében mellőztük az udvariassági formulák, illetve a szövegválogatásunk tematikájához nem kapcsolódó passzusok közlését: ezeket a kihagyásokat minden esetben [...] jelzi.

³ Napóleon Lajos (1808–1873) már az 1851. december 2-án elkövetett államcsínyé másnapján új kormányt alakított, amelyben kizárólag a hívei kaptak miniszteri tárcát. Nem sokra rá feloszlatta a Nemzetgyűlést, és korlátozta a gyűlekezési jogot meg a sajtószabadságot.

jól ismerem a mi fásult, korrupt és kiégett honfitársainkat, és tudom: ha szolgaságba taszítják őket, attól még nem rettenek meg, az viszont nagyon is fontos nekik, hogy garantálják számukra az anyagi jólétet. Biztosíthatlak, e téren nem tudsz semmi olyat mondani, amire ne lettem volna elkészülve.

És főleg ne erőltess, hogy foglaljak állást az eseményekkel kapcsolatban. A magamfajta érzékeny, büszke és egyenes ember minden idegszálával tiltakozik a történetek ellen, de hogy őszinte legyek, legjobban nem attól félek, hogy bármi közöm lehet ezekhez a nyomorultakhoz, akik most hatalomra jutottak. Ők olyanok, amilyenek, a tetteik nem hazudtolják meg jellemüket. Én azért vagyok kétségbe esve, azért sajnálom, hogy kiengedtek a börtönből, ⁴ és ha lehetne, azért menekülnék már holnap vidékre (ha ugyan akad még hely az országban, ahol az ember nem találkozik franciákkal meg közügyekkel), mert a te állításoddal ellentétben azt kell látnom, hogy az úgynevezett „kiművelt és tisztességes” osztályok nem kényszerűen beletörődtek abba, ami megesett, hanem – ha jól olvasok az emberek szívében – még örülnek is neki. Mert a franciákban annyira meggyengült az erkölcsi érzék, hogy – amennyiben szavatolják háborítatlanságukat, valamint árucikkeik kelendőségét – immár nemcsak a paraszt, a polgár meg a kereskedő mond le örömet a sza-

⁴ Tocqueville-t, együtt az államcsíny ellen tiltakozó kétszázharminc képviselővel, 1851. december 2-ának délutánján őrizetbe vették, és másfél napos elzárás után csak 4-e reggelén engedték szabadon. A politikusok fogságáról Victor Hugo is megemlékezik Napóleon Lajos államcsínyéről írott könyvében (lásd Victor Hugo: *Histoire d'un crime*. Tome 1. Paris, 1877, J. Hetzel, 86–89. p.).

badságról, a méltóságról és az ország becsületéről, hanem a nemzet állítólagos elitje is, amelynek köreiben minden nap szembesülök a jellemtelenséggel és a hitványsággal. [...]

Azért érzem elviselhetetlennek az életet, mert idegen lettem tulajdon hazámban, és mert csupa olyan emberrel vagyok körülveve, aki teljesen közömbös az emberi méltóság iránt...

*

Jean-Bernardin Rouxelnak⁵

Párizs, 1851. december 14.

[...] A nemzet jelenleg betegesen retteg a szocialistáktól,⁶ és csakis arra vágyik, hogy újra jómódban élhessen. Ebben az állapotában egyszerűen nem képes, és – bár nem szívesen mondom ki – talán nem is méltó a szabadságra. Hiába is próbálnánk visszaállítani a demokratikus intézményeket, tehetetlenek vagyunk az uralkodó eszmékkel meg a közhangulattal szemben. A franciák már régen elfeledték, milyen is a bürokratikus katonai diktatúra [...], ebbe a nemzetnek

⁵ Jean-Bernardin Rouxel gazdálkodó, 1830-tól 1860-ig Tocqueville község polgármestere volt.

⁶ A Lajos Fülöp (1773–1850) uralmának végét vető 1848-as februári forradalom után kikiáltott, az általános választójogot bevezető második köztársaságban – nem kis részben a forradalmat kísérő, illetve követő munkásfelkeléseknek köszönhetően – a szocialisták jelentős politikai erőt képviseltek, és a tömegeknek tett komoly engedményekre kényszerítették a kormányzatot.

most újra bele kell kóstolnia, de ezúttal nélkülöznie kell a nagyság meg a katonai dicsőség fűszereit. Alaposan meg kell tapasztalnia a diktatúrát ahhoz, hogy merjen jobbat kívánni, és megértse: a jólétet, amelyet kerget, nem lehet a szabadságról meg az emberi méltóságról való lemondással megvásárolni. [...] Ahogy minden indulat, meglepetés és nosztalgia nélkül szemlélem az eseményeket, olyan érzésem támad, mintha egy szomorú, de a történelem színpadán nagyon is sűrűn játszott darabnak volnék a nézője; nem kell sokat elmélkednem azon, hogy e helyzetben mi a teendő: ellenállni ugyanúgy nincs szándékomban, mint az új rendszer kegyeibe férközni. Visszavonulok a magánéletbe, és mindaddig távol fogom tartani magam a politikától, míg vissza nem állítják a népképviselési intézményeket.⁷ Jó ideje gondolkodom valami új témán; tavaly Sorrentóban bele is kezdtem a könyvbe, már akkor sejtve a közelmúltbeli fejleményeket; remélem, most lesz lehetőség a folytatásra.⁸ Nyilván jobb lett volna, ha nem ezen az áron jutok ennyi szabadidőhöz, de részemről mégis csupán azt mondhatom: egy cseppet se bánom, hogy így alakultak a dolgok...

⁷ Erre csak jóval Tocqueville halálát követően, 1870-ben, vagyis Napóleon Lajos bukása után került sor.

⁸ Tocqueville az 1856-ban közreadott *A régi rend és a forradalom* című munkájára utal.

Henry Reeve-nek⁹

Párizs, 1852. január 9.

Bár úgy terveztem, kedves barátom, ahogy az üzenetben is ígértem, hogy hosszabb levelet írok, sajnos csak ennyire futotta az erőmből. De hát mondhatnék-e olyat a Franciaországban történeteket illetően, amiről még ne tudna? Amikor eszmét cserélek a legjobb barátaimmal (akik közé természetesen Ön is odatartozik), és politikára fordul a szó, olyan mély szomorúság lesz úrrá rajtam, hogy kétségbeesésben egyszer csak képtelennek érzem magam a beszélgetés vagy egy levél folytatására. Egyébként korántsem új keletű ez a keserűség, már jóval az események előtt elfogott. A november végén Önnek írt levelemből is érezhette, milyen borúlátó vagyok¹⁰ – már akkor el voltam készülve minden bajra és szörnyűsége. De bármilyen sötéten látam is a jövőt, a történések minden képzeletet felülmúltak. Ami bekövetkezett, azt a következőképpen tudnám legtömöbben összefoglalni: a konzervatívok¹¹ a forradalmárok leggyűlöletesebb módszereivel torolják meg sérelmeiket, és

⁹ Henry Reeve (1813–1895) angol publicista, korának ismert szellemi nagysága, befolyásos politikus, Tocqueville két legfontosabb művének, *Az amerikai demokráciának*, valamint *A régi rend és a forradalomnak* az angol fordítója.

¹⁰ Lásd Alexis de Tocqueville: *Œuvres complètes*. Tome 6/1. *Correspondance anglaise. Correspondance d'Alexis de Tocqueville avec Henry Reeve et John Stuart Mill*. Paris, 1954, Éditions Gallimard, 118. p.

¹¹ Vagyis Napóleon Lajos párthívei.

igyekeznek eloszlatni aggodalmaikat. És csakugyan: ha ehhez foghatót keresünk, egészen a Közjóléti Bizottságig meg a jakobinus rémuralomig kell visszamennünk a történelemben. De míg a Terror a legalitás látszatát meg az emberi becsület minimumát legalább tiszteletben tartotta, ezek semmit sem méltányolnak. Annak idején ügyeltek a látszatra, és kizárólag bírói ítélettel küldték halálba az embereket. Ma ezerszám küldik a szerencsétleneket meghalni a múltban oly gyászos hírnévre szert tett Francia Guyanába, méghozzá úgy, hogy egyetlen esetben sem indult bírósági eljárás.¹² És ez még semmi – mert ugyan mit is lehetne várni azoktól a nyomorultaktól, akiknek tanácsadói vagy ügynöki állást kínált ez a kormány? Még ennél is fájdalmasabb látni, hogyan tapsol a nemzet nagyobbik része: és mialatt örvendezik, hogy végre ő az úr, észre se veszi, miként verik rabláncra. Mindez napnál is világosabban mutatja, mennyire lezüllött ez a nép a Lajos Fülöp által meghonosított korrupt politikai rendszerben; meg azt is, hogy micsoda iszonytató félelmet keltett az esztelen februári forradalom ezekben az eltunyult emberekben, akik bármit készségesen elfogadnának, bármit lelkesen támogatnának, feltéve, hogy a köreiket megzavaró vagy fenyegető szocializmus kísértete minél hamarabb eltűnik a porondról.

Habár a mostani kormány bűnös eszközökkel szerezte meg a hatalmat (ekkor a törvénysértést nem is tudom, elkövettek-e valaha is a történelemben), kötve hiszem, hogy

¹² A guyanai fegyenctelepen már 1794 és 1804 között is őriztek politikai foglyokat. Közvetlenül az 1851-es államcsíny után körülbelül huszonhétezer letartóztatást foganatosítottak, és kétszázharminckilenc foglyot deportáltak Francia Guayanába.

a közeljövőben megbukna, hacsak nem önmaga okozza majd saját romlását. Bukásához az kell, hogy a túlkapások, háborúk és korrupciós ügyek elfeledtessék az országgal, mennyire rettegett mindenki a szocialistáktól – ehhez azonban idő kell, nagyon sok idő. [...] Mi itt, Franciaországban nagyon is jól tudjuk, hogy egy politikai rendszer általában ugyanolyan módon végzi, mint ahogyan létrejött. Mivel a jelenlegi a hadsereg segítette hatalomra, és csak a hadsereg jóvoltából maradhat fenn, mivel népszerűségét, sőt, létezését is a katonai dicsőség emlékének köszönheti, ez a kormány végzettszerűen fog vonzódni a területszerzés meg a befolyási övezetek politikájához, vagyis a háborúhoz. Én mindenesetre ettől félek, ahogyan velem együtt minden józan ember. Szilárd meggyőződése, hogy valami háború fogja eltakarítani, miként az is, hogy mindez nagyon sokba fog nekünk kerülni.¹³ [...]

¹³ Tocqueville ezúttal is látnoknak bizonyult: nemcsak az 1870–1871-es francia–porosz háborút, de Elzász-Lotaringia elvesztését is megjövendölte.

Louis de Lamoricière-nek¹⁴

Párizs, 1852. január 17.

[...] A helyzet nem sokat változott, amióta Hamban alkalmunk volt beszélgetni.¹⁵ Igaz, a száműzetési rendeletek megriasztották a közvéleményt, és sokkal nagyobb aggodalmat keltettek, mint amekkorára számítani lehetett; az ellenreakció eltérítette szándékától az elnököt,¹⁶ aki egyelőre nem hozott hasonló intézkedéseket; kár, mert amilyen sajnálatosak ezek az intézkedések az egyénre nézve, olyan kíváncsok a közérdek szempontjából. Tény viszont, hogy ezt az elégedetlenséget mindenestől háttérbe szorítja a nemzet többségének amiatt érzett öröme, hogy immár senkitől sem kell rettegnie. A békétlenség inkább csak alig érzékelhető tünet, an-

¹⁴ Christophe-Léon-Louis Juchault de Lamoricière (1806–1865) katonatiszt és politikus, aki 1848-ban egy ideig hadügyminiszterként szolgált, és már az államcsíny előtt is Napóleon Lajos egyik legelszántabb politikai ellenfelének számított. Tocqueville – mint Odilon Barrot második kormányának külügyminisztere – 1849 júliusában őt küldte francia nagykövetként az orosz cárhoz. Az államcsíny után Lamoricière-t bebörtönözték, majd száműzték Franciaországból.

¹⁵ 1840-től 1846-ig Ham erődjében tartották fogva Napóleon Lajost, aki államcsíny után szintén börtönnek használta az épületet. Itt raboskodott Lamoricière is, akinél Tocqueville és Beaumont nem sokkal e levél születése előtt, 1851. december 26-án járt látogatóban.

¹⁶ Vagyis Napóleon Lajost, aki a császárság kikiáltásáig megmaradt államfői jogkörében.

nak a jele, hogy a közvélemény azért nem tűnt el egészen, és hogy idővel talán még újjá is születhet. Nem valószínű (noha akadnak, akik ezt remélik), hogy az elnök megmarad az önkény és az erőszak útján, és elhamarkodott intézkedéseket hoz – de ezzel csak a bukását siettetné. Az elnöknek két ütőkártyája is van: az egyik a jellemével, a másik a helyzetével áll összefüggésben. Az első, hogy érzékeli az elkövetett hibákat, a második, hogy olyan helyzetben van – legalábbis egyelőre –, amikor e hibák még nem helyrehozhatatlanok. Részemről amondó vagyok, bár teljesen nem lehetek biztos semmiben, hiszen roppant kiszámíthatatlan emberről beszélünk, hogy amíg bele nem ütközik a középosztály és a felsőbb társadalmi rétegek ellenállásába, addig velük szemben nem fogja magát újabb erőszakra ragadtatni; addig csak a köztársaságiak utóvédjét fogja kaszabolni, minden isteni és emberi törvényt lábbal tiporva, amit persze a jóra való emberek bőszen helyeselni fognak. Hát itt tartunk. Még mindig az a hír járja, hogy zárolni akarják a Bourbon-ház két ágának javait, a dekrétumot már tárgyalja is a miniszterek tanácsa.¹⁷ Akárhogyan is, nehéz elhinni, hogy az elnök rá fogja szálni magát e döntésre, mert ez sokkal súlyosabb következményekkel járna, mint a személyek elleni retorziók. A jelen állapothoz ugyanis pont az a legérdekesebb sajátsága, hogy a magántulajdont sértő rendelkezések még a megtorló intézkedéseknél is nagyobb visszhangot és nyugtalanságot keltenek. Egyes megyékben a felkelők¹⁸ javainak zárolása dühösebb felháborodást váltott

¹⁷ Egyrészt az 1830-ban elűzött X. Károly, másrészt az orléans-i ágából származó Lajos Fülöp, valamint családtagjaik vagyonáról van szó.

¹⁸ Az államcsíny ellen tiltakozó köztársaságiaknak itt-ott – főleg

ki, mint a Francia Guyana egészségtelen fegyenctelepeire küldött embernyájak látványa. Az új alkotmányt Ön is olvasta. Nagyjából olyan, amilyennek mondják.

A Szenátus¹⁹ elég szilárdan áll a lábán, és erős jogosítványokkal van körülbástyázva; ez a testület nagyon is könnyen borsot törhetne a Gazda²⁰ orra alá, ha emez nem találja meg a módját, hogy miképpen lehet az ország leghitványabb figuráival benépesíteni. Lefogadom, hogy a francia *hitványság* színe-java ül majd a testületben.

Nem kell ide különösebb élelátás, észrevenni anélkül is a Törvényhozó Testület teljes jelentéktelenségét.²¹ Az alsóház még csak nem is látszik politikai intézménynek, az ország nem is fogja annak tekinteni. Amíg a közvélemény alszik, nem is zavar sok vizet egy efféle szerv, amely az általános választójognak köszönheti a létét, ám a közvélemény

az ország déli részein – sikerült kirobbantaniuk néhány kisebb felkelést.

¹⁹ Az 1851-ben ismét felállított Szenátusnak (a második köztársaság parlamentje csak egykamarás volt) az volt a feladata, hogy ellenőrizze a törvények alkotmányosságát. A bíborosok, admirálisok, marsallak és a császári család tagjai automatikusan tagjai lettek a testületnek, a többi szenátort – akik halálukig töltötték be posztjukat – Napóleon Lajos nevezte ki.

²⁰ Tocqueville természetesen Napóleon Lajost illeti ezzel a gúnynévvel.

²¹ A Törvényhozó Testületnek, amelynek kétszázhatvanegy tagja hat évre kapta mandátumát, szűkre szabottak voltak a jogosítványai: nem kezdeményezhetett a törvényalkotásban, és nem volt interpellációs joga sem. Döntéseit a Szenátusnak meg az elnöknek egyaránt jóvá kellett hagynia.

felébredésével könnyen veszélyessé válhat. Addig nemcsak hogy nincs mit tenni, de bármit is csinálnánk, biztos, hogy csak ártalmára lenne az ügyünknek. Az alkotmány meg a vele kapcsolatos intézkedések eredményeként mély csend váltja majd fel a politikában az utóbbi három évtized zajos nyüzsgését. A nemzet talán egy darabig *pihentetőnek* érzi ezt a csendet, de nem kételkedem benne, hogy hamar észre fogja venni, milyen nyomasztó és milyen unalmas. [...] A kimagasló személyiségek közül mindeddig egyetlen egy sem állt a rezsim mellé, és kötve hiszem, hogy az újonnan létesített intézmények olyan nagyon vonzanák őket. Úgy vélem, az ország szellemi életének legjava pillanatok alatt aktív ellenzékbe vonul, már amennyire az ilyen despotizmus lehetővé teszi az ellenzék aktivitását. Mindenesetre először állt fel olyan politikai rendszer, amelynek nélkülöznie kell a tekintélyes személyek jó részének támogatását. Nem hinném, hogy a legitimisták²² zömét az elnök valaha is meg tudná nyerni. Csak abban reménykedem, hogy előbb-utóbb hibázik, és párhuzamosan az ellenállással meg a visszautasítással, amellyel szembetalálja magát, egyre nagyobb erőszakot fog alkalmazni – annyiival is inkább, mivel számos váratlan nehézséggel kell még megbirkóznia, ráadásul már nem építhet a köztársaság elleni gyűlölet meg a szocializmustól való félelem indulataira. [...] Egy biztos: a rendszert vagy erőszak söpri el, vagy szánalmasan összeomlik, esetleg egyszerre mindkettő. Ha huszonöt éves volnék, tudnám, hol a helyem, de lassan ötven vagyok, ez a nagy gond...

²² Vagyis a Bourbon-pártiak.

Gustave de Beaumont-nak²³

Párizs, 1852. február 1.

[...] Ne haragudjon, amiért levelét válasz nélkül hagytam, nem a feledékenység az oka, dehog: gyakran gondolok Önre, és nincs is nap, hogy képzeletben ne beszélgetnénk. De ezekben a mostani időkben sokszor valami ólmos fáradtság fogja el az embert, és ebben a fájdalmas állapotban nem könnyű a levélírás; másrészt a biztonság hiánya, ami már a külföldi levelezőpartnerekkel is bosszantó, a közeli barátok esetében egyenesen elviselhetetlen. Írnék én sokkal gyakrabban is, ha szabadon írhatnék. De ha eszembe jut, hogy felbontják a leveleket, még a baráti érzelmeimről sincs sok kedvem beszélni, arról nem is szólva, hogy ilyen helyzetben minden szavára ügyelnie kell az embernek.

De hadd térjek rá az új alkotmányra. [...] Aligha kerülte el a figyelmét, hogy ennél az alkotmánynál despotikusabbat nem ismer a francia történelem. Még a forradalom VIII. évének alaptörvénye is liberálisabb volt...²⁴

²³ Gustave-Auguste de Beaumont Bonnin de la Bonninière (1802–1866) politikus és publicista, Tocqueville legközelebbi barátja. Lajos Fülöp uralma alatt a legitimista ellenzék képviselője volt, a második köztársaság idején pedig képviselőként, akárcsak Tocqueville, ő is tagja volt az alkotmányt kidolgozó bizottságnak. Napóleon Lajos államcsínye után visszavonult.

²⁴ Tocqueville az 1799. december 19-ei alkotmányra céloz; az ugyancsak tekintélyelvű alapszöveg alig egy hónappal a Bonaparte Napóleon hatalomátvételéhez vezető brumaire 18-ai államcsíny után készült. Lásd Jacques Godechot (éd.): *Les Constitutions*

1852. február 14.

[...] Értem én, bár osztani semmiképpen sem osztom azok véleményét, akik úgy gondolják, hogy ez az itt, előttünk lejátszódó válság szükségszerű: amolyan szégyenletes, de nélkülözhetetlen orvosság a tönkretett, elöregedett társadalom talpra állításához. Mert ami történik, egyszersmind aljaság is, amire a Gondviselés kegyelméből néha közönséges gazemberek ragadtatják magukat; a becsületes és jóra való embernek nem szabad nyilvánosan megisztelnie rokon-szenvével az ilyen gazembereket, és minden erkölcsi támogatást meg kell tőlük tagadnia. Azt megértem, hogy valaki támadni nem támadja, csak passzívan elszenvedi a fennálló kormányzator; még azt is, ha netalán segítséget nyújt neki valami olyan bizalmi funkcióban, amelyhez a lakosságtól kapott felhatalmazás segítette hozzá. De hogy valaki ország-világ előtt egyetértéséről biztosítsa, sőt, pártfogását is kilátásba helyezze, nos, bevallom, számomra ez sehogyan sem elfogadható.

Tudom, nem Napóleon Lajos támogatásáról, hanem a tekintély, az erkölcs meg a vallási érzés megszilárdításáról van szó. Így azonban csak filozófus beszél, kedves barátom, politikus soha. Nem a szándék a fontos, hanem a cselekedet.

de la France depuis 1789. Paris, 1995, Éditions Flammarion, 143–150. p.

²⁵ Tocqueville ebben a levelében ad hangot afeletti keserűségének, hogy bátyja képviselőjelöltként indult az 1852. február 29-ei választáson.

Hát csakugyan elhiszed, hogy a tekintélyt ilyen módszerekkel és ilyen intézkedésekkel vissza lehet állítani?! Hát nem veszed észre, hogy más formában ugyan, de ez is csak forradalom, és hogy a kormányzat a maga módján ugyanolyan szélsőséges, ha nem szélsősebb, mint az, amelyiknek a helyébe lépett [...], és hogy eszközeit a forradalom legrosszabb időszakából kölcsönözi, mindössze azzal a különbséggel, hogy ezúttal az ellenségeinkkel szemben, nem pedig ellenünk veti be őket?! Lehet, hogy ez a különbség az emberek szemében óriási, de semmi az Istenében.

Azt állítják, csak a jó erkölcsöt akarják visszahelyezni jogaiba, holott soha ekkora tere nem volt az álnokságnak, erőszaknak, a művelt és becsületes néposztályok rémült tiltakozását is semmibe vevő diadalittas árulásnak! Hát nem látod, hogy úgy akarják a megrendült erkölcsöt rehabilitálni, hogy a rabszállítóba tuszolt elit szeme láttára tiporják lábbal a törvényt, hogy fegyenctelepre küldik vagy közelséggként száműzik a legtehetségesebb főtiszteket, akiknek pusztán az a bűne, hogy hívek akarnak maradni mandátumukhoz és az ország törvényeihez?! Nem látod, hogy úgy akarnak jóvátételt szolgáltatni az erkölcsnek, hogy válogatás nélkül püfölnek mindenkit, akit a jó erkölcs ellenségének tartanak, hogy letartóztatási parancs nélkül vesznek őrizetbe, tárgyalás nélkül ítélnék el, és ezrével küldenek minden bírói határozat nélkül száműzetésbe embereket?!

A vallás tekintetében jól véd az eszedbe: mindmostanáig, Istennek hála, csak a papság egy része állt nyilvánosan a kormányzat mellé. De hiszem [...], hogy az országban az volna a legszörnyűbb csapás a vallásra nézve, ha a papság egésze felsorakozna az elnök mellett. Lehet, hogy ez nem ölné ki minden vallási érzést a tömegekből, de nagyon is el-

bizonytalanítaná az elitet alkotó érzékenyebb és műveltebb elméket, akik előbb vagy utóbb mégiscsak irányítani fogják a közvéleményt. Őszintén meg kell mondanom, bármilyen rokonszenv fűzzön is a valláshoz: kétségbe ejt és elszomorít, hogy nem egy papot is olyan könnyen meg lehet vesztegetni, nemkülönben az is, hogy a katolikusok többsége ilyen ellenállhatatlanul vonzódik a zsarnoksághoz meg a szolgálalkúsághoz, és ilyen nagy becsben tartja a nyers erőt, a pandúrt, a cenzort meg a bitófát.

Mit mondhatnék még? [...] Engem december 2-a óta semmi sem sújtott le annyira, mint ez a hír. Hogy oda a szabadság, ez a fennkölt és nemes ügy, amelynek egész életemet szenteltem, hogy visszavonultam a politikai életből, hogy végig kellett néznem a haza romlását, barátaim deportálását vagy önként vállalt kivándorlását – még ezek se töltöttek el akkora keserűséggel, mint ez a közöttünk lévő tragikus véleménykülönbség...

Francisque de Corcelle-nek²⁶

Párizs, 1852. május 13.

[...] Alig várom, hogy itt hagyjam Párizst, noha nem tudom, milyen hatással lesz rám a magány. Attól tartok, lelkiileg nem nagyon vagyok alkalmas komolyabb irodalmi vállalkozásra. Szenvedélyesen foglalkozni az emberi társadalmak nagyságával és boldogulásával kapcsolatos eszmékkel – ennek az én esetemben mindig is az emberek felé tanúsított bizalom és megbecsülés volt az előfeltétele. Márpedig most először érzem úgy, hogy ez a bizalom és megbecsülés – legalábbis a honfitársaim iránt – teljesen kiveszett belőlem. Soha ilyen erős nem volt bennem a meggyőződés a demokratikus intézmények pótolhatatlanságát és fontosságát illetően, soha ilyen világosan nem láttam, hogy egy nép ezek nélkül az intézmények nélkül képtelen minden erkölcsi nagyságra, és hogy balsorsunkban – nevelterésünk, esetleg jellemünk hiányosságaiából adódóan – nemcsak túlonúl kevésre értékeljük őket, de már nem is vagyunk méltók rájuk. Ebből a szempontból semmi sem olyan elszomorító, mint amit a legitimisták meg a papság körében, a társadalom legfelsőbb rétegében látni. Hányan akadnak köztük, akik nem despotizmusa *ellenére*, hanem épp despotizmusa miatt üdvözlik az új rendszert, és nem arra gondolnak, hogy átmenetileg majdcsak elviselik valahogy a rabigát, hanem egyenesen reménykednek benne,

²⁶ Claude-François-Philibert Tireuy (Francisque) de Corcelles (1802–1892) politikus, Tocqueville barátja. 1837-től ő is ahhoz a Jules Dufaure vezette ellenzéki képviselőcsoporthoz tartozott, amelyhez Tocqueville.

hogy hátha megnyílik előttük egy előszoba, és végre szolgálhatnak! Hányan akadnak a soraikban, akik tizennyolc éven át²⁷ ordították, hogy „Éljen a szabadság!”, de ma már a gyűlöleten kívül semmi mást nem őriznek ebből a tizennyolc esztendőből [...]! És hány olyan pap van, aki manapság – miután 1848-ban azt hangoztatta, hogy az evangéliumban fogalmazódott meg először a köztársaság jelszava – már halálos bűnnek tartja a köztársaságot meg a szabadságot! Akik húsz éven át harcoltak a közoktatás szabadságáért, most meg azt remélve, hogy a zsarnok nekik is vet majd egy darabot a koncból, boldogan figyelik a rabláncra fűzését, az egész társadalom szolgáskorba taszítását. Ön erre nyilván azt mondja, minden pap és minden legitimista azért nem ilyen. Ezt én is tudom. De csak azok jutnak szóhoz, csak azok szerepelnek a közéletben, akikről az imént beszéltem; akik nem így gondolkodnak, némaságra és tétlenségre vannak kárhoztatva. Míg az orléans-i érsek hallgatással próbál tiltakozni, Donnet bíboros és Sibour abbé úgy lengeti a füstölőt a köztársasági elnök arcképe előtt, mintha misét celebrálna.²⁸ Van-e ennél

²⁷ Tocqueville Lajos Fülöp tizennyolc évig (1830-tól 1848-ig) tartó uralkodására céloz.

²⁸ Az államcsíny idején a fővárosban tartózkodó érsekek közül egyedül az 1849 áprilisában Orléans-ba kinevezett Félix Dupanloup (1802–1878) beszélt le nyíltan a híveket az új rendszer támogatásáról. Vele ellentétben Ferdinand-Françoise-Auguste Donnet (1795–1882) bordeaux-i, valamint Marie-Dominique-Auguste Sibour (1792–1857) párizsi érsek lelkesen üdvözölte Napóleon Lajos hatalomra kerülését, a későbbiekben pedig mindketten fontos szerepet vállaltak rendszere megszilárdításában.

demoralizálabb látvány? Mindez, megmondom kerekén, az érzékeny és művelt emberek szemében még Voltaire tréfáinál, még Rousseau kirohanásainál és a modernkori szkepticizmus aknamunkájánál is veszedelmesebb a vallásra nézve...

*

Franz Liebernek²⁹

Tocqueville község, 1852. augusztus 4.

[...] A tavaly decemberi események egyáltalán nem értek váratlanul, és nem sokkal a történetek után már nyakig belemerültem a munkába. És nagyon is elégedett volnék ezzel a mostani élettemmel, ha mindazt el tudnám feledni, ami az országban zajlik, és ha nem kellene látnom, milyen nevetségessé váltunk a nemzetközi közvélemény előtt azáltal, hogy miután megdöntöttünk egy monarchiát, amiért az nem tartotta tiszteletben a szabadságjogokat, most olyan politikai rendszerrel is beérjük, amelyik nem egyszerűen korlátozza, hanem fel is számolja a szabadságot. Félre ne értse: mindez korántsem befejezése, mindössze újabb formája a forradalomnak. Miközben az új kormányzat szolgáskorba

²⁹ Franz (vagy Francis) Lieber (1800–1872) német származású amerikai publicista, Tocqueville és Beaumont közös művének, az amerikai börtönviszonyokat bemutató *Système pénitentiaire aux États-Unis et de son application en France* (1833) című értekezés angol fordítója. Tocqueville és Beaumont 1830 szeptemberében ismerkedett meg vele Bostonban.

taszítja az egész népet, fennen hirdeti a népszuverenitás dogmáját, sőt, minden más alapelvénél jobban bálványozza.

[...] Higgye el, a franciákat nem lehet térdre kényszeríteni. A felvilágosult osztályok látják, amit látnak. A tanulatlan nép viszont nem lát semmit. A tulajdonosi osztály, a polgárság, a kiművelt emberfők sokasága, egyszóval mindenki, aki részesült a liberális oktatás jótéteményéből, és aki – közvetlenül vagy közvetve – valamilyen kapcsolatba került a közügyekkel, tisztában van vele, hogy ma a nemzeti szuverenitás nevében tiporják lábbal a szabadságjogokat, és hogy a választás szabadsága csak pusztá eszköz, semmi más, amelynek segítségével még a korábbiaknál is korlátlabb despotizmust igyekeznek hatalomra juttatni...

*

Louis de Lamoricière-nek

Párizs, [1852. november 24.]

[...] A közügyekről nem mondhatok semmi különösét, mindent megtudhat az újságokból. Láthatja messziről is, amit mi közélről látunk, vagyis hogy a nemzet többségét adó emberek – Tacitus kifejezésével élve – teljes egyetértésben „rohantak a szolgaságba”.³⁰ Nem mintha bárkit is lelkesedés töltene el ezért az alakért vagy a jelenlegi politikai rendszerért, de heves érzésnek ott a félelem meg a mohóság. A franciáknak csak az a fontos, hogy megszabadultak

³⁰ Lásd Tacitus: *Évkönyvek*. 1. könyv. In *Tacitus összes művei*. 2. kötet. Fordította Borzsák István. Budapest, 1980, Magyar Helikon, 13. p.

a szocialistáktól, és hogy végre megint lehet félelem nélkül pénzt keresni. Hogy a lendület meddig fog tartani? Néha olyan gondolatok jutnak eszembe a csüggedés pillanataiban, hogy mi van, ha a nemzetnek ez a politikai rendszer felel meg, mert másra nem méltó. De ezt én képtelen vagyok elhinni. A forradalom időszaka még nem zárult le, sem itt, sem másutt, és mindez csak újabb kínos jelene a végkifejlettől még messze járó nagy nemzeti drámának. Még azok se hiszik, hogy e komédia sokáig fog tartani, akik pedig szerepet kaptak benne. [...] Feltéve, hogy a kormányzat nem követ el nagyobb hibát (mert ilyet nagyon is elkövethet, elvégre az emberek is olyanok, akár a fák: bárhová telepítik őket, mindig meghozzák gyümölcsüket), szóval ha nincs jelentősebb hiba, hosszú időn át is helyén maradhat, ami annyit tesz, hogy ma még lehetetlen megmondani, miképpen fogja végezni, és ki lép majd a helyébe. Bármilyen nevetséges, bármennyire megvetésre méltó, bármekkora szenvedést zúdít is a társadalomra, a sajnálatos februári forradalom ellenreakciójaként kialakult közhangulat továbbra is támogatni fogja. [...]

Amíg ez az ember ki nem kiáltotta a császárságot,³¹ és fel nem ért a jólét meg a hatalom csúcsára, amíg el nem söpört az útból minden ellenállást, még a legártatlanabb ellenzéki-séget is, és amíg a hatalom birtokosai és porkolábjai le nem vetettek magukról minden féket, addig nem tudhattuk, mit forgat a fejében, és mire képes. Mindig is világosan láttam: ami rossz csak van ebben az emberben meg a rendszerében,

³¹ A császárságot, amit a november 21-én és 22-én tartott népszavazás hagyott jóvá, 1852. december 2-án kiáltották ki, kereken egy évvel az államcsíny után.

kizárólag ekkor kaphat szabad utat, ekkorra fullad majd ki a tömegek lelkesedése, és szembesül az új rendszer a komolyabb nehézségekkel meg az igazi veszedelmekkel. Lehet, hogy mindezt az utca embere nem veszi észre, de a valóság ettől még valóság marad. Tapasztalatból tudom, hogy egy ember, párt vagy uralkodó akkor lép a bukás útjára, amikor azt hiszi, végre legyőzte ellenfeleit, és már csak élveznie kell a diadalt. Korábban csak az ellenfeleivel volt elfoglalva, ettől fogva azonban már önmagával, saját indulataival, előítéleteivel, győzelmi mámorával, téveszméivel és hebehurgyaságával van dolga. Higgye el, ezúttal sem lesz másképp. Utóvégre a legjobb akarattal sem tudom elképzelni, hogy ez a korlátlan és ellenőrizetlen hatalommal rendelkező kormányzat, amely – élén egy maroknyi kalandorral és csirkéfogóval – immár nem támaszkodhat a nemzet legrátermettebb, legbölcsebb és legbecsületesebb részére, kellőképp felkészült és valamennyire is tartós legyen...

Minden jog fenntartva.
Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó
rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli
hozzájárulásához van kötve.

QADMON Kiadó Kft.
1105 Budapest, Cserkesz utca 13.
Honlap: www.qadmon.hu
E-mail: qadmon@qadmon.hu

A kiadásért felel a QADMON Kft. ügyvezetője
Felelős szerkesztő Csáki Márton
Műszaki szerkesztő Szűcs László Barna
Borító- és kötésterv TPI Design
A borító Jindřich Štyrský *Socha svobody* (1934) című
kollázsának felhasználásával készült
Tördelő Pap Attila
Nyomta és kötötte a Central Dabasi Nyomda Zrt.
Vezérigazgató Balizs Attila
Megjelent 2020-ban, A/5-ös formátumban
Ívterjedelem 14 (A/5) ív
Papírminőség 70 g Holmen Book Cream 2.0
Garamond betűtípusból szedve

MEGJELENT

Otto Weininger:
Notesz – Levelek egy barátához

Gilles Deleuze – Félix Guattari:
KAFKA. A kisebbségi irodalomért

E. M. Cioran:
Könnyek és szentek

Marquis de Sade:
*Börtönévek. Levelek, naplók,
írások a fogság éveiből*

Albert Caraco:
A káros brevidrium

Giacomo Casanova:
Korai és kései szerelmek

Nicolás Gómez Dávila:
További széljegyzetek egy rejtett szöveghez

Bizonyos tekintetben az is fokmérője egy tudós alkotás jelentőségének és maradandóságának, hogy érdemes-e belőle szemelvényes kiadást közölni. **Alexis de Tocqueville** (1805–1859) korszakos remeke, *Az amerikai demokrácia*, amelyet két részben, 1835-ben és 1840-ben adott közre, egyértelműen ilyen munka, hiszen alig született ennél józanabb elemzés a demokratikus politikai berendezkedésről, a demokratikus eszmeiség és érzület mibenlétéről.

Tocqueville, akit arisztokrata származása arra predesztinált volna, hogy nosztalgiával tekintsen a „régirendre”, legbensőbb meggyőződése és elméleti megfontolásai nyomán szegődött a demokrácia hívéül – nem véletlenül nevezte hát az utókor „a szabadság professzorának”, „a XIX. század Montesquieu-jének”; a társadalomtudományok művelői szellemi előfutárakat, egyes politikai eszmeáramlatok, mindenekelőtt a klasszikus liberalizmus és a mérsékelt konzervativizmus képviselői pedig jeles teoretikusukat tisztelik benne.

A politikusként és történészként egyaránt kiemelkedő szerzőt nemcsak szabadságszeretete csábította az amerikai viszonyok tanulmányozására, hanem annak korai belátása is, hogy a demokratikus tömegtársadalom előbb-utóbb mindenütt győzedelmeskedni fog, így tehát „új politikatudomány kell ennek a teljesen új világnak”. Az intézményeket, jogszokásokat, kulturális sajátosságokat bemutató társadalomrajzában kitűnő érzékkel mutatott rá azokra az eszményekre, amelyek egyaránt válhatnak a szabadság biztosítékává és kevélykötőjévé. A szabadságjogok és az állampolgári önszerveződés szenvedélyes szószólójaként, aki ezzel egyidejűleg megsejtette az egyenlőség és a többségi elv érvé-

nyesítésében rejlő veszélyeket is (köztük az egyén elszigetelődését és uniformizálódását), Tocqueville egyfajta kritikai apológiát nyújt a demokráciáról, tisztán látva annak üdvös és viaszos vonásait. Tudományos igényessége és pompás stílusa mellett éppen ennek köszönhető, hogy műve máig időszerű, noha mindig más és más vetületei érdemelnek figyelmet: napjainkban például azok a profetikus passzusai, amelyek a demokratikus rend törékenységére vetnek fényt, valamint arra, hogy e rend keretein belül milyen formában ütheti fel fejét – olykor épp a demokrácia alapértékeivel visszaélve – a társadalmat „engedelmes nyájja züllesztő” zsarnokság.

Kötetünkben helyet kapott Tocqueville néhány magánlevele is, amelyek arról tanúskodnak, hogy Bonaparte Napóleon Lajos államcsínye után miként kellett a saját bőrén is megtapasztalnia a politikai önkénnyt. Ám az is kiviláglik belőlük, hogy bár balsejtelmek maradtak, haláláig elvű demokrata maradt. Reményeink szerint *Az amerikai demokrácia* legsarkalatosabb, ezúttal Ádám Péter új, értő fordításában napvilágot látó eszmeifutataiból, illetve a levelekből készült válogatásunk nem csorbítja, hanem elevenné teszi a tocqueville-i üzenetet, és afféle breviáriumként forgathatják a vélemény-, sajtó- és gondolat szabadság barátai.

„Tocqueville meghaladhatatlan világossággal mutatta meg, milyen következményekhez vezethet a fékezhetetlen demokratikus lendület, ha hagyja magát elragadni a tömegek türelmetlensége által, és ha feledésbe merül a szabadság eredetileg arisztokratikus fogalma.”

Raymond Aron

„Alexis de Tocqueville-t régóta a XIX. század legnagyobb történészének tartom. Kissé régimódián elegáns ember ő, de legalább nem lett a kor feltűnési vágyának áldozata. Csodálatosan látja át a forradalmak és restaurációk színpadát, hogy a különböző frontok és oldalak mögött lejátszódó fejlődés sorsszerű lényegét megpillanthassa – azon fejlődését, amely a jobb- és baloldalt egyaránt kiszolgálja, és a dolgokat a további demokratizáció és centralizáció irányába viszi.”

Carl Schmitt

„Tocqueville-t nem a múltra irányuló tudásvágy, hanem a jelen iránti érzékenység vezette el a történelemhez. Nem tartozott azon történészek közé, akik eltávolodtak saját koruktól, akiket a múlt poézise vonzott, vagy beletemetkeztek a tudományba; történelmi érdeklődése egészen más típusú volt: őt az időszerű problémák feletti elmélkedés juttatta el az eredetek kutatásához.”

François Furet

„Azokat is seggfejnek tartom, akik nem olvasták *Az amerikai demokráciát* Alexis de Tocqueville-től. Nem született még jobb könyv államformánk inherens erősségeiről és gyengeségeiről.”

Kurt Vonnegut

